

પુસ્તક-લેખન મોટેના મુદ્દા

૧. ફુલસ્કેય ચોપડામાં ઈન્કયેન અથવા બોલયેનથી લખી શકશે.
૨. ફુલસ્કેય ચોપડાની ઉપર હાથબનાવટના કાગળનું સફેદ રંગનું પૂંકું ચઢાવવું.
૩. ચોપડાની અંદર પ્રથમ પાના ઉપર લખનાર વ્યક્તિનું નામ-સરનામું લખવું જરૂરી છે.
૪. આ પુસ્તક લખનાર વ્યક્તિના અક્ષરો સુવાચ્ય હોવા જરૂરી છે. અતિ સુંદર ન લેય તો પણ લખી શકશે.
૫. પુસ્તક પરિવારના અન્ય વ્યક્તિઓ લખી શકશે.
૬. પુસ્તક પહેલા પાનેથી શરૂ કરીને છેલ્લા પાના સુધી ક્રમસર લખવાનું છે.
૭. પુસ્તક નિયમિત રીતે રોજ ઓછામાં ઓછા પાંચ પાના લખાય તે રીતે નિત્યક્રમ જળવાય તો ઉત્તમ છે.
૮. આ પુસ્તકની કેયેક્ષ કઢાવીને અન્ય વ્યક્તિઓને લખવા માટે આપી શકાશે.
૯. આ પુસ્તક પૂરેપૂરું લખાઈ જાય પછી મૂળ નકલ અને લખેલી નકલ બંને નીચેના સરનામે પરત કરવા નમ્ર લલામણ છે.
દ્વેષ બાબુલાલ શાહ
૪, ચૈતન્યનગર સોસાયટી, સનરાઈઝ પાર્ક સામે, શાહીબાગ, અમદાવાદ.
ફોન નં: ૭૫૨૨૨૨૭.
૧૦. આ પુસ્તક લખ્યા પછી આપના આસ્પ્રાયી તથા શાસનરક્ષા માટે આપ શું કરી શકો તેમ છો તે પણ લેખિતમાં મોકલી આપશો.

આ પુસ્તક લખાને પૂર્ણ કરવા માટેની કેઈ સમય અવધિ નથી, પરંતુ
નિષ્ઠાપૂર્વક ઉચિત સમયમાં પૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન કરશો.

આ પુસ્તક લખાવવા યાછળી સ્વ-પરબું હિત સાધી શકાય તે ૪ એક
ઉદ્દામ આશય છે.

સાંકળીયુ

ક્રમ	લેખનું નામ	પેજ નં.
૧.	અમેરિકાના તકલાદી પ્લાસ્ટિક કલ્ચરમાંથી ક્યારે છૂટીશું ?	૧
૨.	રંગશિયું બળદગાડું, સુપરસોનિક ડોન્ડોર્ડ અને આઈન-એ-અકબરી	૪
૩.	તમારા ઓરડામાં અજવાળું પાથરનાર વીજળીની ચાંપ કો'ક ગરીબ ગામડિયાના જીવનમાં અમાસનો અંધકાર પાણ રેલાવી શકે છે	૭
૪.	કાગળખાઉ સંસ્કૃતિ ઝડપે પાણ મ્યુઝિયમ પીરા બનાવી દેશે	૧૧
૫.	બાદી : એકવીસમી સદીના યુવાનોનું વસ્ત્ર	૧૪
૬.	પાણી તો ઘીની જેમ વાપરવું જોઈએ, બેટા !	૧૭
૭.	અમારે પ્રવર્તનમ્ : દેવનાર - વિવાદોનું લોટું તાંચું છે ત્યારે તેને મારવાના તાળાંનો ઘાટ ઘડી લેવો જોઈએ	૨૦
૮.	'જોઈએ છે' સુખ : નિર્ભેજ, સર્વપ્રકારક અને શાશ્વત	૨૩
૯.	સમસ્થ પાણી ગાળવાની : સમાધાન વરસાદના પાણીનાં ટંકાનું	૨૬
૧૦.	તમારા નહેરુના બનાવટી સમાજવાદ કરતાં ભગવાન મહાવીરનો સમાજવાદ લાખ ગણો બહેતર હતો.	૩૦
૧૧.	ડિસ્કો સુણી સુણી ફૂટ્યા કાન	૩૩
૧૨.	ચોકલેટ અને વેજીટેબલ ઘી (I) માં વપરાતી નિકલ નામની ધાતુ ઝેરી અને કેન્સર કરનારી છે.	૩૫
૧૩.	પ્રજ્ઞન : પર્યાવરણનો ઉકેલ જૈન દર્શનનો	૩૬
૧૪.	ઘરે ઘરે આયંબિલ - એક શાસ્ત્રસિદ્ધ પરંપરા	૩૭
૧૫.	જીવ હિંસા ફેલાવવામાં જવાબદાર કોણ ?	૪૦
૧૬.	નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા દ્વારા વિકાસ કે સર્વનાશ ?	૪૨
૧૭.	જીવહિંસાનું મૂળ ક્યાં ?	૪૪
૧૮.	ચૂંટણીની ચૂંડેલ ભારતવર્ષને ભરખી જશે	૪૫
૧૯.	મેદસ્વી બનેલી સરકારને ડાયેટિંગ દ્વારા હળવી કરવી જોઈએ	૪૯
૨૦.	જ્ઞાનપંચમી : આસલી આરાધના દ્વારા અજ્ઞાનનો અંધારા ઉલેચી કાઢીએ	૫૩
૨૧.	પાપનગરી મુંબઈમાં મુનિશ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ ધર્મલાલ આપવા આવ્યા છે : અમે તો ભઈ કાયરબ્રિગેડવાળા	૫૭

સપક

૧). પ્રેશભાઈ બાબુલાલ શાહ
૪/બી, ચૈતન્યનગર,
સંગરાઈઝ પાર્કની સામે,
ગીરધરનગર, શાહીબાગ,
અમદાવાદ.
ફોન : ૬૫૧૨૧૨૩૭.

૨). ઉત્તમભાઈ જવાનમલજી શાહ
હેમચંદ્રાચાર્ય સંસ્કૃત પાઠશાળા
હીરાજૈન સોસાયટીની બાજુમાં
સમનગર, સાબરમતી,
અમદાવાદ.
ફોન : ૦૭૯ - ૨૭૫૦૧૯૪૪.

અમેરિકાના લક્ષ્યાદી પ્લાસ્ટિક કલ્ચરમાંથી કયાં રે છૂટીશું?

સ્કૂલમાં ભણતી હતી ત્યારથી માંડીને ગુજરાતના ગણમાન્ય કહેવાતા સાહિત્યકારોથી લઈને ઓછા જાણીતા લેખકો સુધીના અનેકો દ્વારા લખાયેલું પ્રવાસસાહિત્ય વાંચવામાં આવ્યું છે. પરંતુ પોતાના પરદેશ પ્રવાસનાં સંસ્મરણો વાગીળતા મોટા ભાગનાનો 'અંદરલાઈંગ' સૂરે દુનિયામાં જે કાંઈ સારું છે તે યુરોપ-અમેરિકા અને જાપાનમાં જ છે અને હિંદુસ્તાન સહિતના બાકીના ત્રીજા વિશ્વે પશ્ચિમના દેશોને પોતાના ધ્રુવતારક બનાવવાં જોઈએ એવી રહેતી જોવા મળ્યો છે. ગામડામાં છાણ-વાસીદુ કરતી ગરીબ ઘરની કન્યા મુંબઈના કો'ક નવધનિકને પરણી પહેલવહેલી બે માળની બસ કે એકતીસ માળનું મકાન જુએ અને ગાંડીધેલી થઈ જાય તોવા ગાંડાબેલા થઈ વિદેશવસવાટના અનુભવો લખતાં લેખકોને જોઈએ ત્યારે તેમની 'આત્મ-ગ્લાનિ' પારાવાર ખેદ ઉપજાવ્યા વગર રહેતી નથી. કદાચ, સાહિત્યકાર હોવું અને વિચારક હોવું એ બંને અલગ બાબત હશે. શૈલી એક જુદી ચીજ છે અને સત્ત્વ તેનાથી સાવ જુદી. શૈલીના કિનારે છબછબિયાં કરતા આવા લખાણોમાં શબ્દસમત્કૃતિનાં છીપલાં પ્રાપ્ત થાય પણ વિચારગાંભીર્યનાં મીતી પરદેશી જવનશૈલીની 'સ્કીન-ડીપ બ્યુટી'ની આરપાર ડોકિયું કરવાથી જ મળે.

વાંધો આપણને પૂર્વ કે પશ્ચિમનો આધુનિકતા કે પ્રાચીનતાનો નથી. વાંધો પશ્ચિમ જે લેડફાટબરી (શોષણ આધારિત) જવનશૈલીનું પ્રતીક છે તેનો છે. મોહનદાસ ગાંધી અને જવાહરલાલ નેહરુ વચ્ચેનો ઝઘડો આગ જોઈએ તો આંટલો જ હતો. ગાંધી કહેતા કે 'મને અંગ્રેજો આ દેશમાં રહે તેનો વાંધો નથી. પણ અંગ્રેજિયત તો આ દેશમાં ન રહેવી જોઈએ.' જ્યારે નેહરુને અંગ્રેજો આ દેશમાંથી ચાલ્યા જાય તેટલું જ બપોતું હતું; અંગ્રેજિયતના વિષવૃક્ષને તો પાણી પાઈ પાઈને, તેઓ બદ્ધમૂલ બનાવવા માગતાં હતાં. આ સ્પષ્ટતા એટલા માટે જરૂરી થઈ પડે છે કે આ લેખમાળામાં જ્યારે પણ યુરોપ-અમેરિકાને લગતા ટીકાકારક ઉલ્લેખો કરવામાં આવે ત્યારે સુજ્ઞ વાચકોએ સમજ રાખવાનું છે કે ટીકા કોઈ દેશ કે સમાજ સાથે નહિ પણ સૃષ્ટિનાં અનેક અંગોમાં વિલસતા ચૈતન્યનો ઈન્કાર કરતી જે સ્વાર્થકેન્દ્રી ભોગવાંદી જવનશૈલી ત્યાં પાગરી છે તેની સાથે છે.

'અરે ભાઈ, હોંગકોંગ કે સિંગાપુરમાં તો એટલી બધી ચોખ્ખાઈ કે રસ્તામાં તમે કાગળની નાની ચબરખી નાખો તો પણ પચાસ ડોલરનો દંડ થાય' ત્યાંથી માંડીને 'અમેરિકામાં તો રસ્તા એટલા પહોળા કે હાઈવે ઉપર એક સાથે આઠ

આઠ મોટરો દોડતી હોય' ત્યાં સુધીની મુગ્ધ બાબત જેવા અર્થબાને બંધા કરતી ગાંધી ખૂબ સાંભળી અને વાંચી હતી. પણ ધીરો સમય પહેલાં અહિંસક જવનશૈલીનાં જુદાં જુદાં પાસાં ઉપર વાર્તાલાપોના નિમિત્તે અમેરિકાના સિનિસિનાટી ન્યૂયોર્કથી લઈને યુરોપના એન્ટવર્પ લેસ્ટર જેવાં શહેરોમાં જવાનું થયું ત્યારે જે જોયું અને પછી પહેલાં જે જાણ્યું ત્યારે થયું કે દર્પણ જેવા ચોખ્ખા આ રસ્તા અને એક સાથે એક જ 'લેન'માં આઠ આઠ ગાડીઓ દોડાવતી આ સંસ્કૃતિ વિશ્વભરના જવંત અને જડ જગતનો જે રીતે ખાતમો બોલાવી રહી છે તેનું દર્શન ક્યારેક ગુજરાતી પ્રજાને કરાવવું જોઈએ. એક પ્રવાસમાળા રૂપે નહિ, પણ જવનશૈલીઓના આ સંપર્કના જુદાં જુદાં પાસાંને સ્પર્શતી એક લેખમાળારૂપે ત્યાંની જ માહિતી અને અકડાઓના આધારે આત્મસંવર્ધને એક નવા પરિપ્રેક્ષમાં મૂકવાનો થોડોક ઈરાદો છે.

પ્લાસ્ટિક અને પ્લાસ્ટિક ધિરિવાટુની અનેક ચીજવસ્તુઓનો વપરાશ આધુનિક જવનશૈલીનાં બહુસંખ્ય પ્રતીકોમાંનું, એક છે. આજે પણ સ્કૂલનાં બાળકો માટે પાઠ્યપુસ્તકો લખનારાઓથી લઈને કોલમિયા લેખકો પ્લાસ્ટિક-કાન્તિન વાતો કરતા હોય છે. ગુજરાતના નાનાકા ગામ કે શહેરમાં પાપડની થેલી લઈને શાક ખરીદવા નીકળતી કન્યાને તે પરણીને મુંબઈ આવે અને અચાનક જ કાપડની થેલી લઈને બજારમાં જવામાં શરૂઆત આપવા સાગે અચાનક તો 'બેન્ડર' કે 'મોરમિરાચીક' નિઃશ્વાસ્ટિકની થેલી ઝૂલાવતાં ઝૂલાવતાં તેને પોતે 'મણિબેન' મટીબાપાની અનુભૂતિ માપ રો વખતે અને ખ્યાલ પણ હશે ખરો કે જે અમેરિકાની સંસ્કૃતિ પાછળ તે આટલી બધી થેલી છે. એ અમેરિકાનાં મોટાં શહેરોમાં ડિપાર્ટમેન્ટલ સ્ટોર્સની થેઈન ધરાવતા 'કોર્ગર' જેવા સ્ટોર્સનાં માલિકો છાપાંઓમાં જાહેરાતો આપીને તથા પોતાના સ્ટોરમાં શો-કેસમાં લટકાવીને કાપડની થેલીનો પ્રચાર કરતા થઈ ગયા છે. પોતાના સ્ટોરમાંથી માલ ખરીદતા શાહકો પ્લાસ્ટિકની થેલીમાં ચીજવસ્તુઓ લઈને જવાને બદલે કપિડની થેલીમાં લઈ જાય તે માટે જડા ખાદીના કાપડ જેવા કાપડની થેલીઓ પાંગ પાંગ ડોલરમાં વેચતી આ દુકાનો જાણે કોઈ નવી જ શોધ કરી હોય એમ આ થેલીઓ પર ૧૦૦ ટકા નેચરલ રિ-પુઝબલ કોટન બેગના સ્લોગન્સ છાંપતી હોય છે. પ્લાસ્ટિકે વર્તાવેલા કાળા કંરના કડવા અનુભવ પછી તેમને લાધેલું બ્રહ્માનાં હિંદુસ્તાનની જવનશૈલીના ધડલેયાઓને યુગોથી લાધી ગયેલું મન માટે જ આજે પ્લોતરતના લાખો ગામડામાં એવી કેરોડી કુટુંબી વસે છે કે જેમના ઘરોમાં પ્લાસ્ટિકની એકાદ ચીજવસ્તુ પણ

જાવી નહિ મળે. મેનકા ગાંધી જ્યારે પર્યાવરણ ખાતાની પ્રધાન હતા ત્યારે તેમણે પર્યાવરણરક્ષા માટે મુખ્યતા મુબઈના પુવાનોના એક મિલનમાં બધાને શાકથી માંડીને પુસ્તક સુધીની કોઈ પણ વસ્તુ ખરીદવા જાઓ ત્યારે કાં તો ધરેથી કપડાંની વેલી લઈને જવા અથવા પુસ્તક જેવી વસ્તુ પ્લાસ્ટિકની થેલીમાં પેક કરાવવાને બદલે હાથમાં જ લઈ આવવા શરૂ થયું. પર્યાવરણરક્ષાનું કામ એટલું થકી જ શરૂ કરવાનું ગ્રેફિકલ સૂચન કર્યું હતું કારણ કે માનવ અને માનવોત્તર જીવસૃષ્ટિ માટે આ કેટલું ખતરનાક છે તેનો તેમને બિરાબર ખ્યાલ હતો. અમેરિકામાં કેન્ડ્રુ બિયરથી લઈને ઠંડી પીણી અને ઓઈલ જેવી અનેક ચીજવસ્તુઓની બોટલો રાખવા માટે પ્લાસ્ટિકના 'સિક્સ પેક હોલર્સ' વપરાય છે. દરિયાકિનારે રખડવા જનારા દારૂડિયા આ હોલર્સ ત્યાં જ નાખી જતા હોય છે અને વળી, નદીઓમાં ઠલવાતા હજારો ટન કચરાની સાથે સાથે આવા હોલર્સ પણ ઠલવાયાં હોય તે તજાતા તજાતા દરિયામાં જઈ પહોંચતા હોય છે. એકવાર દરિયાના પાણીમાં પહોંચ્યા મછી પારદર્શક પ્લાસ્ટિક પાણી સાથે એવું ભળી જાય કે દરિયાઈ પ્રાણીઓ એને જોઈને એનાથી બચી શકતાં નથી. પેલિકન જેવાં પક્ષીઓ આકાશમાંથી દરિયાની સપાટી ઉપર ઊતરે ત્યારે ઘણીવાર સીધા આ તરેતી રિંગમાં જ અંપડાવી દે, પરિણામે રિંગ તેમના મોઢાની આજુબાજુ ચીટળાઈ જાય અને મોઢું ખોલી ન શકવાને કારણે ભૂખ્યાં જ મરી જાય તો દરિયાકિનારે આવતા 'ગંદ' અને 'હર્ન' જેવાં પક્ષીઓનાં ગળામાં આજી એકાદ લૂપ ફ્રાંચ અને બીજો લૂપ દરિયાકિનારાની કોઈ પણ સ્થિતિ વસ્તુમાં ફસાય એટલે કેસા પક્ષીએ કાં તો ભરતીના પાણીમાં તજાઈને અથવા તો અંગૂળાઈને મરવાનો જ વારો આવે. ઘણીવાર સીલનાં નાનકડાં બચ્ચાંને ગળે આવી રિંગ ભરાઈ જાય તો જેમ જેમ બચ્ચાં મોટાં થતાં જાય તેમ તેમ રિંગ વધુ ને વધુ ટાઈટ થતી જાય અને છેવટે તેને ગૂંગળાઈને મરવું પડે. ૧૯૮૮માં ટેક્સાસના ૩૦૦ માઈલ લાંબા દરિયાકિનારે થયેલી સફાઈ ઝુંબેશમાં માત્ર ત્રણ કલાકમાં ૧૫,૬૦૦ જેટલી આવી 'સિક્સ-પેક રિંગ્સ' એકઠી કરવામાં આવી હતી ('ત્યાં તો કોઈ રસ્તા ઉપર કાગળની ચળરખી પણ ન નાખે' વાળાને સાદર!)

આ પ્લાસ્ટિકની થેલીઓથી માંડીને પ્લાસ્ટિકમાંથી બનતી દરેક વસ્તુઓ 'નોન-બાયો ડિગ્રેડેબલ' હોય છે. 'બાયો-ડિગ્રેડેબલ' એટલે એવા પદાર્થો કે તૂટીફૂટી ગયા પછી જ્યાં નાખ્યા હોય ત્યાં થોડાક સમયમાં જ માટીમાં ભળીને માટી થઈ જાય. સુતરાઉ-ભિન કે રેશમી જેવાં વસ્ત્રોથી લઈને કાગળ, લાકડું કે માટી જેવા કુદરતી પદાર્થો અમુક સમયસમયાંમાં જ પંચ મહાભૂતમાં વિલીન થઈ જાય છે. તમારા ફાટી ગયેલા સુતરાઉ શર્ટનો રસ્તા ઉપર નાખી દીધેલો ટુકડો વધુમાં વધુ બે-પાંચ વર્ષો પણ સુતરાઉ જશે,

ત્યારે તે જ શર્ટ જો પોલિસ્ટર કે નાયલોન જેવા કૃત્રિમ રેશ્મનું બનેલું હશે તો કદાચ બસાં-પાંચસો વર્ષે તે ટુકડો એમને એમ પડી રહેશે; પરિણામે કાં તો આવા 'નોન-બાયો-ડિગ્રેડેબલ' કચરાને બાળવામાં આવે છે જે હિસાથી લઈને પ્રદૂષણ સુધીના અનેક પ્રશ્નો ઊભા કરે છે અને જો તેને બાળીને તેનો નિકાલ ન કરે તો વંરસાદના પાણી સાથે ઘસડાતાં ઘસડાતાં કે પવનમાં ઊડતાં ઊડતાં નદી-નાળાઓમાં થઈને છેવટે દરિયામાં જઈ પહોંચે છે, જ્યાં જળચર જીવોને વીંટળાઈ વળીને તેમને ગૂંગળાવીને મારે છે અથવા તો આ જળચરો આવી પ્લાસ્ટિકની ચીજવસ્તુઓને ખાધપાદાર્ય સમજીને ખાઈ જઈને મરતા હોય છે. તમે જાણીને આપાત પામશો કે કેવળ અમેરિકામાં આવો પ્લાસ્ટિકનો કચરો દર વર્ષે દસ લાખ સી-બર્ડસ, એક લાખ જળચર જીવો અને અંગણિત મોછલાંને મારે છે અને આ આંકડો દર વર્ષે વાર્તામાંની રાજકુવરીની જેમ દિવરો ન વધે તેટલો રાતે અને રાતે ન વધે તેટલો દિવરો વધે છે. જેનો જેવાં યુસ્ત જીવસૃષ્ટિમાં લોકો કે જેમના ધર્મશાસ્ત્રોના આદેશ મુજબ તેમના દ્વારા છોડવામાં આવતો કોઈ પણ પદાર્થ એટલી કાળજીપૂર્વક છોડાવો જોઈએ કે જેથી તે પદાર્થ છોડી દીધા પછી પણ તેના દ્વારા નાનકડા જીવની પણ હિંસા ન થાય અને જે વસ્તુના વપરાશમાં તેને ફેંકી દીધા પછી પણ સ્થિતિવાર પછે મોટી હિંસા થતી હોય તેનો વપરાશ જ ન કરવો જોઈએ. (આવી કાળજીને માટે જેન શાસ્ત્રોમાં પારિષ્કાપનિકા - સમિતિ નામનો પારિભાષિક શબ્દ છે.) પણ પ્લાસ્ટિકની બનેલી ચીજવસ્તુઓ વાપરીને ફેંકી દીધા પછી તેના દ્વારા આટલા બધા જીવોની હત્યા થતી હોવાની જાણકારીના અભાવે તેનો પ્રચૂર માત્રામાં ઉપયોગ કરતા હોય છે. મચ્છીમારીથી જેનું દિલ દુભાતું હોય તેવા તમામ લોકોએ પોતાના અંગત વપરાશમાંથી પ્લાસ્ટિકની બનેલી ચીજવસ્તુઓનો વપરાશ છોડી દેવો જોઈએ. કલાપીએ તેની પ્રિયતમા માટે વાપરેલા 'જ્યાં જ્યાં નજર મારી ઠરે, પાદી ભરી ત્યાં આપની'ના શબ્દો પ્લાસ્ટિક માટે સાચા કરે તેવા શહેરી જીવનમાં આ વાત અઘરી જરૂર લાગશે, પણ તે અશક્ય તો નથી જ. થોડાક પ્રયાન કરવામાં આવે અને પચાસ વર્ષ પહેલાં - જ્યારે પ્લાસ્ટિક હતું જ નહિ ત્યારે - લોકો કેવી રીતે જીવતા હતા તેનો વિચાર કરવામાં આવે તો આજે પણ તેના વિકલ્પો ન જ મળે તેવું નથી.

ટેક્સાસની જે સફાઈ ઝુંબેશનો ઉલ્લેખ આપણે કરી ગયા તેવી ઝુંબેશ 'સેન્ટર ફોર મારીન કન્ઝર્વેશન' નામના સુપ દ્વારા દર વર્ષેની સપ્ટેમ્બરની રાત્રી તારીખે યોજવામાં આવી છે. અમેરિકાનો એટલું બધું પ્લાસ્ટિક વાપરે છે અને દરિયાકિનારે ગમે તેમ, ગમે ત્યાં ફેંકીને એટલી બધી ગંદકી કરે છે કે જેના પરિણામે માત્ર ત્રણ કલાકની આ ઝુંબેશમાં

ઉપર કહી ગયા તેમ ૧૫,૬૦૦ સિક્સ-પેક રિંગ્સ ઉપરાંત એ.એક.જ દરિયાકિનારેથી એ જ ત્રણ કલાકમાં ૩૧,૭૭૩ પ્લાસ્ટિક બેગ્સ, ૩૦,૨૯૫ પ્લાસ્ટિક બોટલા, ૨૮,૫૪૦ પ્લાસ્ટિકની ઠોકણાં અને ૧૯૧૪ ડિસ્પોઝેબલ ડાયાપર્સ એકઠા કરવામાં આવેલાં. આમાંનું ઘણું પ્લાસ્ટિક દરિયાઈ જીવોના પેટભેગું થાય છે.

'યુ.એસ. ફિશ એન્ડ વાઈલ્ડ લાઈફ સર્વે'ના સંશોધન અનુસાર 'એલ્બાટ્રોસ બેબીઝ'માંથી ૯૦ ટકાના પ્રાથમતંત્રીય અંગેમાં પ્લાસ્ટિકની હાજરી જોવા મળેલી. ઉપરોક્ત ગુંબેશમાં આખા અમેરિકાના દરિયાકિનારેથી સ્વયંસેવકોએ માત્ર ત્રણ કલાકમાં કુલ વીસ લાખ પાઉન્ડ જેટલા વજનનો કચરો વીણેલો. આ જાણ્યા પછી આખા 'ફોરીન રીટર્ન' ભાઈઓ આપણને મહેરબાની કરીને ત્યાંની સ્વચ્છતાની વાતો કરતા બંધ થાય તોય ઘણું.

ઊર્જાની અછતના આ જમાનામાં પેટ્રોલિયમ જેવા 'નોન-રિન્યુએબલ રિસોર્સ' (અબજો વર્ષ પછી બને તેની શક્તિ)માંથી બનતા પ્લાસ્ટિકનો બેકામ વપરાશ કરવો અને ઊર્જાની કટોકટી અંગેના સેમિનારોનું આયોજન કરતા રહેવું એ આધુનિક ઇવનશીલીનું એક આગવું લક્ષણ છે. પેટ્રોલિયમના મોડકશનથી લઈને તેના રિકાઈલિંગ સુધીની અતિ જટિલ પ્રક્રિયા કેટલી બધી હિસાક (અહીં 'હિસા' શબ્દ બહુ વ્યાપક અર્થમાં વાપરવામાં આવ્યો છે) છે. તે જાણ્યા પછી પેટ્રોલિયમમાંથી બનતી પછા ચીજનો ઉપયોગ કરતા હાથ અને હૃદય ધ્રુજવા જોઈએ. જોકે ઘણાં બધાંને તો એવો ભગ હોય છે કે પ્લાસ્ટિક કોઈક આડનાં રસમાંથી બને છે. તેવા લોકો નીંમી રાગે કે બાળુ પ્લાસ્ટિક પેટ્રોલિયમની આડપેદાશ છે. પ્લાસ્ટિકની માત્ર બેઠી જ હાનિકારક છે એવું નથી. તેની થેલીઓ પર છાપકામમાં વપરાતી શાહીમાં પણ 'કેડમિયમ' નામની ભારે ઝેરી ધાતુ વપરાય છે.

મ્યુનિસિપાલિટીનાં કચરામાં જ્યારે આવી થેલીઓ બાળવામાં આવે ત્યારે આવી ઝેરી ધાતુઓ હવામાં પ્રસરી થાસ દારૂ ફેફસાંમાં જઈને માનવ જિંદગીને પણ જોખમાવે છે. માનવતાનો અને અનુકંપાનો અર્થ કો'કની કિંડની બગડે તે પછી તેના ઓપરેશન માટે અપીલ કરીને પચાસ હજાર કે લાખ રૂપિયાનું ફંડ ઊભું કરવા સુધી સીમિત રાખવાને બદલે આવા આધુનિક અનિષ્ટોને વ્યક્તિગત અને સામાજિક જીવનમાંથી દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ બનવા સુધી વિસ્તારવો જોઈએ.

હવે આ પરિસ્થિતિમાં અમેરિકાની જીવનશૈલીને કરીટીની સરાણે ચઢાવવામાં આવે તો તેની દેખીતી ચળકાટ કેટલી બોલે છે તે સમજારો. અમેરિકાના માત્ર ૨૫ ટકા કુટુંબો પણ જો એટલું નકડી કરે કે તેઓ દર મહિને જેટલી પ્લાસ્ટિકની

થેલીઓ વાપરે તેમાં માત્ર દસ થેલી ઓછી વાપરવાની શરૂઆત કરીએ તો દર વર્ષે બસો પચાસ કરોડ થેલીઓનો સપરાશ થઈ તેમની કુલેવાતી પ્રગતિ કેટલી મોંઘી છે તેનો કાંઈક અંદાજ લાગશે. આ ઉપરથી આવતા હશે.

જેમ પ્લાસ્ટિકની થેલી પોતે અને તેની ઉપર પ્રિન્ટિંગ કરવા માટે વપરાતી શાહીમાંનું 'કેડમિયમ' ખતરનાક છે તેમ પ્લાસ્ટિકની કાગળનું રેપર ચીજવસ્તુને બગાડતી ચીજ છે તે માટે તેના ઉત્પાદકો જે 'પ્લાસ્ટિકશાઈટી' ઉમેરવા હોય છે તે પણ એક બીજું હાનિકારક રસાયણ છે. જે તેમાં વીંટવામાં આવેલ આદ્યપદાર્થ સુધી પહોંચીને તેને વાપરનારાના આરોગ્યને પણ જોખમાવી શકે છે. અમેરિકાનો જેવું પ્લાસ્ટિક વાપરે છે તે બધું જો દુનિયાની તમામ વસ્તી વચ્ચે ટારના ભાગે વહેંચી દેવામાં આવે તો દેખાતી પૃથ્વીના દરેક માણસના ભાગે દસ પાઉન્ડ જેટલું વજન આવે. ૧૯૮૭ના એક જ વર્ષમાં તેમણે પાંચ હજાર કરોડ પાઉન્ડ વજનનું પ્લાસ્ટિક પેદા કર્યું હતું. અમેરિકાના રવાડ ચડીને દુનિયાભરના દરિયામાં ધૂમતં વહાણો જ દરરોજ (ત્રણસોને સાઠ દિવસ) ૪,૫૦,૦૦૦ જેટલાં પ્લાસ્ટિક કંટેઈનરો દરિયામાં ફેંકી દરિયાઈ જીવોને ત્યાં મધદરિયે પણ સુમેથી જીવવાનું દેખા નથી.

કમનસીબી તો એ વાતની છે કે અહીં સ્કૂલ, કોલેજોમાં ભણાવતા શિક્ષકો, છાત્રમાં કોલમો લખતા પત્રકારોથી લઈને સચિવાલયોમાં બેઠેલાં સચિવો અને પ્રધાનો સુધીના સૌ કોઈ હજી આવી વિનાશક પ્રગતિના ગુંદાગાન ગાતાં ધાકતા નથી. તેમનું ચાલે તો રાતોરાત તેઓ સિન્ક્રુતાનમાં આવું અમેરિકા ઊભું કરી દે. તેમના સંગઠિત સ્થાપિત તિતાને તો જલારી હાગવાની શકામ તેમ નથી, પરંતુ તમાક સેવેદનશીલ વ્યક્તિ પણ જો આ સાદ સાંભળી પોતાના જીવનમાં નાનકડી શરૂઆત કરવાનો હુકમ કરે અને આ સાદ પોતાના આડોશીપાડોશી, સ્નેહી-સ્વજનો સુધી પહોંચાડવાની કોશિશ કરે તો, ઓસ્ટ્રેલિયાની જંગલી જાતિઓના ઢોમની જેમ આ સાદ ગાંતરેલાં વર્ષોમાં ધ્રુવ દેશમાં વ્યાપી ગાય એ સાવ અશક્ય તો નથી જ.

- સત્તુલ શાહ
ચિત્ર સંગ્રહ ૨૦૪૭

રંગશિયું બળદગાડું, સુપરસોનિક કૉન્કોર્ડ અને આઈન-એ-અકબરી

બળદગાડાથી શરૂ થઈ કૉન્કોર્ડ વિમાનની સુપરજેટ ઝડપે પહોંચેલી આપણી પ્રગતિ કેટલી વામણી છે તેની વાત મુબઈના હીરાબજારના એક નવધતિકે મને બહુ મામિક શબ્દોમાં કહેલી, તેના જ શબ્દોમાં કહ્યું તો - ગુજરાતના ગામડામાં વસતા મારા દાદીમા બળદગાડામાં મુસાફરી મંજેથી કરતાં મોટરમાં બેસતાંય તેમને ડર લાગતો. મારા પિતાજી મોટરની મુસાફરીથી દેવાઈ ગયેલાં પણ વિમાનમાં બેસવાની વાત કહીને તરત જ ના પાડી દેતા. હું ધ્યાના કામકાજ માટે સહજતાથી દેશવિદેશમાં વિમાનમાં બેસીને તિડું છું, પણ અવાજ કરતાં પહેલું ઝડપે ઊડતાં સુપરસોનિક કૉન્કોર્ડ વિમાનમાં બેસવાની વાત આવે છે ત્યારે મારા હૃદયના ધબકારા વધી જાય છે. જ્યારે મુબઈમાં જન્મીને કોન્વેન્ટમાં ઉછરેલી મારી દીકરી કૉન્કોર્ડની મુસાફરી મસ્તીથી કરે છે પણ એને હું મારા ગામડે લઈ જઉં તો બળદગાડામાં બેસતાં એને ડર લાગે છે.

ધાંચીનો બળદ આખો દિવસ ચાલે અને છતાંય અંત બિચારા ઠેરનો ઠેર હોય એનું નામ ગતિ. કોઈક ચોક્કસ ધ્યેય સાથે સાચી દિશામાં સાત ડગલાં પણ ખાંડવા એનું નામ પ્રગતિ. આપણે ખેલદિલીપૂર્વક એટલું કબૂલ કરી લેવું જોઈએ કે પ્રગતિના આ જમાનામાં આપણે પ્રગતિ તો નથી કરી પણ ધાંચીના બળદની જેમ ઠેરના ઠેર પણ નથી રહ્યા. અવળી દિશામાં આંધળકિયાં કરીને એટલા આગળ દોડી ગયા છીએ કે આજે સંકલ્પ કરીએ તો આ મૂળસ્યાને પાછા આવતાંય કદાચ યુગો વીતી જશે.

તમારું બાળપણ જો ગામડામાં વીત્યું હશે તો તમે શીશવના કોઈક તબક્કે એવી અનુભવ અચૂક કર્યો હશે કે તમારા ગામના કે સગાસબંધીના કોઈક ભણેલાગણેલા દેવદૂતે અમેરિકા નામના સ્વપ્નલોકનો સફર કરીને આવ્યા પછી કોઈક અલૌકિક અચરજ દીઠાની અદાથી તમને કહ્યું હશે કે - અમેરિકામાં તો કામવાળી વેર કામ કેરવા આવે તો પણ ગાડીમાં બેસીને આવે અને વાપે અચંબા અને અહોભાવની લાગણી સાથે યુએસ રિટર્નડ દેવદૂત સામે તાકી રહ્યા હશો. આજે પણ લોકો અમેરિકાને 'કન્ડ્રી આન બ્લીસ' (મોટરગાડીની પેડાં ઉપર દોડતા દેશ) તરીકે આજબે છે, પરંતુ મોટરગાડીની પેડાં ઉપર દોડતો આ દેશ તેના પેડાં નીચે પૃથ્વીના પર્યાવરણ અને જીવસૃષ્ટિનો કેવો કચરવાણ બોલાવી દે છે તેનું યોડું પોસ્ટ-મોર્ટમ કરવા જેવું છે.

અમેરિકામાં ફૂલ ચોરી કરોડ કાર છે (કામવાળી પણ કાંરમાં આવે તેવી આદર્શ સંસ્કૃતિના નિર્માણ માટે આનાથી ઓછી કાર તો પાલવે પણ નહિ એ સમજાવવા જેવું છે.) આમાંની દરેક કાર વર્ષે દસ હજાર માઈલ ચાલે છે એટલે ફૂલ મળીને વર્ષે એક હજાર ચારસો અબજ માઈલની મુસાફરી

થાય. નાનું બચ્ચું પણ જાણે છે કે આ કારો બળદ કે ઘોડાની જેમ ઘાસ ખાઈને કે પાણી પીને ચાલતી નથી. અબજો વર્ષ પૃથ્વીના પેટાળમાં પેંદા થતા ૬૦ અબજ ગેલન પેટ્રોલનો અમેરિકન કારો દર વર્ષે ધુમાડો કરે છે. આજે વાલીએ તો બે મહિનામાં ઊગીને તેપાર થઈ જાય તેવું ઘાસ ખાઈને ચાલતા બળદગાડાં, ઊંટગાડાં કે ઘોડાગાડીઓ રિન્યુએબલ એનર્જીના યુગમાં આદર્શ વાહનો કહેવાંય કે અબજો વર્ષ પછી તેપાર થયેલ પેટ્રોલ - ડીઝલની ધુમાડો કરતા ટ્રક-ટ્રેક્ટર કે કાર જેવાં વાહનો, તે નક્કી કરવું બહુ અપરું નથી. મારતમા પરિસ્થિતિ વળી વધારે ખરાબ છે. આઠી તો પરદેશી સત્તાઓને ધૂટણિયે પડીને કૂડ ઓઈલ આપાત કરવું પડે છે. ગાવડિ દેવું કરીને પણ ધી-ધીવાની વાત કરેલી. આધુનિક ભારતના ધરવેયા સત્તાધારીઓ, શ્રીમંતો અને શિક્ષિતોની રાષ્ટ્રપુટિના ત્રિપુટી વિશ્વબેન્ક અને આઈએમએફનું દેવું કરીને પોતે પેસી અને પોતાની ગાડીઓને પેટ્રોલ પીવડાવે છે. આ કૂડ ઓઈલ મફત તો આવતું નથી. આરબ દેશોમાંથી દર વર્ષે હજારો કરોડ રૂપિયાના પેટ્રોલિયમ પ્રોડક્ટસ આપાત કરવા માટે દેવનાર જેવાં કતલખાનામાં વિશ્વવિખ્યાત કાકરેજ ઓલાદના બળદો અને મહેસાણી ભેંસોને રહેડીના ખાખવામાં આવે છે. આરબ દેશોને વેટો-બકરાંથી માંડીને ગાય-ભેંસનું માંસ જેઈએ છે. અને આપણા રાજકારણીઓને પેટ્રોલ, આમ, આપ ભાઈ હરખા ને આપણે બેઉ સરખા - નો ત્રાગડો જામે છે અને માંસ સામે પેટ્રોલનો કડદો કરવામાં આવે છે. છેલ્લા તાજા સમાચાર અનુસાર ગુજરાત વેટાં અને ઊંન વિકાસ નિગમે ૧૯૯૨-૧૯૯૩ના વર્ષમાં જ દુબઈ, મસ્કત, ઓમાન જેવા મધ્યપૂર્વના દેશોમાં પંદર હજાર વેટાંની નિકાસ કરવાનું વિચાર્યું છે. (વેટાં 'વિકાસ' નિગમ - વેટાંને આરબોના 'ટેસ્ટ બડસ' માટે માંસની લાનગીના સ્વરૂપમાં પરિવર્તિત કરવા દ્વારા વેટાંનો વિકાસ કરવા માંગતો હોય એમ સમજાય છે, આ પણ 'વિકાસ'નો એક નવો પ્રકાર લાગે છે).

દેશના અર્થતંત્રની જીવાદોરી સમોપજાઓની કમલ જેના દિલમાં વ્યથા ઉપજાવતી હોય તેણે સમજી રાખવું જોઈએ કે તેની મોટર પણ વોસ્તવમાં પેટ્રોલ કે ડીઝલથી નહિ પણ પ્રજાઓના લોહીથી ચાલે છે. પેટ્રોલ, ડીઝલ, કેરોસીન, પ્લાસ્ટિક, પોલિયેસ્ટર, રંગ-રસાયણો જેવી પેટ્રોલિયમની કોઈ પણ આડપેદાશ વાપરનાર વ્યક્તિ આ કતલખાનામાં સીધી કે આડકતરી રીતે ભાગીદાર બને જ છે.

સ્વચ્છતાના આગ્રહી અમેરિકનો રોજની ચોર અબજ માઈલની મુસાફરી કરવા ૨૦ કરોડ ગેલન પેટ્રોલ વાપરી ચાર અબજ પાઉન્ડ જેટલો કાર્બનડાયોક્સાઈડ હવામાં ઠાલવી સમગ્ર પૃથ્વીના વાતાવરણને ગંદુ ગોબરું બનાવી દે છે. હરામ હાડકાના

આ જીવડાંઓ જો એટલું નક્કી કરે કે તેમનામાં માત્ર એક ટકો મોટરમાલિકો અઠવાડિયામાં માત્ર એક વાર પગને ક્રશ્ટ આપીને ગાડીને ગેરેજમાંથી બહાર નહિ કાઢે તો પણ ચાર કરોડ વીસ લાખ ગેલન પેટ્રોલ બચે અને ૮૪ કરોડ પાઉન્ડ જેટલી કાર્બનડાયોક્સાઈડ વાતાવરણમાં ઉમેરાતો અટકે. કાર એક ગેલન પેટ્રોલ વાપરે એટલે વીસ પાઉન્ડ કાર્બનડાયોક્સાઈડ વાતાવરણમાં ઉમેરાય છે. એક ગેલન પેટ્રોલમાં ૧૮ માઈલની એવરેજ આપતી કાર ૧૮૦૦ માઈલ ચાલશે ત્યાં સુધીમાં તેણે એક ટન જેટલો કાર્બનડાયોક્સાઈડ હવામાં છોડ્યો હશે. અમેરિકાના વાતાવરણમાં ફકાતા કુલ કાર્બનડાયોક્સાઈડના ૨૦ ટકા ફાળો તો ઓટો અને હળવી ટ્રકોનો જ છે. આ મોટરકારો માત્ર કાર્બનડાયોક્સાઈડ છોડીને કૃતાર્થતાનો અનુભવ કરે તેવી સંતોષી નથી. હવામાં છોડાતા નાઈટ્રોજનઓક્સાઈડમાં પણ તેમનો સિંહભાગ (૭૪ ટકા) હોય છે. દર વર્ષે ૭૭ લાખ ટન નાઈટ્રોજનઓક્સાઈડ હવામાં છોડવા દ્વારા અમેરિકાના કારો એસિડવર્ષા વરસાવવામાં અગત્યની ગુનેગાર બને છે. વાતાવરણમાં ઉમેરાતા હાઈડ્રોકાર્બનસમાંથી ૨૭ ટકા હાઈડ્રોકાર્બનસ પણ આ કારો જ છોડે છે. એ જાણવું જરૂરી છે કે આ હાઈડ્રોકાર્બનસ વૃક્ષોનો અને મનુષ્યોનો ફેંકસાંનો નાશ કરવા માટે ખૂબ જવાબદારી છે. રાતે આઠ વાગ્યે લાઈટોની રોશનીમાં મરીન ડ્રાઈવના નેકલેસ ઉપર લાઈનબંધ દોડયે જતી કારોનું દૃશ્ય કદાચ સોડામણ લાગતું હશે પણ પાછળ ધુમાડો છોડીને સડસડાટ દોડી જતી બે કારો ચોપ્રાટીની ફૂટપાથ ઉપર ચાલતા નિર્દોષ રાહપ્રારીઓનાં ફેંકસાં પ્રદૂષિત ધુમાડાથી ગંભીર થાય છે. આમ, શ્રીમંત મોટરમાલિકોના પાડાના વાંકે પગે ચાલનારા પખાલીઓને પ્રદૂષણનો ડાંગ સહન કરવો પડે છે. કારમાં એર-કન્ડિશનર, પાવર સ્ટીયરિંગ, પાવર બ્રેક્સ, ઓટોમેટિક વિન્ડોઝ જેવાં જેટલાં એક્સ્ટ્રા ફિટિંગ્સ નાખવામાં આવે તેટલું વધુ પેટ્રોલ બાળીને તેટલો વધુ ધુમાડો તે કાર ઓકતી હોય છે. સીસું કેટલી ખતરનાક ધાતુ છે તે કોઈપણ ભણેલોગણેલો માણસ જાણે છે. અમેરિકન આકારમાં દર વર્ષે કલવાતાં ૪,૫૦,૦૦૦ ટન સીસામાં અર્ધોર્ધ ફાળો મોટરકારોનો છે. હવામાંનું આ સીસું ધીમું એર છે અને વર્ષો વીતતાં તે માનવ મગજ, લિવર, કિડની જેવાં અંગોને ગંભીર હાનિ પહોંચાડે છે, એટલું જ નહિ પણ ઊભા પાકને નુકસાન પહોંચાડી પાકનું ઉત્પાદન પણ ઘટાડે છે. દર વર્ષે માત્ર હિન્દુસ્તાનમાં મોટર અક્ષાતોમાં મરતા માણસોની સંખ્યા પચાસ હજારની છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દર વર્ષે પચાસ હજાર માણસોનું ખૂન કરવાનું અપમૃત્યુ સામૂહિક રીતે આચરનાર મોટરચાલકોને મોટર ચલાવવા બદલ ગુનાહિત લાગણીનો અનુભવ થવો જોઈએ પણ અહીં તો ગંગા ઊલટી વહે છે, કારમાલિક પોતે કારની માલિકીને સ્ટેટસ સિગ્નલ માનીને ગૌરવ અનુભવતો હોય છે અને મ્યુનિસિપલ સત્તાવાળાઓથી ગાડીને રાજ્ય સરકારો

સુધીનાં સો કોઈ મોટરમાલિકોને માનીતી રાણીના કુંવરની ટ્રીટમેન્ટ આપે છે.

જેન સાધુઓ જોડે પગપાળા વિનાર દરમિયાન અનુભવ્યું છે કે ગામડાના લોકોને હાઈવે ઉપર એક ગામથી બીજું ગામ ચાલતાં કે તેમના બાળદ-ઉંટગાડામાં જવું હોય તો સરકારના રોડ ધ્યાનિગમાં તેમને માટે કોઈ જ સ્થાન નથી. જો તમે રોડ ઉપર ચાલો તો મારકણી ભેંસની જેમ દોડાદોડી કરતી ટ્રકો અને મોટરો ક્યારે તમારા સો વર્ષ પૂર્ણ કરી નાંખી તે કહેવાય નહિ અને રોડની બાજુએ ચાલવાં જોઓ તો રોડ બેનાવતા લઈલી સીસા કાંકરી અને કપચી તમારા પગ વીંધી નાખ્યા વગર તો નહીં. હજારો વર્ષોથી જે ધૂળિયુ મારગ ઉપર કે ધોરની બેબે માથેડા ઊંચી વાડો વચ્ચેના સાંકડા નેળિયામાં ઉનાળાની બપોરે પલ્લ ઠંડકથી ચાલીએ કે શાડામાં પરગળા જવાનો ગામડિયાઓનો અધિકાર આસ્ફાલ્ટની સડકોના ટ્રેસમાંસિંગે ઝૂંટવી લીધો છે અને વધુ ને વધુ ગામડાઓને ડામરની પાકી સડકોથી જોડાવાની આ શોષક પ્રક્રિયાને પ્રગતિનું નામ આપવામાં આવે છે.

કોઈ રખે એમ માની લે કે ઝંડપી વાહન વ્યવહારના આ યુગમાં બળદગાડાં કે ઘોડાગાડીના જમાનામાં પાછા જવાના વાત તદ્દન અવેશનિક અને વાહિયાત છે. ૬૦,૦૦૦ કરોડના કમ્પાર્ટમેન્ટ ઈન્વેસ્ટમેન્ટ પછી પણ ભારતીય રેલવે જેટલાં માલસામાનનું પરિવહન નથી કરતી તેનાથી વધુ બોજો બળદગાડામાં જોતરતા બળદો પોતાના 'વૃષભ-સ્કન્થો' પર આજે પણ વહી જાય છે. યંત્રરાક્ષસના આગમને ભારતીય ઇ.બ. અને લિબાનની અનેક ઉત્તમ અંગોને રફેફે કરી નાખ્યાં. પહેલાં માલિકોને મનુષ્યની હેરફેરનું કામ પશુઓ કેટલી કાર્યક્ષમતાથી કરી શકે તેની વાતો તોજુલો પગાડે તેવી છે. આઈન-એ-અકબરીના ઉલ્લેખો મુજબ અકબરના લશ્કરની બળદો બોજા સાથે ૨૪ કલાકમાં ૧૨૦ માઈલનું અંતર કોપી નાખતા. એવરચંદ મેધાણીની 'સોરઠી બહારવટિયા' અને 'સોરાષ્ટ્ર' રસધારની શીર્ષ અને શહાદતથી પ્રગળગતા વાર્તાઓ જેણે માચી તરો તેને પરિયાજોજન ઘોડીઓની વાત અચૂક ખબર પડે. દશાંશ અને મેટ્રિક મેટ્રિસના જમાનામાં કલાક અને કિલોમીટરની પરિણામો જ માત્ર કરતી મુબાઈની નવી પેટીને પડે અને જોજન એટલે શું એ પણ ખબર નહિ હોય. 'મુડી' (સંસ્કૃત ઘટિકા) એટલે કે ૨૪ મિનિટમાં એક જોજન (બરાબર ચાર ગાઉ બરાબર આઠ માઈલ બરાબર તેર કિલોમીટર)નું અંતર કાપેતી ઘોડીઓ કાઢી દરબારોની ધરે ધરે રહેતી. પેટ્રોલ કે ડીઝલ વગર ખાલી રજૂ થી પાસ અને આઈને કલાક બંત્રીસ કિલોમીટરની એવરેજ આપતી ઘોડી શું એકવીસમી સદીનું વાહન બનવા લાયક નથી? ગોડલ બુલનેચરી પીઠવાળી ચરણદાસજીના શિષ્ય ધનસ્યામદાસજી જુસી અને હોલ્સ્ટીન ફિઝિયન ટૂલાલી દે તેવી ગીર ઓલાદની ગાયો

ઉપરાંત દેશી ઓલાદના માખા જાતવાન અમો આજે પણ તેમણે કરી રહ્યા છે.

આજે લોકો પોતાની ગાડીઓને ઓળી પંજા ન પડે તે માટે જેટલી સાચવે છે. તેના કરતાં આજે કોઈકો ઓળી પંજા જાનવરોને સાચવવામાં આવતા. માણસોને માટે પણ ચોખ્ખા પીનું દીપ્તુ ફૂલો બનાવી દેનાર જમાનામાં ઉછરેલા લોકોને એ વાતની તો કલ્પનાય ક્યાંથી આવે કે એક જમાનામાં આ દેશમાં બળદોને પણ ચોખ્ખા ઘીની નાળી પોવામાં આવતી. કુટુંબના એક માણસની જેમ સચવાયેલા આ બળદો એવા જોરાવર બાપ્તા કે કલ્પસત્રમાં આપવા ભગવાન મહાવીર ચરિત્રના એક પ્રસંગ અનુસાર આવો એક જ બળિયો બળદ નદીના કણમાં ખૂંપી ગયેલા ૫૦૦ ગાડાંઓને એકલે ક્ષણે (રાખર એકલ ખળે) બહાર ખેંચી કાઢતો.

લોકસંસ્કૃતિમાં પશુઓના નામ નીચે લાગી, ઘોડા, બળદ, ઊંટ, ગધેડા જેવાં પ્રાણીઓ અંગેના પરંપરાગત જ્ઞાનવારસાને સંપરતી જોરાવરસિંહ જાદવની નાની-નાની પુસ્તિકાઓમાં - ઝડપથી અને લાંબુ ચાલે છતાં યાક ઓછો લાગે તે માટે - જૂના જમાનામાં સાંઠણીઓને આપવામાં આવતા ખાસ પ્રકારના ખોરાક જેવાળીજા ઝીજા પરંપરાગત નુરાખાઓ પણ સંપરવામાં આવ્યા છે. અળણ રબારી અને ભરવાડોને બાપીકા વારસામાં જ મળતું આ પશુવિજ્ઞાન જ્યારથી વેટરનરી કૌલેજના ઢોર ડોક્ટરોના પુનારે પેડયું ત્યારથી વિસરાવા લાગ્યું છે. પણ જ્યારે આ જ્ઞાન ગામડે ગામડે અને ઘરે ઘરે જીવતું હતું એ જમાનામાં મોડવગદના મહામાત્ય સુકુતકુમાર પેયડ માટે ગિરનાર પર્વત પરથી સાંઠણીઓ પોતાની રાજધાની મોડવગઢ (જિ. ધોર, મધ્યપ્રદેશ) સુધી મોકલી છપ્પન પડી જેટલું રોનું માત્ર અઠી દિવસમાં ગિરનાર પર્વત ઉપર મંગાવ્યાની કથા જેનું ધર્મગ્રંથોના પાના ઉપર નોંધાયેલી છે.

પાલિતાણાના જગમસિદ્ધ તીર્થધામમાં આવેલા સનુજયના ડુંગરા 'પુષ્પ પાપની બારી'ના નામે ઓળખાતું ઊંટડી (સાંઠણી) ઉપર બેઠેલા શેઠ અને રબારીનું શિલ્પ પ્રત્યેક જેને જોયું હશે. નાનાં બાળકો તો તે સાંઠણીના પગ વચ્ચેથી નીકળી જઈ મોટે પુષ્પશાળી છે કે પાપીતેની ચંકાસણી કરવાની કોશિશ કરતા હોય છે. પણ યાત્રિકોમાંના કોઈકને જ ખ્યાલ હશે કે ખરેખર આ શિલ્પ શાનું છે? લગભગ આઠસો વર્ષ પહેલાંના અણહિલપુર પાટણમાં ધીવટામાં આવેલા મંદિરામાં પાડામાં વસતા શેઠ કામાશના બ્રહ્મચારી પુત્ર પ્રતેષદાસ કાર્તિક અને ચૈત્ર મહિનાની સુદ ચૌદશે સાંજનું પ્રતિક્રમણ (જેનું ધર્મની દૃષ્ટિ ગહની સાંપકાલીન ક્રિયા) કરીને પાટણ પાસેના જ બારી વાવડી ગમ્મના રબારીને અને તેની ઊંટડીને લઈને પાલિતાણાની જાત્રા કરવા નીકળી પડતા તે બીજે દિવસે પૂનમની બપોરના બાર પહેલાં તો ડુંગર ઉપર આદિચરદાના દરબારમાં હાજર થઈ જતા, એક વાર આવી જ એક વાર દરબારમાં શેઠ, રબારી

અને સાંઠણી ત્રણેનું મૃત્યુ પાલિતાણામાં જ થતાં ત્યાંના જેન સંધે તેમની સ્મૃતિમાં આ શિલ્પ રચીને તેમની સ્મૃતિને ચિરંજીવ બનાવી. શેઠ આપદાસના વંશજો આજે પણ મંદિરામાં પાડામાં છે અને સાંઠણી ઉપર બેઠેલા શેઠ અને રબારીનું એક ૨૫૦-૩૦૦ વર્ષ જૂનું ત્રીતચિત્ર આજે પણ ત્યાં છે એટલે કોઈ આને ટાંકા પહોરની ગપ ન સમજી લે! માત્ર એક રાતમાં લે મુસાફરને લઈને પાટણથી છેક પાલિતાણા સુધીનો પંથ કાપમારી એક સાંઠણી કેવી હશે તેની કલ્પના કરશો તો તમે તમારી મારુતિ કે એનઈ-૧૧૮ને ભૂલી જશો.

કાશીરથી કન્યાકુમારી અને દારકાની જગન્નાથપુરી સુધી જાતભાતનું કરિયાણું મંહોચાડવા પચાસ પચાસ હજાર બળદની પોકોના વિરાટ કાફલાને લઈને આખા હિન્દુસ્તાનને ખૂંદી વળતા લાખા વણઝારા જેવા વણઝારાઓના પોઠિયાઓ કદાચ ધી પી જતા હોય તો પણ એ ધી પર્યવરણીય લાભદાનિનું લેખુંજોખું કરવામાં આવે તો પેટ્રોલ કરતાં ઘણું સસ્તું પડે એ વાતમાં કોઈ મીનમેષ નથી. હજી હમણાં સાઠ વર્ષ પહેલાં દસથી પંદર હજાર જેનોને અમદાવાદથી પાલિતાણાની પગપાળા જાત્રા કરાવનાર માકુભાઈ શેઠ યાત્રિકોના માલસામાનની હેરફેર માટે નવસો બળદગાડા સાથે રાખી રાકતા હોય તો હિન્દુસ્તાનના એ સુવર્ણયુગમાં હજારો પોઠિયાઓને સાથે રાખી વણઝારા ધૂમતા હોય એ વાત ન માનવાને કોઈ કારણ નથી.

પરંતુ પેટ્રોલ-ડીઝલની આ ગંદી સંસ્કૃતિને દેશવટો આપવા માટે આપણે સૌથી પહેલાં તો ધોડાગાડીના ધોડાને કચ્છ ન ખેડે તે માટે રિક્ષાનો ઉપયોગ કરતા અબુયજનોને એ સંગ્રામવલ્લું પડશે કે ધોડાગાડીમાં બેસવાથી ધોડાને કદાચ થોડુંક કચ્છ પડશે પણ રિક્ષામાં બેસવાથી તો રિક્ષામાં વપરાતું ડીઝલ આપાત કરવા, દેવનારમાં જીવતા ઢોરોને ગીરી નાળી તેનું ખાસ આરબ દેશોમાં મોકલવામાં આવે છે. સાથે સાથે મહાનગરોમાં જ્યાં ને ત્યાં જે તે રસ્તા ઉપર બળદગાડાં અને ધોડાગાડીઓના પ્રવેશ ઉપર બંધીનાં પાટિયાં લગાવી દઈ મોટરવાહનોને સરેઆમ દોડવાની છૂટ આપતાં રાજકારણીઓની સાન કેકાણે લાવવી પડશે. નવરાત્રિના નજીક આવી રહેલા દિવસોમાં ડિસ્કો દાંડિયા ટીચવા વાવકેચરથી છેક જુહુ-સ્કીમ સુધી મારુતિ કે મર્સિડીઝ દોડાવવા યતનગની રહેલા તમારા લાડકવામાં કે લાડકવાયીને કાનબુદી પકડીને ઘેર બેસાડી દેવા પડશે, પાંચસો ડગલી જવું હોય તો પણ સ્કૂટરની ડિક મારવા લલચાતા પગને થોડીક ચરણયાત્રા કરતાં દેવડાવવા પડશે, જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં ત્યાં પેટ્રોલ કે ડીઝલને બદલે પગ અથવા પશુનો ઉપયોગ કરવાનું 'પણ' લેવું પડશે.

'સોહામણી' આજની પાછળ ડોકિયા કરતી 'બિહામણી' આવતી કાલનું દર્શન જેને યઈ શકતું હોય તેવા બુદ્ધિના સંવેદનશીલ માણસ માટે આમાંનું કશું જ અશક્ય નથી.

વિરમ સંવત ૨૦૪૭

- અનુલ શાહ

તમારા ઓરડામાં અજવાળું પાથરનાર વીજળીની ચાંપ કો'ક ગરીબ ગામડિયાના જીવનમાં અમાસનો અંધકાર પણ દેલાવી શકે છે

વીજળીની શોધ નવીસવી થઈ હતી તે જમાનામાં કો'ક યુરોપિયન કંપનીનો એજન્ટ કાઠિયાવાડના એક દેશી રજવાડાના ઠાકોરને તેમના રાજમાં વીજળી ફાંખલ કરવા સમજાવવા આવેલો. રાજમહેલમાં રાજસાહેબ આગળ વીજળીની જાતભાતની કરામતોનું વર્ણન ચાલી રહ્યું હતું. "બસ એક ચાંપ દબાવો એટલે અજવાળું થઈ જાય" ધી ધીને "ઉનાળાની ભરગરમીમાં ચાંપો દબાવો એટલે મોંઘો ચાલ્યા જ કરે" સુધીનું ગુણવર્ણન પૂરું થયા પછી ધીંગી કો'કસાથે ધરાવનારા એક કાકો દરબારે એલા યુરોપિયનને પ્રછપ્પું કે "આ તો ભાઈ, તે બધી એના ફાયદાની વાત કરી, પણ એનો કોઈ ગેરફાયદો ખરો કે નહીં?" એજન્ટે જ્યારે કહ્યું કે "ગેરફાયદાઓ તો એટલું જ કે કો'ક વાર ફરેટ લાગે તો માણસ મરી જાય એવું બને" ત્યારે પાંનામ વિલંબ વગર રાજાએ કહી દીધું કે "જે ચીજથી માણસ મરી જાય તેવી શક્યતા હોય તે ચીજમાં લાખ ફાયદા હોય તો માણસારે એ ચીજ ન જોઈએ."

કાઠિયાવાડના એ ઠાકોરને તો વીજળીનો ફરેટ લાગે તો માણસ મરી જાય એટલા એક જ ગેરફાયદાની ખબર હતી. જ્યારે ગાંધીનગર આરો દિલ્હીમાં બેઠેલા ઠાકોરોને તો એ પણ ખબર છે કે જળવિદ્યુત મથકો, ધર્મલ પાવર સ્ટેશનો અને ખાસ કરીને ગણવિદ્યુત મથકો તો દુનિયા આખીને મોતને આરે લાવીને ઊભી કરી છે તેટલા ખતરનાક છે અને છતાંય તારાપંજા દેસાંઈ જેવા સર્વોદયી આગેવાનોની એતલવણીઓને ગણકાર્યા વગર તેઓ સુરત પાસેના ઠાકરાપારથી લઈને દેશભરમાં ગણવિદ્યુત મથકોનું જાળું વિસ્તારતા જ જાય છે.

જળવીજળી પેદા કરવા માટે જે વિરાટ બંધો બાંધવામાં આવે છે તેની કેટલી ભારે સામાજિક પર્યાવરણીય કિંમત ચૂકવવી પડે છે તેનું અભ્યાસપૂર્ણ વર્ણન બ્રિટનના જગવિખ્યાત મેગેઝિન 'ઈકોલોજીસ્ટ'ના તંત્રી એડવર્ડ ગોલ્ડ સ્મિથ અને નિકોલ હીલ્ડયોર્ડ 'સોશિયલ એન્ડ એન્વાયર્નમેન્ટલ ઇકેક્વિટી' એક્ટિવિસ્ટ્સના ત્રણ વોલ્યુમમાં દુનિયાભરના મોટા ભૂમિત્તકો સ્ટેડી મૂકીને કંપું છે. હજારો લાખો ગરીબ માણસોને પોતાના બાપીકા ઘરમાં ઉખેડીને ટૂંકી દેવા સુધીનું કિરકા જ્યાં ધોળે ટિલ્કે પણ પેસી ન શકે તેવા જંગલોને ડુંગડો દેવા અને આવી રીતે બંધો બાંધીને વીજળી પેદા કરી શીમતોના રેફિજરેટર્સ કે એરકન્ડિશનર્સ ચલાવવામાં આવતા પાકને રાતદિવસ પાણી પૂરું પાડવા ઈલે, એન્જિનો

ચલાવવામાં કયો કુદરતી ન્યાય છે એ એક ગંહન કોપડો છે.

ધર્મલ પાવર સ્ટેશનના કિસ્સામાં પ્રશ્ન 'વોલ્ટી રફતાર બેઠંગી' જેવી જ હાલત છે. રોડ કે રેલવે રૂટે અમદાવાદ પાસેથી પસાર થતી વખતે સીએ સાબરમતી પાસે (જેને મોટાભાગના લોકો મિલના ભૂંગળા માની લે છે) ધર્મલ પાવર સ્ટેશનના તોતિંગ ભૂંગળા જોયા હશે. તમે કદાચ જિંદગીમાં જોયા ન હોય એવા ઝેરી ભુમાડાની યાંભલા (અને માટે ધૂપસ્તંભો જેવો કાવ્યાત્મક શબ્દ વાપરવાથી એની પાછળ રહેલી મરશિયાની છાંટ ઓછી નથી થતી) એ ભૂંગળા ઉપરથી આકાશમાં ઊડતા તમને જોવા મળશે. આજુબાજુના મકાનોની અગાશી ઉપર પાવરસ્ટેશનમાંથી ઊડતી ઝીણી કોલસીના ધરનું ધર બાજી જાય છે. સાબરમતીના ઉપાશ્રયમાં ચાતુર્માસ કરતા જે ન સાંધુઓના ચેત વસ્ત્રો દિવસભર ઊડતી ઝીણી કોલસીને કારણે રાત્રે શ્યામવર્ણ થઈ જતાં હોવાનો અનુભવ તેમને મુખેથી સાંભળવા મળે છે. અમદાવાદ મ્યુનિ. કોર્પો.ના એક દોચની કક્ષાના અધિકારી સાથે થયેલી અનીપચારિક વાતચીત દરમિયાન તેમણે સામે ચાલીને નિખાલસતાપૂર્વક કબૂલ કરેલું કે ધર્મલ પાવર સ્ટેશનને કારણે સાબરમતીનો વિસ્તારિત થઈ રહ્યો વધુ પ્રદૂષિત વિસ્તાર છે. કોલસામાંથી વીજળી પેદા કરતા આ ધર્મલ પાવર સ્ટેશનો વાતાવરણમાં ઢગલાબંધ સલ્ફર અને નાઈટ્રોજન ઓક્સાઈડ્સ છોડતા હોય છે. ઉચ્ચ ઓક્સાઈડ્સ તેમના બંધારણમાં રાસાયણિક પરિવર્તનો થયા પછી આજ કેમિકલ્સ એસિડના સ્વરૂપમાં વરસીને નદીનાબામાં રહેલો વનસ્પતિને, જીવસૃષ્ટિને ખતમ કરવા ઉપરાંત જયો વરસે ત્યાં જંગલોનો નાશ કરે છે. ત્યાં સુધી કે આ એસિડથી તે વિસ્તારમાં આવેલા મકાનોને પણ ધસારો પહોંચે છે. ધર્મલ રિસોર્સીઝ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ 'બ્રોથિંગ ઇન્ડિગર' નામના પુસ્તકના આંકડા અનુસાર અમેરિકાની કેલેલીક પૂર્વીય પર્વતમાળાઓમાં વરસતા વરસાદમાં તો બિનપ્રદૂષિત વર્ષાજળની સરખામણીમાં એસિડનું પ્રમાણ બે હજારગણું વધારે નોંધાયું છે. આવી વિગ્રાસનીય સંસ્થાનો રિપોર્ટ ન હોય તો આપણું મન માનવા પણ તેયાર ન થાય કે ત્યાંના વરસાદમાં લીંબુના રસમાં હોય તેટલું એસિડનું પ્રમાણ હતું. એસિડ-વર્ષામાં મુખ્ય ગુનેગાર સલ્ફર ઓક્સાઈડ છે અને અમેરિકામાં વાતાવરણમાં ઉમેરાતા કુલ સલ્ફર ડાયોક્સાઈડમાંથી દુધા દેશના મળથી ઈલેક્ટ્રીક સાધનોનો વપરાશ હોય છે.

આ બધું વાંચીને ઈલેક્ટ્રીસીટીનો વપરાશ સદંતર છોડી દેવો એ તો કો'ક મહાસત્ત્વશાળી ડાયનેમિક વિરલાનું જ કામ છે. મજાદરેક વાંચક ધારે સી એટલું તો ચોક્કસ નક્કી કરી શકે કે હવેથી બે દાદર ચઢવા માટે કે દાદર બિતરવા માટે લિફ્ટનું બટન દાબવાને બદલે ચરણક્રમબંને ખોડુક કપડે આવીશું. ઈલેક્ટ્રીસીટીના ઉત્પાદનમાં સીધું આડકતરું આટલું બધું શોખણ છે એ જાણ્યા પછી તારદેવ એરકન્ડિશનર માઉન્ટની સામે અરબિકદુજાં નાં રહેતા ધાનેરાના શ્રીમંતુ કુટુંબનાં સેવંતી શાહે પોતાના ઘરમાં વીજળીનો વપરાશ સદંતર બંધ કર્યો છે. ઘરમાં ડોર-બેલને બદલે તેમણે દરવાજાની બહાર એક દોરી બાંધી અંદર તેની સાથે જોડાયેલ ઘંટેની વ્યવસ્થા કરી છે. બહારથી કોઈ પણ મહેમાન આવે તો દોરી ખેંચે એટલે અંદરની ઘંટ વાગે. જે સાંભળીને દરવાજો ખોલવામાં આવે. મહેમાનો માટે નોવેલ્ટીની નોવેલ્ટી અને વીજળીક એ-બેલનો ઉપયોગ ન કરીને પ્રગતિ નફામાં સી કોઈ સેવંતીભાઈની જેમ ડોર-બેલ પર હાથ નાખતા પહેલાં દરવાજો શહેજ ખટખટાવીને કે એકાદ-બે બૂમ મારી દરવાજો ખોલીનાની કોશિશ તો જરૂર કરી શકે. બહુ ગરમી લાગે તો ગયા ઉનાળામાં સેવંતીભાઈનો પરિવાર તેમની પત્નીને કર્મીઆવરમાં મળેલ મોતીભરતના ચુંદર હાથવીંઝણાથી ઘોડીક ગરમી દૂર કરી લેતો પદા પંખાની સ્વીચને તેમણે હાથ પણ લગડયા નથી. સાદા જીવનના ગ્રેમી હોવાને કારણે શ્રીમંતુ હોવા છતાં એરકન્ડિશનર તો તેમણે વસાવ્યું જ નહોતું, પણ ઘરમાંના રેફ્રિજરેટરને વિદાય આપી પાણી ઠંડું કરવા માટે અમદાવાદી ઘડાનો વપરાશ શરૂ કરી દીધો. આની એક આડપેદાશરૂપે અતિથય ઠંડા પાણી અને બીજા પદાર્થો ખાવાથી શરૂ થયેલી મદાદિને અને પાચન ન થવાની તેમની તકલીફો પણ દૂર થઈ ગઈ તેથી તેમનો વેદ પણ તેમની વીજળી હટાવો ગુંબેશથી રાજી છે. અમેરિકાના તમામ અણુવીજમથકો (વીજળી પેદા કરવાનો એક અપેક્ષાએ સૌથી અંતરનાક રસ્તો) દ્વારા પેદા થતી વીજળીનો અંરધો અરધ હિસ્સો તો તેઓ રેફ્રિજરેટર્સ ચલાવવામાં જ ખર્ચી નાખે છે. અમેરિકામાં વપરાતી વીજળીના ૭ ટકા, રેફ્રિજરેટર્સ પાછળ વપરાય છે. જ્યારે શહેરોમાં વસંતા મોડેન અમેરિકનો તો તેમના કુલ વીજવપરાશના ૨૫ ટકા ફિજ પાછળ વેડફી નાખે છે! અમેરિકનોને ફિજ વાપરવાનું બંધ કરવા સમજાવવું અઘરું છે પણ ઘરનું વાસ્તુ જ ઘડો મૂકીને કરવા દેવાગેલ ભારતીયો ધોરે તો ફિજના ઠંડા પાણીની બોટલોને બદલે મટકાકોલાથી ચોક્કસ ચલાવી શકે; ત્રાંબા-પિત્તળના વાસણનું અજોડ મ્યુઝિયમ ખડું કરનાર 'વિશાલા'વાળા સુરેન્દ્ર પટેલ અમદાવાદમાં સોલાથી ગોતા જતા ભાગવત વિદ્યાપીઠની બાજુમાં આવેલા તેમના ગારમાટીના પેલેસની મુલાકાતે

આવનાર મહેમાનોને હોશિયારી તેમનું વીજળી વગર ચાલતું દેશી ફિજ અચૂક બતાવે છે. માટીનું આ નાનકડું સાધન વાતાવરણની ગરમી-ઠંડીને અંદર પેસતાં અટકાવી અંદરના શાકભાજી ફળફળાદિની સાચવણી વગર વીજળીએ કરે છે. માનવતા, અનુકંપા, જનસેવા એ જ પ્રભુસેવા અને ગરીબોની હમદઈની મોટી મોટી વાંતો કરનારને તો આમેય એરકન્ડિશનર કે રેફ્રિજરેટર વાપરવાનો અધિકાર નથી કારણ કે ઓઝોન લેયરમાં ગાબડું પાડી દુનિયાભરમાં કેન્સર જેવા રોગોનું પ્રમાણ બેહદ વધારી દેનારી સીએફસીના ઉત્પાદનમાં સીધી મોટો ફાળો એરકન્ડિશનર અને રેફ્રિજરેટર્સનો છે. સેવંતીભાઈનું આખું કુટુંબ મિશનરી ધગશવાળું છે એટલે એમની પત્ની પણ ચૂંટણી વાટવાથી લઈને સૂક - પીપરીમૂળ જેવા મસાલા ખાંડવા ગ્રાઈન્ડર - મિક્સર - જયુસરનો ઉપયોગ કરવાને બદલે પરંપરાગત સાધનોથી ચલાવી લે છે અને સ્કૂલમાં ભણતા તેમના બે દીકરા અને દીકરી કરિશ્મા રાત્રે વાંચવા માટે દિવેલના દીવાના અજવાળે વાંચીને પરીક્ષા આપવાનો આગ્રહ રાખે છે. વર્ષોથી રોકડો રૂપિયાનું વીજળી બિલ ભરનાર પરિવારનું મીટર ઝીરોનો આંકડો બતાવવા લાગ્યું એટલે બેસ્ટનો માણસ આવ્યો અને જ્યારે તેણે જોણ્યું આ લોકો રાત્રે રાત્રે પણ ડ્રોઈંગરૂમમાં લાઈટને બદલે દીવો કરીને બેસે છે ત્યારે તેના મોંમાંથી પણ શબ્દો નીકળી પડ્યા, 'અરે! તુમ લોગ બમ્બઈ મેં જીતે હો કયા?'

વીસ કરોડ અમેરિકનો ભેગા મળીને દર વર્ષે એક અબજ ઈલેક્ટ્રીક બલ્બનો ખુરદો બોલાવી દે છે. આટલા બલ્બ જો જમીન ઉપર પાંચમાં તોય તો રોજ ત્રણ એકર જમીન ભરાઈ જા. મુંબઈના ગુજ્જુ આર્કિટેકટો પણ જો એટલું નક્કી કરે કે તેમના ગ્રાહકોના ઈન્ટરિયરમાં સ્વીચ દાબવાથી એક સાથે બે કે ચાર બલ્બો ચાલુ થાય તેવા ફિટિંગ્સ ગોઠવવાને બદલે એક સ્વીચથી એક બલ્બ જ ચાલુ થાય તેવી ગોઠવણ કરે તો પણ વીજળીનો વપરાશ ઘટવા મારે. ગરીબોના કુબામાં તેલનું ટીપુંય દોહલું કરવામાં શ્રીમંતોની કબર પર બળતા દીવા કરતા મહાનગરોના આલીશાન ફ્લેટોના દીવાનખાનાના ઝુમ્મરોમાં એક સાથે બળતા દસ - દસ, વીસ - વીસ બલ્બોનો ફાળો ઘણો મોટો છે.

આપણે ભલે તેમને ધૂની, ચૌદમી સદીમાં જીવનારા કે જૂનવાણી કહીને વગોવી કાઢીએ પણ હિસા અને શોષણના પાયા ઉપર ઊભેલી વીજળીથી ચાલતાં નાના મોટા કારખાનાની સંસ્કૃતિને હડસેલીને તેના વિકલ્પો લોકો રુધી પહોંચાડવા જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં અનેક તરવરિયા લોકો 'એકલો જાને રે'ને જીવનમંત્ર બનાવી પોતપોતાની રીતે સક્રિય અને કાર્યરત છે. ધોળકા તાલુકાના ગુંદીમાં સર્વોદય આશ્રમ ચલાવતા

અંબુભાઈ શાહે જાહેર સંસ્થાઓમાં તથા મોટા જમણવારોમાં આટો દળવા માટે ઈલેક્ટ્રિક પાવરનો ઉપયોગ ન કરવો પડે તે માટે બળદથી ચાલતી તંદુર સાદી આટો દળવાની ધંદો બનાવડાવેલી. સક્રિય રાજકારણમાંથી નિવૃત્ત થઈ સૌરાષ્ટ્રમાં કેશોદમાં અણધાર્યાં હોસ્પિટલ સલાવતા રતુભાઈ એદાણીઓ આવી ધંદોની માંગણી કરતાં અંબુભાઈએ પોતાના ગામડિયા સુધારને મોકલી કેશોદમાં આવી ધંદો ફીટ કરાવી આપી છે. હેલ્થ કલબ કે જિન્નેશિયમવાળા કમરની તંદુરસ્તી જાળવવા માટે હાથેથી ચંદી ચલાવી અનાજ દળવાની કેશન શરૂ ન કરે ત્યાં સુધી મુંબઈની શ્રીમંતાણીઓ આગળ ધંદો જાતે તો નહીં પણ નોકર પારો પણ ચલાવડાવી ગરીબોની રોજીમાં વધારો કરવાની વાત કરવાનો કોઈ અર્થ નથી, પરંતુ આવી બહેનો પણ ધારે તો બળદધાણીનું તેલ વાપરી વીજળી બચાવવાની સાથે ગામડાના કો'કે ગરીબ ઘાંચીને રોટીની શોધમાં ધારાવીની ઝૂંપડપટ્ટીમાં અને તેના બળદને દેવનારના કતલખાનામાં ધકેલાતા જરૂર અટકાવી શકે. ગાંધીજીની ધંરડા અંતેવાસીઓ પણ બળદધાણીમાંથી શ્રદ્ધા ગુમાવી બેસી ધાણીના તેલના સંદિગ્ધ નામ નીચે પાવર ધાણીનું તેલ વેચતા થઈ ગયા છે, તે જમાનામાં ઓપેરા હાઉસના વર્ષમાંનું સંસ્કૃતિ ધામના મુલાનોએ મુંબઈના સૈંકડો પરિવારોને બળદધાણીનું તેલ પૂરું પાડી તલનું તેલ વાપરતા કરી દીધા છે.

જેટલા અંશે તમે કારખાનાની વસ્તુ વાપરતાં અટકીને માનવ ઊર્જા કે પણ ઊર્જાના ઉપયોગથી બનાવાયેલી વસ્તુ વાપરો એટલા અંશે વીજળીનો વપરાશ ઘટે. આ સાદા ગણિતને અનુસરીને આ યુવાનો કારખાનામાં બંનેલી દૂધપેસ્ટથી લઈને બર્ફિંગ મોસેસમાં સતત ઊડતી ડસ્ટ વડે ફેંસાં બલાસ કરી દઈ કારીગરોને ટી.બી.ના દરદી બનાવતા - સ્ટીલના ભાણા સુધીની અનેક ચીજવસ્તુઓના વિકલ્પ ધરગચ્છું દંતમંજન અને પરંપરાગત કસારાઓ દ્વારા હાથે બનાવેલા કસાના વારાણ પૂરાં પાડે છે. ખાદી આમોઘોળનું નામ પડે ત્યાં નાકનું ટેરવું ચડાવવા ટેવાયેલા લોકો પણ હવે તો કોર્ટ-ઈન્ટરનેશનલ ટ્રેન્ડ બની ગયા હોવાથી ટ્રોબેટોળામાં ખાદીનાંડારોમાં ઊમટે છે. પણ છતાંય આવી વાતોમાં હજી ઘણા લોકોને ધડિયાળના કાંટા પાછા ફેરવીને દેશને અણુવિદ્યુત મથકોએ વીજળી પેદા કરવાના નામે અને રોશની પેટાવવાના નામે દુનિયાભરમાં ઠેર ઠેર કેવા મોતનાં વાવેતર કર્યા છે તેનો વહીવંચો ઉંબેળવામાં આવે તો વીજળીની રોશનીની પાછળ છુપાયેલા કાળા રિબાંગ અંધારા નજરે પડશે.

અણુ વીજળી મથકોમાં વપરાતું પ્લુટોનિયમ એટલું બધું મારક છે કે એકાદ રતલ જેટલું પ્લુટોનિયમ પણ જો વાતાવરણમાં ફેલાઈ જાય તો સમગ્ર પૃથ્વી ઉપરના પ્રત્યેક

માણસને ફેંસાંનું કેસર લાગુ પાડી શકે. વીજળી પેદા કરવાની પ્રક્રિયામાં જે અણુ-કચરો નીકળે છે તેમાં પ્લુટોનિયમ નામનો આ દૈત્ય પ્રજા હાજરાહજૂર હોય છે. પુરાણ કથાઓમાં અમરપટો લખાવીને આવેલા દેવતાઓ અને રાક્ષસોની વાતો ઠેર ઠેર આવતી હોય છે. પ્લુટોનિયમ નામનો આ રાક્ષસ પણ અમરપટો લખાવીને આવ્યો હોય છે. અણુ વીજળી મથકો ઊભા કરીને વીજળી પેદા કરી ગામડે ગામડે વીજળી પહોંચાડી દઈ સો ટકા ગ્રામ્ય વીજળીકરણની સિદ્ધિઓની ગુલબાગી હાંકનારની ૫-૨૫ નહીં પણ ૨૫ હજાર પેટીઓ સ્માશન ભેગી થઈ ગઈ હશે તે પછી પણ પ્લુટોનિયમ સક્રિય હશે. પાંચ લાખ વર્ષ પછી પણ જમીનમાં દાટેલા ભંડકિયામાંથી આ કિરણોત્સર્ગી રજ લીક થાય તો તે કાળના જીવોનું જીવંતર જેર બનાવી દેવાની શક્તિ તેનામાં પડેલી છે. ૨૮૦૦ ડિગ્રીની ગરમીને અંગનજલાળાઓ ઓકતા ચેનોબિલના ન્યુક્લિયર પાવર પ્લાન્ટના અકસ્માતના ૩૦૦ ચોરસ માઈલનાં વિસ્તારમાં વસતા દોઢેક લાખ લોકોને તાબડતોળ ત્યાંથી ખસેડી લઈને તેમની જનમભોમકાથી કાયમ માટે દૂર કરી દેવા પડેલા તે આપણે ભૂલવું ન જોઈએ. કાકરાપારના અણુ વીજળી મથકમાં આવું કાંઈ બને તો નજીકમાં જ આવેલા સુરત જેવા શહેરોની હાલત શી થાય તે તો કાકરાપાર સામે જંગ ચડેલા નારાયણ દેસાઈને પૂછવું જોઈએ. ચેનોબિલનો મોતનો પંજો હજારો કિલોમીટર દૂર સુધી યુરોપના દેશોમાં ફેલાવાથી ત્યાં ખેતરો, જંગલો, સંરોવરોને પણ કિરણોત્સર્ગી રજ અંબાડાવી ગયેલ. આ રેડિયો એક્ટિવિટીની અસરથી હજી તો સૈંકડો માણસો ભાંતભાંતના રોગોથી રીળાઈને મરશે. અંદાજ એવો છે કે કેવળ રશિયા અને યુરોપમાં જ સિત્તેરથી ઔશી હજાર માણસોને કેન્સરનો કોળિયો બનવું પડશે અને ચેનોબિલ તો પ્રતીક માત્ર છે. દુનિયાભરમાં દશો જ્યારે અણુ વીજળી મથકોને તાળા મારી રહ્યા છે ત્યારે ભારત સરકાર આખા દેશમાં ઠેર ઠેર આવા મોતના અકા ઊભા કરવાની દિશામાં તંદુર બેજવાબદારીથી આગળ વધી રહી છે. તેઓ અત્રત્ર-સર્વત્ર ચેનોબિલ ઊભા કરી રહ્યા છે.

ગાંધીજીનાં અંગત સચિવ તરીકે ખૂબ જાણીતા મહાદેવ દેસાઈના પૌત્રી ડૉ. સંઘમિત્રા દેસાઈ પોતે સર્જન છે અને રાજસ્થાનના રાવતભાઈ ખાતેના અણુ વિદ્યુત મથકે આજુબાજુના ગરીબ ગામડિયાઓના આરોગ્યની જ બૂરી વલે કરી છે તેનો તેમણે કુરેલી અભ્યાસ કોઈ પણ સંવેદનશીલ માણસની આંખમાં આંસુ ગાવી દે તેવો છે. ફાસેવોરે તમે છાપામાં જે ત્સારોપુર અણુમથક ખોટકાવાની વાતો વાંચો છો ત્યાં અકસ્માતો એ અપવાદ નથી પણ નિયમ છે. આપુનેક પ્રગતિ પોતાના દુષ્કૃત્યો ઉપર ટાંકપિછોડો કરવા માટે તેને

રૂપાળા શબ્દોના વાઘા પ્રહેરાવવામાં હોશિયાર છે. આવા અકસ્માતોને તેમણે અસામાન્ય ઘટનાઓનું નામ આપ્યું છે. ૧૯૮૦ સુધીમાં તારાપુર અણમથકમાં આવી ૩૪૪ અસામાન્ય ઘટનાઓ બની ચૂકેલી. અને તે પછી દા. મહિમે સરેરાશ આવી પાંચ અસામાન્ય ઘટનાઓ ત્યાં બનતી. કોઈકે અણુ શક્તિના પંચના વડાને કહેવું જોઈએ કે તેમણે આંવા અકસ્માત ન બને તેને અસામાન્ય ઘટના કહેવા જેટલો નાનકડો સુધારો તો તાત્કાલિક કરી લેવો જોઈએ. "સ્ટેટ ઓફ ઈન્ડિયાઝ એન્વાયર્નમેન્ટ: અ સિટિઝન્સ રિપોર્ટ"ને નામે અંગ્રેજીમાં અને "હંમારા પર્યાવરણ"ને નામે હિંદીમાં અનિલ અગરવાલે દિલ્લીથી બહાર પાડેલા આખ્યાસપૂર્ણ ગ્રંથમાં ૧૯૮૦ના માર્ચમાં તારાપુરમાં ગયેલ એક અકસ્માતના નોંધાયેલા કિસ્સામાં ગરમ કિરણોત્સર્ગી પાણી બહાર ઢોળાઈ ગયેલું અને પ્લગ પછા તેની સાથે જ બહાર ફેંકાઈ ગયેલો. મોતના કુવા જેવા તે કિરણોત્સર્ગી પાણીમાંથી આ પ્લગ શોધી લાવવાની જિગર તો કોની હોય? એટલે બાજુના ગામમાંથી અંબજા ગામડિયાઓને પકડી લાવીને આ ખતરનાક ખાબોચિયામાંથી પ્લગ શોધી લાવવા તેમને ધકેલી દેવામાં આવ્યા. નિર્દુષ્ટ શોષણ અને નધરોળ હિંસાનો આનાથી વરનો

ખૂનો કદાચ દીવો લઈને શોધતાં પણ ન મળે.

વીજળીક સાધનોના અનિયમ વપરાશો શહેરી લોકોને એટલા બધા સુઅંશીલિયા બનાવી દીધા છે કે માનવીય અનુકંપાનો કોઈ પણ પ્રશ્ન તેમના એશઆરામમાં આડો આવે તો તેને ઈમ્પ્રેક્ટકલ, અવ્યવહારુ અશક્ય કહીને લંગીવી કાઢવા તેમનું ગુનાહિત માનસ તેમને પ્રેરે છે. એટલે તેમના બાપદાદાઓ હજારો પેઢીઓથી જીવતા હતા તેવી રીતે જીવવાનું તેમને કહેવાનો કોઈ અર્થ નથી. પણ ટીવી, વિડિયો, એરકન્ડિશનર, પંખા, જપુરાર, મિક્સર, ગ્રાઈન્ડર, લિકટ, ડોરબેલ. વોશિંગ મશીન, વેક્યુમ કલીનરથી લઈને ટંબુબલાઈટ સુધીની કોઈ પણ સાધનનો ઉપયોગ કરવા તેમની આંગળી લંબાય તે વખતે તેમને એટલું પણ જોવાંદ રહે કે વીજળીની જે ચાંપ તેમના ઓરડામાં અજવાળું પાથરી રહી છે તે કો'ક ગરીબ ગામડિયાના જીવનમાં અમાસનો અધકાર રેલાવીને પેદા થઈ છે; તો એ હાથ કદાચ દસમાંથી પાંચ વાર તો અચૂક પાછો હટી જશે.

- અનુલ શાહ

વિડમ સંવત ૨૦૪૦

કાગળખાઉ સંસ્કૃતિ ઝાડને પણ મ્યુઝિયમ પીરો બનાવી દેશે

ભારતીય જીવનવ્યવસ્થામાં કુટુંબભાવના અને નિષ્કાંક્ષ સ્નેહના સીમાડા 'અમે બે-બે અને અમારા બે' સુધી સીમિત રહેવાને બદલે મામા-માસી, કાકા, ફોઈ અને બનેલી-સાળાના પહોળા વિસ્તાર સુધી લંબાતા અને તેનો પડઘો ભારતીય ભાષાઓનો શબ્દવેભવ પણ બરાબર પાડે છે. અંગ્રેજીમાં તમારે કાકા અને મામા વચ્ચે તફાવત પાડવા માટે અંકલ-શબ્દને પેટેનલ અને ગેટ-લિના વિશેષણનું પૂછવું લગાવવું પડે. તેવું જ માસી અને ફોઈનું. મા અને બાપ બંનેની બહેનો માટે આન્ટીથી ચલાસી લેવું પડે. બહેનના પતિ માટે સિસ્ટર ઇન્-લૉ અને ભાઈની પત્ની માટે બ્રધર વાઈક વાઈપરનારા તેમની પાસે બનેલી કે ભાભી, દેરાણી કે જેઠાણી, નણદ કે ભોજાઈ જેવા શબ્દો જ નથી. સંબંધવાળું શબ્દોની આ ઊંચાઈ તેના દ્વારા વાચ્ય સંબંધોની મનુગૂઢ માટે મોસાળ જેવો મોં ભરી નાંખનારો. શબ્દ દુરો કે કેમ તે સવાલ છે. આ દેશમાં સ્ત્રી 'મા'ના લગ્ન પૂર્વેના સગાઓનું પણ જે નંકટપ 'મોસાળ' શબ્દ દ્વારા સ્કૂટ થાય છે તે ભારતીય કુટુંબમાં 'મા'ના દરજ્જાનું સૂચક તો જરૂર છે.

લીજીનીના ભડકા અને ડામરના રોડના અતિક્રમણથી બચેલા મોસાળના ગામડે ઉનાળા-દિવાળીની રંજાઓમાં જવાનું થતું ત્યારે જોયેલો નાણિયાનાં છાપરા નીચે લટકતો લાકડાના દટ્ટાવાળો લોખંડનો વાંકડિયો સળિયો મને આજેય બરાબર યાદ છે. લોકભાષામાં એને ફાળકી કહેતા. મોસાળથી ઘરે પહોંચ્યા પછી રાજપુત્રીથી પહોંચી ગયાના બબરે આપતું અમે લખેલું રડમું-પડમું પત્તું કે બાજુનાં કસ્ટાના શહેરથી ખરીદેલાં સૂકા કોપરના બિલની નાનકડી ચાબકી એ જ એ ફાળકાનો વેભવ. આનંદ કિલ્લોલથી જીવતા ગામડામાં 'શેઠ' ગણાતા એ બહોળા પરિવારનો કાગળનો કુલ વપરાશ એટલો ઓછો કે કપારેક એ નાનકડો સળિયો ભરાતા બે-ત્રણ વર્ષ પણ વીતી જાય. ઘરમાં જે કોઈ નિમિત્તે કાગળદેવીનું આગમન થાય તેની પ્રતિષ્ઠા કાગળમાં નાનકડું કાણું પાડીને એ સળિયામાં કરી દેવામાં આવે. ખરી ખૂબીની લાત લોહવે આવે છે. બે-ચાર વર્ષ જ્યારે એ સળિયો કાગળથી ભરાઈ જાય ત્યારે તમારા હાથમાં રહેલા એક દિવસના છાપાના કાગળ કરતાં પણ ઓછા કાગળના એ જથ્થાને ફેંકી નાંખી દેવાનાં. મારી માનાં મા મંજિબહેન નામનાં ૬૦ વર્ષના અભણ વૃદ્ધા કાગળના એ બધા ટુકડાને પલાળી ગોળ, ગૂગળ, મેઘી જેવાં થીકાશ (બોન્ડેજ) લાવનારો જાતભાતનાં દ્રવ્યો તેમાં ઉમેરી એ કાગળનાં માવામાંથી શેર-શેર વજન સમાય તેવી ટોપલીઓથી લઈને મજા બે મજા અનાજ સંપૂર્ણવાની કામતા ધરાવતા મોટા સુંડલા બનાવતા. બગીલાની માંબ જેવા ઊજળા એ ટોપલા વજનમાં એટલા હલકા બનતા કે મજા-બે-મજા પાન સમાય એવો ટોપલો ખાલી હોય ત્યારે માનું છોકરું પણ પોતાની તજની અને અંગૂઠાથી એને સાવ

આસાનીથી ઊંચકી શકે. કાગળના એક વધેલા વેડફાટને કારણે જંગલોના નીકળતા સંસ્થાનાશ ઉપર જ્યારે સેમિનાર મોજાય ત્યારે મંચ ઉપર બેનરની જગ્યાએ આ ટોપલો ટીંગાડવો જોઈએ. પૌર-ગોશના ફેશનેબલ નામ નીચે કાગળનાં માવાની બનેલી કાશ્મીરી આઈટમો ખરીદવા ખાલી ભંડારમાં ઉમિડતા દેશી-પરદેશી ટોળાઓને જોયા ત્યારે મને માસી એ નિરસ માતાપ્રાનીની માલ શબ્દ જ આવી ગયેલી. કાગળના શબ્દોની અર્થ કદા બનાવવા જેટલું ભણતર એમની પાસે નહોતું પણ શબ્દ દ્વારા ધ્વનિત અર્થને જીવનમાં જીવી જાણવાનું ગણતર એમને વંશપરંપરાગત મળેલું. વેસ્ટમાંથી બેસ્ટ બનાવતા શીખવનારા કોચિંગ ક્લાસીસનું તો તેમણે નામ પણ નહોતું સાંભળ્યું પણ પેદી દર પેદી તેમને ગળપૂધીનાં જ એવા મંસ્કાર પાવામાં આવેલા કે પ્રકૃતિદત્ત કોઈ પણ ચીજવસ્તુનો વેડફાડ તેમના જીવનકોશમાં શોધો નહોતો જડતો.

અધ્યાત્મના પાપા ઉપર ચણાયેલા ભારતીય દર્શનો સ્પષ્ટપણે માનતા કે દુનિયાની તમામ ચીજવસ્તુઓની મનફાવે તેમ ઉપયોગ - ઉપભોગ કરવાનો મનુષ્યને અધિકાર છે જ નહિ. જીવનયાત્રાના ઊર્જાકરણનાં માર્ગે મુસાફરી કરતા કરતા અનિવાર્યપણે જે વસ્તુનો ઉપભોગ કરવો જ પડે તેટલા પૂરતી જ છૂટ રહેતી અને માટે જ દેહાતીત થઈ ગયા હોવાને કારણે સુખપ્રાપ્તિ માટે જેમને કોઈ ભૌતિક પ્રદાનના ઉપયોગની આવશ્યકતા રહેતી નથી તેવા મુદ્દા આત્મતત્ત્વ તરીકે કલ્પ્યું છે. આપણા મોડર્ન મિત્રો માને છે તેમ ભગવાન, સાધુ, ધર્મી, પાપી જેવી કંટગરીઓ એ કોઈ સાંપ્રદાયિક જડતાની સૂચક નથી. વસ્તુતત્ત્વના તારતમ્ય સુધી પહોંચીએ તો ભગવાન એનું નામ જેમનું રિસોર્સ વુટિલાઈઝેશન સૂચ્ય હોય. સાધુ એનું નામ કે જેઓ ગીરો કન્યામશનનાં આદર્શને આલવાના લક્ષ્ય સાથે ઓછામાં ઓછી વસ્તુઓના ઉપભોગ દ્વારા જીવન પુરવઠા કરતા હોય. શી કોઈનું એ ગજૂ નથી હોતું કે સ્વેચ્છિક ગરીબીને સ્વીકારી હાઈ લવુતમ પાપાની જરૂરિયાતોથી ખલાવી શકે પણ કમ-સે-કમ આવું લક્ષ્ય પણ જેનું બંધાયેલું હોય અને જિનજરૂરી પાણીનો ખાલો પણ વેડફાય ત્યારે તેનો સાચકલો રૂબ જેનાં હૃદયમાં જીવંત હોય તેનું નામ ધર્મી અને પાપી શબ્દ આજે એવી વ્યક્તિને માટે પ્રયોજ શકીએ કે જેને માટે વર અને કુન્યાને પણ મારીને પોતાનું તરભાણું ભરનાર ગોરની જેમ 'ખાઓ, પીઓ ને મજા કરો'ની સંસ્કૃતિ જ જેના જીવનનો મુદ્દાલેખ હોય.

સાપીમાંથી, ધર્મી, ધર્મીમાંથી સાધુ અને સાધુમાંથી ઉચ્ચ ભણીની ઉત્કૃષ્ટિ દિશા ચીમતા જીવનદર્શનમાં અલ્પતમ ઉપભોગનો જ ખ્યાલ હતો તેને આપણે પાંછાતપણાનું લક્ષણ માની બેઠા અને આ દેશને બીજું અમેરિકા બનાવવાનાં અરમાન સાથે સોશિયો-ઇકોનોમિક વલણને નુકસાન લાવેલું. મોડેલ

આ ચેલછાનાં સંદિપાકરૂપે અપનાવી દેશને દુર્દશાથી ગંતીમાં
'કેલી બેઠા વર્ષે માંડ વપરાતા રોગબસેરે કાગળને પણ નકામો
ન જવા દેતી અશ્વિકસિત અને અવિકસિત દેશોની જીવનશૈલીની
સાથે-વિકસિત કહેવાતા પેલા બીજા વિશ્વના દેશોના પ્રતીક-
અમેરિકાની જીવનશૈલીને સરખાવવાથી વગર ટિપ્પણીએ બા
વાત સ્પષ્ટ થઈ જશે. દુનિયાભરની ફાલતુ વસ્તુઓ વેચીને
પોતાની તિજોરી તરબતર કરવા મથતી અમેરિકન કંપનીઓ
ગ્રાહકોના દિલ્લિદિમાગમાં અંનુ અછતું મહત્ત્વ પુસાડી દેવા
જાહેરાતના અને કેટલોગ વગેરેનાં ફરફરિયાનો મારો, પ્રોસ્ટ
રાય અમેરિકાના ઘરે ઘરે કરતી રહે છે. કચરા જેવા બજારું
નોરાકને માટે વપરાતાં 'જક ફૂડ' શબ્દની જેમ આવી કચરા
જેવી ટપાલને પણ તેઓ 'જક મેઈલ' તરીકે ઓળખે છે. 'ફિક્ટી
સિમ્પલ લિસ્ટ મુ કેન્' કુ દૂ સેવ ધ અર્થ'ના લેખકોએ મૂકેલા
એક અંદાજ મુજબ માત્ર આ 'જક મેઈલ' માટે એટલા સુધા-
કાગળ બગાડવામાં આવે છે કે એ કાગળોને જો અસત-ક્ષણનીથી
બાળવામાં આવે તો તેમાંથી અઢી લાખ ઘરોમાં એર હીટરો
ચાલી શકે તેટલી ગરમી રેદા થાય.

દરેક અમેરિકનના ઘરે ગ્રામવામાં આવતી 'જક ગેઈલ'
એક વર્ષ સુધી ભેગી કરવામાં આવે તો તેનો સરવાળો પરદીઠ
દોઢ ઝાડ જેટલો થાય. આખા અમેરિકામાં માત્ર આ 'કચરા-
પત્રો' માટે દસ કરોડ વૃક્ષોને કુકાડાના હાયાનો ભોગ બનવું
પડે છે. આ દેશમાં પણ વીમે વીમે આ 'જક મેઈલ'નો ચેપ
લાગવાની શરૂઆત થઈ ગઈ છે. લગભગ રોજ છાપું ખોલવામાં
આવે ત્યારે છાપાની ગડી વચ્ચેથી સરી પડતું જાહેરાતનું ફરફરિયું
આનો જ એક પ્રકાર છે. અમેરિકનો દર વર્ષે ફૂલ મળીને વીસ
લાખ ટન જેટલી 'જક મેઈલ ટપાલ'માં મળવે છે. જેમાંની જજ
ટકા ટપાલો તો ખોલવાની પણ તસદી લીધા વગર તેઓ સીધી
કચરાટોપલી ભેગી કરે છે. એ તો ખોલ્યા વગર ફેંકી દેવાતી
'જક મેઈલ'ની વાત થઈ પણ જે ટપાલો ખોલવામાં આવે છે તે
સમયના દુકાંઓની સરવાળો કરવામાં આવે તો તેનાં જીવનના
કુચ મળીને આઠ મહિના જેટલો સમય તો આ કચરાને ખોલવામાં
જ જાય છે. માત્ર એક લાખ અમેરિકનોને આ 'જક મેઈલ'ના
ત્રાસમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવે તો દર ૧૪ દોઢ લાખ ઝાડ
બચે. દસ લાખ અમેરિકનો આ મફતની હજામતમાંથી ઊગરે
તો પંદર લાખ ઝાડની ફારીની સંજા ટળે.

આધુનિક જીવનશૈલી આમેય માણસના મંગજને
'ઈનોવેટિવ' બનાવે છે. રોજ કાંઈક નવું શોધવાની
પ્રેરણાના પાન તે માનવજાતને સૂક્ષ્મ કરાવ્યા કરે છે. કાગળ
વેડફવાનો આ તો એક જ રસ્તો થયો. આવા તો બીજા અનેક
'રોરને માથે સવારોર' જેવા રસ્તા તેમણે શોધી કાઢ્યા છે, અને
તે દિશામાં તેમની પ્રગતિની કુચ હજી પણ વણાયેલી જારી છે.
અમેરિકાની સફર કરીને આવેલો ચીનકાર હોલ્ડર તમને ત્યાંની
જે અનુકવિધ વાતો કરશે તેમાંની એક વાત હશે ત્યાંના દળદાર

વર્તમાનપત્રોની. પુસ્તકમેળામાં રાતોના ઉજારા કરીને હોશે
હોશે વેચવામાં આવતા પ્રવાસવર્ણનોમાં પણ દોઢસો-દોઢસો
અને બસોબસો પાનાના દળદાર છાપાઓ દેસ જ મિનિટમાં
વાંચીને પંક્તીમાં પણ આપવાની દરકાર ક્યા સિવાય ભુગર્ભ
મેટ્રો-ટ્રેનમાં જ મૂકીને ઊભા થઈ જતાર કેવલપ્પ પુરોષિયનો કે
અમેરિકનોની વાતો તમે ઘણીવાર વાંચી હશે. ગુજરાતના
ગામડાની બે બહેનપણીઓ દિવસ દરમિયાન જોયેલા કે સાંભળેલા
કોતુંકની વાત કરવા ભેગી થાય અને ગૂંસપૂંસ કરતા કરતા
એકબીજાને "અલી, જોયું? અલી, સાંભળ્યું?" કહેતી જાય ત્યારે
કાંઈક અલોકિક જોયાંની કે સાંભળ્યાંની જે ભાવ તેમના શબ્દોમાં
નીતરતો હોય છે તેવો જ અંચરજ દોઢાનો ભાવ આવા
પ્રવાસવર્ણનોની બે લીટીની વચ્ચે રહેલું લખાણ વાંચવાનું સામર્થ્ય
ધરાવનાર ન્યાયક પારખી શકશે. આવા રસાળ વર્ણનો લખીને
દસબાર પાનાના પ્રમાણમાં નાની છાપા વાંચનારના મનમાં
પોતે કાંઈક પછાત દેશના નાગરિક હોવાની લઘુતાગ્રિય પેદા
કરનાર લેખકોને ખ્યાલ પણ નહીં હોય કે બસો બસો પાનાના
એ દળદાર છાપાની સામાજિક પર્યાવરણીય કિંમત શી છે.

અમેરિકામાં પ્રગટ થતી છાપાઓની ખાલી એક જ
રવિવારની આવૃત્તિનો હિસાબ ગણીએ તો તેને માટે જોઈતો
કાગળ બનાવવા માંડ લાખ ઝાડ કાપવાં પડે. વર્ષમાં આવે તો
બાવન રવિવાર હોય છે અને દરેક રવિવારને સોગથી શાગિ
સુધીના બીજા છ વારનું તંગડું ફેમિલી હોય છે એ બધું ગણીએ
તો સરવાળો ક્યા પહોંચે એ હિસાબ જાતે જ કરી લેજો. અમેરિકન
પેપર ઇન્ડિસ્ટ્રીનું સર્વે મુજબ અમેરિકા અમેરિકન દર વર્ષે
૧૨૦ પાઉન્ડ જેટલો ન્યુક્લિયર વાપરે છે. એટલે કે દર વર્ષે તે
છાપું વાંચવા માટે પૃથ્વીના પટ પરથી એક ઝાડ ઓછું કરે છે.
વર્તમાનપત્રોને માટે 'ચોથી જાગીર' (ફોર્થ એસ્ટેટ) અને
'લોકશાહીના પ્રહરી' જેવા શબ્દોના સાધિયા ભલે પૂરતા હોય
(હકીકતમાં તો શબ્દોના આવાં તોરણ બાંધનાર પણ પત્રકારો
જ હોય છે. એટલે મોસાળે જમણ ને મા પીરસનાર જેવો ઘાટ
ઘડાય છે.) પરંતુ વાંસાવમાં તો છાપું ચલાવવા પાછળ કાગળખાઉ
સંસ્કૃતિ ઝાડને મ્યુઝિયમ-પીસ બનાવી દેશે, નકરા મધાકીય
ઉદ્દેશ સિવાય બીજું કાંઈ હોતું નથી. દુનિયાભરની બાળતોની
જાણકારી ગામડે ગામડે પહોંચાડવાની ડાહીડમરી વાતો તો
બ્રેઈનવોશિંગ અને પબ્લિસીટી બિઝનેસનો એક ભાગ માત્ર છે.
બાકી એલિઝાબેથ ટેલરને હાલ કોની સાથે લફડું ચાલી રહ્યું છે
કે બકિંગહામ પેલેસમાં ડાયેનાની ફૂળે દીકરો અવતર્યા કે દીકરી
તેની જાણકારીથી સામાન્ય માણસને તસુભાર જેટલોય ફાયદો
થતો જાય. ક્રોઈંગ્ડમમાં સોફાસેટ પર બેઠા બેઠા હર્ષદ મહેતાથી
માંડીને ગાભાજી ઠાકોર સુધીનાઓની વાતોના તડાકા બોલાવી
મંગજને દુનિયાભરનો કચરો ભરવાની કચરા ટોપલીમાં ફેરવી
નાખનાર લોકોને સારા માણસ તરીકે કેમ જાવવું તેની માહિતી
મેળવવાની કુરસદ જ રહેતી નથી. પરમાં દીકરાને ઝાડા થયા

હોય તો સુંઠની ફાંકી આપણી કે પીપરામુ જરૂર તો દિવસમાં દસ વાર પત્ની-બાળકો ઉપર લાલ-પીળા ચઈ જવાતું હોય તો તે ગુસ્સાને અંકુશમાં રાખવા શું કરવું તેની જાણકારી ઘણી જરૂરી છે અને તે મેળવવા છાપા-ચોપાનિયા વાંચવાની કોઈ જરૂર નથી. પાંચાળી તો પાંચ કરતાં વધારે આકર્ષક વ્યસન છાપાનું પડી ગયું હોય છે. ડ્રગ એડિક્ટની જેમ ન્યૂઝ એડિક્ટના દર્દીઓ માટે પણ કોઈક ઉપચાર ગીતી કાઢવો જોઈએ. તુકલીક તો એ વાતની છે કે લીલાછમ જાડોને રહસી નાખી મરણલેદાર માલ પીરસતા આ છાપા સામે તમે દબાતા-ચૂરે પણ અવાજ કાઢો ત્યાં તો છાપાદેવીના ભક્તો તમને કોમીબુક સ્ટોર્સની ચવાઈ ગયેલી દલીલોથી ઝુડી કાઢશે, છાપા ન હોત તો તમે આ સારા વિચારોનો પ્રયાગ કેવી રીતે કરી શકો? માહિતી અને જ્ઞાનના વિસ્ફોટના આ યુગમાં વર્તમાનપત્રોએ તો આખી દુનિયાને એક સાંકળે બાંધવાનું કામ કર્યું છે વગેરે વગેરે. જાણે છાપાના માલિકો દુનિયાને એક તાંતજો બાંધવા અને તમારા સારા વિચારોનો પ્રચાર કરવા જ છાપું ચલાવતા ન હોય એને કોણ સમજાવે કે ભલા ભાઈ, તુલસીના જમાનામાં નહોતું છાપું, નહોતા પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ કે નહોતી કાગળની ગિલી અને છતાંય તુલસીનું રામચરિત માનસ અને વ્યાસનું મહાભારત હિન્દુસ્તાનના ગામડે ગામડે અને ઘરે ઘરે પસારું અને સંદીઓ સુધી કરોડો લોકોએ તેમાંથી સજ્જનતાના ગુણો ઝીલી પોતાના જીવનને ઉર્ધ્વગામી બનાવ્યું છે.

વૃંશારોપણની અને વનમહોત્સવની ઝુંલેશ ચલાવનારાઓએ લોકોને જાણ કરવી જોઈએ કે તેઓ રોજ બાર પાનાનું જે પતલું છાપું વાંચે છે તેનું વજન જો માત્ર ૭૫ ગ્રામ જેટલું હોય અને સવાર-સાંજ મળીને આવા માત્ર બે છાપા વાંચવાની તેમને ટેવ હોય તો દર વર્ષે, તેમના વતી એક લીલા જાડનું અસ્તિત્વ નાબૂદ કરી દેવામાં આવે છે. સમાજવાદના નારા લગાવનારો આ દેશ વાંસના ટોપલા બનાવી ગુજરાત ચલાવનારી વાદી કોમની ભટકતી જાતિના ભાઈઓને જે ભાવે વાંસ વેચે છે તેના કરતાં સેંકડો (રિપીટ, સેંકડો) ગણા ઓછા ભાવે ન્યૂઝપ્રિન્ટ બનાવનારી પેપરમિલો એ જ વાંસ પડાવી જાય છે અને કાચો મૂલ આટલા સબસીડાઈઝ્ડ ભાવે મળ્યા પછી પણ ન્યૂઝપ્રિન્ટસના ઉત્પાદન ખર્ચ જેટલા ભાવ માગવામાં આવે તોય કાગળોળ મચાવી દેવામાં આવે છે. દેશભરમાં રીયી વધુ પ્રદૂષણ ફેલાવનાર ઉદ્યોગમાં પેપર મિલોનું સ્થાન અવ્યવ નબરનું છે. તેમના દ્વારા ફેલાવાતા પ્રદૂષણની સોશિયલ કોસ્ટ કરદાતાની તિજોરીને બદલે કાગળની કિંમત પર ચડાવવામાં આવે તો કાગળ કદાચ એટલો મોંઘો પાઈ જાય કે તમારે સરખા વજનની રૂપિયાની નોટો આપીને કાગળ ખરીદવો પડે.

છાપા વધુ ને વધુ વેચીને પાવડે પાવડે રૂપિયા ઘસડી જવાની રેટ-રેસમાં દુનિયાભરમાં છાપા પાનાની સંખ્યા અને પ્રિન્ટની નકલોનું પ્રમાણ વધારતા જાય છે. ન્યૂપોર્ક ટાઈમ્સ અને લોશિંગ્ટન પોસ્ટ કે ઈન્ડિયન એક્સપ્રેસ અને ટાઈમ્સ ઓફ

ઈન્ડિયાની આ પાડાલડાઈમાં બિચારા ઝાડની (વિટરલી) ખો નીકળી જાય છે.

એવરેજ અમેરિકન બંધું મળીને વર્ષે ૫૮૦ પાઉન્ડ કાગળ ચાપરતી હોય છે. આખા અમેરિકાના સરવાળો પાંચ કરોડ ટન ધાપ, આટલા કાગળ માટે ૮૫ કરોડ ઝાર કાપવા પડે. થીમિંગા ભક્તની ચિપકો સ્ટેઈલથી આટલા ઝાડ બચાવવા હોય તો એટલા ઝાડને પાકી પડવા માટે આખા હિન્દુસ્તાનને ત્યાં લઈ જવો પડે. તેમ યુગો સુધી મહેનત કરીને હિન્દુસ્તાનની પ્રત્યેક વ્યક્તિને દર વર્ષે એક નવું ઝાડ રોપવા (અને ઉછેરવા) તેવા કરો તો જેટલા ઝાડ પેદા થાય એટલા ઝાડ તો અમેરિકન બંધુઓ દર વર્ષે તેમની કાગળભૂખ સંતોષવા જ કાપી નાખે છે તમને એમ લાગે છે કે આ કાગળખાઉ... કાગળખાઉની રાક્ષસી સંસ્કૃતિને હડસેલી દીધા વેશર માત્ર વનીકરણની ઝુંબેશો ચલાવ્યા રહી તમે દુનિયાને લીલીછમ બનાવી શકો?

ચક્રમ જેવા છાપા અને મેગેઝિનોનો ઢગલો ટિપોય ઉપર કરીને સવારનો ઝોનેરી સમય તેની પાછળ વેડફી દેવાને બદલે ચિરંજીવ મૂલ્ય ધરાવનારા કો'ક સુંદર પુસ્તકમાં રૂબરૂ મારવાથી એકાદુ સાચકલું મોતી પ્રાપ્ત થાય તેવું ન બને? કોન્વેન્ટવાળાને તો વટ પાડવાનો હોય છે પણ બાકીનાં બાળમંદિરો અને પ્રાથમિક શાળાઓ નોટબોની સાથે સાથે સ્લેટ-પેનનો ઉપયોગ શરૂ કરાવે તો દર વર્ષે બચતી નોટબોનો ઢગલો પર્વત જેટલો ઊંચો થઈ જાય. રેલવેના બુકસ્ટોલ્સ તથા રસ્તાની ફૂટપાથ ઉપર વંચાતી ફાંતુ ચોપડીઓને અડીશ પણ નહીં તથા બજારમાં જઈશ ત્યારે મારી ખરીદીને પ્લાસ્ટિકની તો નહીં જ પણ કાગળનીય કોયળી કે રેપરમાં મઠાવવાને બદલે પેરથી લઈ ગયેલી કપડાની થેલીનો જ ઉપયોગ કરીશ જેવી નાનકડી શરૂઆતો કરવામાં આવે તો પણ પેપર મિલના પ્રદૂષિત પાણીથી સડી ગયેલી ડિઝનીથી મરી ગયેલ જુવાનિયાની વિધવા માના હાથકારામાંથી આપણે તો જરૂર બચી જઈશું.

રાધનપુરના એક યુસ્ત જેન સાથે થયેલી વાતચીતમાં તેણે તેના બાળપણની તાજી કરેલી એક વાત આપણે સૌએ હૃદયમાં કંઠારી રાખવા જેવી છે. જેનો જ્ઞાનુની જેમ જ કાગળ જેવા જ્ઞાનના સાધનો-ઉપકરણોને પણ પવિત્ર માનતા હોય છે. એ ભાઈના કહેવા મુજબ નાનપણમાં રાધનપુર રહેતા હતા ત્યારે ઘરે મહેમાન આવે એટલે મા કંદોઈને ત્યાં પૈડા લેવા મોકલે. પણ પૈડાનું બોક્સ પણ કાગળનું બનતું હોવાથી તેની આશાતના (ફૂરુપયોગ) ન થાય એ માટે મા ઘરેથી પિત્તળનો ખાલી ડબ્બો લઈને જ મોકલે અને કંદોઈ બોક્સ આપે તો પણ મા પાડીને તેઓ પિત્તળના ડબ્બામાં જ પૈડા લઈને આવતા. કાગળના ટુકડામાં જેને ઝાડ પર ઉગામાયેલ ફુલડીનું સિત્ર દેખાતું હોય તે વ્યક્તિ રાધનપુરી જેન પરિવારના આ જૂનવાણી રિવાજ ઉપર આકર્ષીત પોકાયા વિના નહિ રહે.

વિક્રમ સંવત ૨૦૪૦

• - અનુલ શાહ

ખાદી : એક બીસમી સદીનાં યુવાનોનું વસ્ત્ર

ઑક્ટોબર, ડિસેમ્બર અને માર્ચના ડિસ્ટ્રીબ્યુશનમાં કોર્ટના ખાદી ભંડારમાં દેશવિદેશના ખાદી સિંચાઓ સેંકડો જાતની ખાદી ખરીદવા ઉમટી પડતા હોય છે. વર્ષ દરમિયાન વળતરના આવા ત્રણ ગાળા દરમિયાન કોડોની ખાદી - અંગ્રેજી રૂઢિપ્રયોગને ઉપયોગ કરીએ તો 'કોર્ટ'ની જેમ અને કાઠિયાવાડી બોલીમાં કહીએ તો ભિંમરમાગરમ ભજિયાની જેમ વેચાતી હોય છે. પણ આ તો એવા લોકોની વાત થઈ કે જેઓ એક વાર આ ખાદી ભંડારની મુલાકાત લીધા પછી માંધમ માટે ખાદીના આર્થિક થઈ ગયા છે. હજી જિંદગીમાં ખાદીભંડારના પગથિયે પગ પછા ન મૂકનાર એવા હજારો લોકો છે કે જેઓ ખાદીનું નામ સાંભળતાં જ નાકનું ટેરવું ચંડાવી મોં મચકોડે છે. તેમને મન ખાદી એટલે વહાણના સઠ કે અનાજની ગુણી જેવું જાડું બંધેડ કપડું. પણ વાસ્તવિકતાની દુનિયા કાંઈ જુદી છે. છ કાઉન્ટનાં જાડા મૂતરના વહાણના સઠ જેવા કપડાંથી લઈને ચારસો નંબરના મૂતરના ઠાકાની મલમલ જેવા બારીક કપડાં સુધીની આખી રેન્જનો વાયક 'ખાદી' શબ્દ છે. ભારતીય જીવન વ્યવસ્થાના જુદા જુદા પાસાંઓ ઉપર વાર્તાલાપોના નિમિત્તે અમેરિકામાં સિનસિનાટી કે યુરોપમાં એન્ટવર્પ-બ્રુક્સ જેવા શહેરોમાં જવાનું થયું છે. ત્યારે પણ બંગાળ ખાદીની કફની અને 'આંધ્ર દો સૂતી'ના ચૂડીદાર મજેથી ચાલી શકે છે તેનો લેખકને જાતઅનુભવ છે. 'બાવા બંન્ના એટલે હિન્દી બોલના ૪ પડે'ની જેમ ઘણા લોકોના મનમાં એવું ભૂત ધૂસી ગયું હોય છે કે પરદેશ જઈએ એટલે સૂટ પહેરવો જ પડે. ઘણીવાર તો જેમના શરીર ઉપર સૂટ હંગર પર વળંગાડેલા એન્ટ-પેન્ટ જેવો શોભતો હોય તેવા લોકો પણ પરદેશ જતી વખતે એરપોર્ટ ઉપર કોટ-પેન્ટમાં ફોટા પડાવે ત્યારે સંસ્કૃત નાટકના 'ત્રિદુષક' અને ભલ્લેઈના 'રજાલા'ની યાદ એકી સાથે આવી જાય છે. યુરોપિયનો ભારતમાં આવે ત્યારે ધોતિયુ કે સાડી અપનાવતા ન હોય તો ભારતીયો ત્યાં જાય ત્યારે તેમનો જ ડ્રેસ પહેરવો તેવો આગ્રહ શાને? આજકાલ તો ઠાકાની મલમલને માદ કરાવે તેવી પાતળી 'બંગાળ ખાદી' મુર્ચિદાબાદ બાજુના બંગાળી વણકરો બનાવે છે. આવી પાતળી - મુલાયમ ખાદીનાં કફની-ચૂડીદાર પહેરીને ખાદી ઉપર પ્રવચન આપતી વખતે સભામાંથી એવા પ્રશ્નો પણ પૂછાયા છે કે 'ખાદીની વાત કરનાર તમે જ કેમ મિલતા કપડાં પહેયા છે?' કહેવાનો મતલબ એ કે મિલનો ભ્રમ યામ તેવા બારીક ખાદીનાં કપડાં પણ આજકાલ બને છે અને મળે છે. કેટલાક લોકો માને છે તેમ ખાદી એ એક્સને શોધેલા વીજળીના બલ્બની જેમ ગાંધીનું ઈન્વેન્શન નથી. અંગણિત

વર્ષો પહેલાં આદિ રાજા સ્થપત્યે પોતાના પુત્ર ચક્રવર્તી ભરત અને બાહુબલિને પુરુષની બોતેર કળાઓ અને સો શિલ્પો શીખવ્યાં તેમાં જ કાંતણ અને વણાટ (તત્તુવાય)ની કલાઓ પણ શીખવેલી. પછી તો એ વિજ્ઞાન દુનિયાભરમાં ફેલાઈ ગયું. ઘરે ઘરે પાળવામાં આવતી ગાય દોહવાનું કામ મુખ્યત્વે ઘરની કુવારી કન્યાનું રહેતું હોવાથી દોહવા માટે વપરાતા સંસ્કૃત ક્રિયાપદ 'દુહ' પ્રરથી બનેલો શબ્દ 'દુહિતા' કન્યાને માટે વપરાય છે તે જ રીતે અંગ્રેજીમાં દુમારિકા માટે વપરાતો Spin-dor શબ્દ કાંતવા શબ્દ કાંતવા માટે વપરાતા અંગ્રેજી ક્રિયાપદ 'સ્પિન'પરથી બનેલો છે. પોતપોતાના વસ્ત્રોની જરૂરિયાતો સંતોષવા દુનિયાભરમાં ઘરે ઘરે રીંટિયો ચાલતો અને ખાસ કરીને કન્યાઓ આ કાંતણનું કામ કરતી માટે 'સ્પિનડોર' શબ્દ જ કુવારી કન્યાની વાયક બની ગયો. ખાદી ભે કપડાંની કોઈ જાતનું નામ નથી. ખાદી એટલે હાથે કાંતેલું, હાથે વણેલું કોઈ પણ કુદરતી રેસાનું કપડું. પછી તે સુતરાઉ પણ હોય, ઊન પણ હોય કે રેશમ પણ હોય. બીજા અનેક કળાઓ અને વિજ્ઞાનોની જેમ વસ્ત્રકળાની બાળતમાં પણ હિન્દુસ્તાન જમાનાઓ સુધી 'ટોપ'ના સ્થાને હતું. રેશમ જેવા મુલાયમ વસ્ત્રો બનાવવાની કળામાં હિન્દુસ્તાનના પેંગડામાં ધગ ઘાલવાની તાકાત દુનિયાના કોઈ દેશમાં નહીતી. આનાં અઢળક વર્ણનો આપણા અનેક ગ્રંથોમાં વેરાવેલા જોવા મળે છે. સંસ્કૃત-પ્રાકૃત જેવી દિવ્ય ભાષાઓને તરછોડીને વ્યાકરણદ્રુષ્ટ અંગ્રેજીમાં ગોટ-પીટ કરવામાં ગૌરવ અનુભવિતા આપણે ધર્મગ્રંથોના વાંચનથી વિમુખ થઈ ગયા છીએ, નહિતર આપણા ધર્મગ્રંથોમાં આત્મિક ઉર્ધ્વીકરણની સાથે સાથે આનુષંગિક વિષયોની માહિતીનો જ દરિયો ઠલવાયો છે તે દંગ કરી દે તેવો છે. જેનોના ૪૫ આગમમાં સીધી પહેલાં આચારંગ સૂત્રની શરૂઆતમાં જ સૂતરનાં જે વેવિધ્યનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે ટીકકાર મહર્ષિઓની બહુમુખી પ્રતિભાની પણ ઓળખ આપનારું છે.

વનસ્પતિઓ અને ખનિજ દ્રવ્યોનું બનેલું જીવજડ જગત અનેક ચિગત્કૃતિઓથી ભરપૂર છે. માટે જ કદાચ આપણે ત્યાં પહેરવામાં આવતાં વસ્ત્રોના શુભાશુભ પરમાણુઓની પણ એક ચોક્કસ અસર માનવામાં આવી છે. રેશમી વસ્ત્રોનું પ્રાચીન રીતરિવાજો - વિધિવિધાનોમાં જે મહત્ત્વ આંકવામાં આવ્યું છે તેમાં કદાચ આવું કોઈક પરમાણુ વિજ્ઞાન પણ કારણ હોઈ શકે. અમુક જાતની શ્રેષ્ઠ હરડે જો હાથમાં લેવા માત્રથી રેય કરાવી શકતી હોય તો રેશમ, ઊન કે સૂતર જેવા કુદરતી રેસાનાં વસ્ત્રો પહેરવા માત્રથી તેની

અસરો શરીર પર થતી હોવાનું માનવામાં કોઈ વાંધો હોઈ શકે નહીં. રેશમના કીડાને મારીને બનાવાતા હોવાથી રેશમી વસ્ત્રોને બદલે આર્ટ સિલ્કના સિન્થેટિક રેશમોનો પ્રચાર કેટલાક લોકો કરે છે અને ભોળી આમજનતા ખોર સિલ્કને બદલે મોલિયેસ્ટર કે ટેરેલિન પહેરતી થઈ જાય છે. પણ ખોર સિલ્કના કપડાં બનાવવામાં જો રેશમના કીડા મરતા હોય તો આર્ટ સિલ્કના કારખાનાનું પ્રદૂષિત પાણી અને ધુમાડાં તો નદીનાં માછલાંથી લઈને માણસ સુધીની આખી જીવસૃષ્ટિને મારે છે. આ તો કીડાની હિસાનું બકરું કાઢવા જતાં સમગ્ર જીવજગતની હિસાનું આખું ઊંટ પેસી જાય તેવો ઘાટ થયો. બેંગલોર બાજુ બિરલાની રેશમ બનાવનારી મિલોએ કેવો કાળો કેર વર્તાવ્યો છે તેની જાણકારી જેને હોય તે ખોર સિલ્કના બદલામાં આર્ટ સિલ્ક કે તેવી જ બીજા કૃત્રિમ રેશમોથી બનેલા વસ્ત્રોની ભલામણ તો નહીં જ કરે અને હવે તો જેને રેશમના કીડાની હિસાનું પણ ભાળીદાર થયા સિવાય ખોર સિલ્ક પહેરવું હોય તેને માટે ખાદીભંડારોમાં ગળતું 'મટકા સિલ્ક' સોધી સારો રસ્તો છે. એના નામમાં વપરાતાં મટકા શબ્દને તમારા ઘરમાં પીવાના પાણી માટે વપરાતાં મટકા શબ્દ સાથે કોઈ સંબંધ મળી. એનું ખરું નામ 'મુંહકટા સિલ્ક' છે. રેશમનો કીડો પોતાના મોંમાંથી જે લાળ ઝરાય છે તે જ તેના શરીરની આસપાસ વીંટળાઈ જઈ કોરોટાના સ્વરૂપમાં પરિવર્તિત થઈ જાય છે. આ કોરોટાનો તાર એ જ રેશમ છે. રેશમનો આ તાર મેળવવા માટે લાલચુ લેપારીઓ કીડાને જીવંત ઉકાળી દઈ તાર ખેંચી કાઢે છે. જો આખો તાર મેળવવાનો લોભ જતો કરવામાં આવે તો કીડો ઘોડો મોટો ઘાય એટલે પોતાની જાતે જ મોંમાં રહેલા એસિડ વડે આજુબાજુ વીંટળાયેલા કોરોટામાં કાણું પાડીને બહાર નીકળી જાય છે, પાછળ બંધે છે ખોર સિલ્ક (કોરોટા)ના ટુકડા. પરંતુ ટુકડા ટુકડા થઈ ગયેલા કોરોટાને ફરીથી કાંતીને તાર બનાવવો પડે છે. દેશી કળાઓને ખતમ કરવાની બસો વર્ષથી ચાલતી ઝુંબેશને પરિણામે આ ટુકડાને દુશળતાપૂર્વક કાંતી તેમાંથી એકસરખો 'સ્પૂધુ' તાર બનાવી શકનારા કારીગરો મળતા નથી એટલે આ મુંહકટા સિલ્ક (ફિસમ) સે કીડાં મુંહ રો કાંટકર નીકળ ગયા હો) કીડાને ઉકાળીને કાઢેલા તારમાંથી બનેલાં સિલ્ક કરતાં થોડુંક ખરબચડું બને છે. આર્ટ સિલ્ક જેવા સિન્થેટિક વસ્ત્રો ફૂડ ઓઈલ જેવી ગંદી ચીજની આડપેદાશ છે. એ જાણ્યા પછી તેના ઉત્પાદનથી લઈને ડિસ્પોઝલ સુંધીની પ્રક્રિયામાં જોડિત હિસાથી બચવા ઘણા જેનો ખાદી ભંડારના મટકા સિલ્કના તાકામાંથી ચાર અને ત્રણ વારનું કપડું ફડાવી દઈ પૂજા માટેની ધોતી અને ખેસ તરીકે તેનો જ ઉપયોગ કરતા થઈ ગયા છે.

જેટલા રોગો મટાડે છે તેના કરતાં કંઈ ગણા બીજા

નવા રોગો પેદા કરનારી એલોપથીની દવાઓનો પ્રચાર કરતી હોસ્પિટલોમાં લાખો રૂપિયાનું દાન આપતા શ્રીમંતોની દૃષ્ટિ આવા કળા-વિજ્ઞાનોને જીવંત કરવા તરફ વળે તો રેશમ કરતાંય સુવાળા વસ્ત્રો વનસ્પતિના રેશમાંથી પણ બનાવી શકાય તેમ છે. આચારંગ અને અનુયોગદ્વાર જેવા જેન ગ્રંથો ઉપરાંત યનુ અને યાજ્ઞવલ્કયની સ્મૃતિઓ મહાભારત અને રામાયણ તથા આઈન - એ - અકબરી જેવા મુસ્લિમ ગ્રંથોમાં પણ રેશમ જેવા કૌમ વસ્ત્રોના જે ઉલ્લેખ આવે છે તે કૌમ વસ્ત્રો અણસીના રેશમાંથી બનતા. શાસ્ત્રી શંકર દાજી પટે નામના વિદ્વાન મરાઠી બ્રાહ્મણ સો વર્ષ પહેલાં લખેલો 'શ્રી આર્યભિષક અથવા હિંદુસ્તાનનો વૈદ્યરાજ' નામનો ગ્રંથ 'સસ્તું સાહિત્ય' તરફથી છપાયેલું છે. તેમાં ચરમ્પરુદ્દન કરતા શાસ્ત્રીજી એમ લખે છે કે અર્જુનીના રેસા (વાક)માંથી ઉત્તમ કૌમ વસ્ત્રો બનાવવાનો પ્રણાલી હિંદુસ્તાનમાં પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવતી પણ છેલ્લા લગભગ બસો વર્ષથી એ રિવાજ બંધ થયો છે. સંશોધનના નામે ધોળા હાથોએને ઈંદારલી જાત-ભાતની સંસ્થાઓ આવી બાબતોમાં સંશોધનો હાથ ઉપર લે તો એ કળાને ફરી જીવંત કરવાનું સાવ અશક્ય તો નથી જ.

ખાદી-રેટિયો અને હાથશાળાના આ ક્ષેત્રને મરણતોડ યા મારતા રહેવામાં સૌવા પહેલો નંબર સરકારી પોલિસીઓનો છે. રોશનિ દાનું 'ઈકોનોમિક હિસ્ટરી ઓફ ઈન્ડિયા' જેણે ગાંધી હશે તેને ખાલ હશે કે દત્તી કાપડ ઉદ્યોગને ખતમ કરવાના બ્રિટિશ કાવાદાવ: સામે દાદાભાઈ નવરોજીએ કેવો જંગ ખેડેલો! આઝાદ ભારતની ટેકસ્ટાઈલ પોલિસી જો તેમના જાણવામાં આવે તો દાદાભાઈ કબરમાંય ઊંચાનીચા થઈ જાય. લોકોની આંખમાં ધૂળ નાખવાના હાથચાલાકીના ખેલ ગીખવા હોય તો કે. લાલ ગાંધીનગર અને દિલ્હીમાં કોથિંગ લેવું જોઈએ. મિલના કપડાના ઉત્પાદન ઉપર ૧૯૫૪માં સરકારે સિલિંગ નક્કી કરેલી - હાથથી/કપડું મિનટ કરતા કારીગરોને મદદરૂપ થવા માટે સ્તો! પણ એ સિલિંગ બધી મિલો મળીને કુલ જેટલું કાપડ બનાવી શકે તેના કરતાં ૫૦ ટકા વધારે હતી. ૧૯૬૨માં એ ટોચમર્યાદા ૭૫ કરોડ વારથી વધારોને ૮૦ કરોડ મીટર સુધી લઈ જવામાં આવી. મિલોને પોતાનું ઉત્પાદન વધારવાનું માર્ગ આ ખુલ્લું આજ્ઞાતરણ હતું. પરંતુ મિલમુલિકોને માટેલું બંધન પણ પોસાય તેમ નહોતું. એટલે ૧૯૬૬માં છેવટે ટોચમર્યાદાનાં આ ફારસનો અંત લાવવામાં આવ્યો.

છઠ્ઠી યોજના દરમિયાન ૧૬૦ કરોડ મીટર કાપડનો ઉમેરો કરવાની ગણતરી છે. આ કામ માટે મિલોમાં ખાન ૨૭,૦૦૦ લોકોને કામ મળે, જ્યારે જો મિલોને બાકાત રાખવામાં આવે તો આટલા જ કામમાં ચાર લાખ લોકોને

રોટલો મળી રહે.

અંગ્રેજોના જમનામાં લેક્શાયર અને માન્યેસ્ટરની ઔદ્યોગિક ક્રાંતિને નષ્ટ થતી બચાવવા બંગાળ - બ્રિટાન - આંધ્રના વણકરો ઉપર અમાનુષી સિત્ત જુજારવામાં આવેલો. વેપારીઓ તમામ માલ અંગ્રેજ વેપારીને જ ફેરવી શકે તેવો ફતવો ઈ. સ. ૧૭૩૨માં આર્કટના નવાબને દબાવી તેની પાસે બહાર પડાવી મક્તના ભાવે માલ માગી, વેપારીને વેચે તો તેને મુશ્કેટાટ બાંધી, ઢોરમાર મારીને ભેંસના તબેલાને ઘણા સારા કહેવડાવે તેવા 'હેડ'માં તેમને બાંધવામાં આવતા. વણકર સારે પંજાં તેના ગજા બહારનો માલ પૂરો પાડવાના કરાર બળજબરીથી કરીને માલ પૂરો ન પાડી શકે એટલે આળસુપણાનો - કામચોરીનો આરોપ મૂકીને તેના પ્રાર્થે તેના ઘરે ચોકીદાર ભેસાડાતો. દેખરેખ રાખવાની સાથે સાથે તે બહેનોની હાજરીમાં ગાળાગાળી - મારપીટ કરવાનું કામ પણ કરતો. કરાર ન કરનાર પાસેથી બજારભાવ કરતાં ૨૦ થી ૬૦ ટકા ઓછા ભાવે માલ પડાવી લેવાતો. લોકોમાં કંઈકથી ઘંઈ ગઈ છે તેમ ઠાકાના મલમલ વણનારાના અંગૂઠા અંગ્રેજોએ નહોતા કાપ્યા પણ અંગ્રેજોના આવવા ત્રાસમાંથી બચવા - કપડું વણી જ ન શકાય તે માટે તેમણે જાતે જ પોતાના અંગૂઠા કાપી નાખેલા.

કલાઈવ અને વોટ્સનથી પણ ગડી જાય તેવા આધુનિક અર્થવ્યવસ્થાના ઘડવૈયાઓએ આ કામ વધુ સફાઈથી પતાવ્યું છે. દેશના કરોડો કાંતનારા અને લાખો વૈજકરોને રાહતના દેખીતા નાનકડાં ટુકડા ફેંકીને સામે પ્રાંતો, કારાગારોમાં અને મિલોને રોડ, રેલવે, વીજળી, તાર, ટપાલ, ટેલિફોન,

વીમો, બેન્ક અને ટેકનિકલ આસિસ્ટન્સથી લઈને ટેકસેશનમાં એટલી બધી 'હિડન સબસિડી' આપવામાં આવે છે કે રૈંટિયો અને હાથશાળ તેની સામે ક્યાંય ટકી જ ન શકે અને આપોઆપ 'આઉટ' થઈ જાય.

ઔદ્યોગિકરણને નામે આ દેશના લાખો - કરોડો ગરીબ મનુષ્યોને ધારાવીની ગૂંપડપટ્ટીમાં ઠાલવનાર પોલિસીઓની સામે 'આમ નાગરિક' માટે તો તેનો અંગત વપરાશ જ સૌથી હાથવગું હથિયાર છે. પોતાના પહેરવાનાં કપડાંમાં ખાદીને ઈન્ડ્રોડયુસ કરવામાં કદાચ તેણે 'રેપ બાય સ્ટેપ' આગળ વધવું પડે, પણ પથારીની ચાંદર, ગાદલીની ખોળ, ટુંવાલ, નેપકીન કે હાથરમાલ તો મિલના ન જ લાપરવાનો નિર્ણય આવતી કાલની સવારે પણ લઈ શકાય. વિશ્વ બેન્ક અને આઈ.એમ.એફ.ની કઠપૂતળી જેવા રાજકારણીઓ અને અધિકારીઓની જુગલબંધી સમગ્ર દેશને આર્થિક નાદારીના આરે લાવીને ઊભા રાખે તે પહેલાં આ નિર્ણય હોવા ખૂબ જરૂરી છે. અઢારેય ડોમના-ચંધા જીવતા કરતી ખાદી-ગ્રામીણોનો અર્થવ્યવસ્થા જ દેશની આર્થિક ઉન્નતિની આપારશિલા હોવાની આ માન્યતા એ કેવળ અતુલ શાહનાં તરંગી વિચાર નથી, હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીમાંથી અર્થશાસ્ત્રની પીએચ.ડી.ની ડિગ્રી લઈને આવેલા ડૉ. નંદિની ઉમાશંકર જોશી પણ અમદાવાદની ગૂંપડપટ્ટીથી લઈને ટોડિયોના સેમિનાર સુધી ઢોલ પીટી પીટીને આ જ વાત કહેતાં ફરે છે.

- અતુલ શાંહે
વિડમ સંઘતે ૨૦૪૭

પાણી તો દીની જેમ વાપરવું જોઈએ, બેટા!

આ દેશના પંછાત લોકોને મોટા મોટા બંધો બાંધીને સેંકડો ગામડાંના લાખો લોકોને ડૂબાડી દેતા તથા સ્વીમિંગ પુલમાં નાહતા નાહતા વોટર કન્ઝર્વેશનની ડાહી-ડાહી વાતો કરતા આવડતું નહોતું, તે કાળ અને તે સમયની આ વાત છે. તારંગાની તળેટીમાં આવેલું ટીલા નામનું નાનકડું ગામડું મારું મોસાળનું ગામ છે. એક જમાનામાં આ નાનકડા ગામડામાં છાપુ તો શું ટપાલ પણ માંડ પહોંચતી, હજી આજે પણ જેને પોતાની સહી કરતાય માંડ આવડે છે તેવી-અસરજાન. જ. આ દેશની સમગ્રી સમસ્યાઓનો જાદુઈ ઈલાજ છે તેવું માની ચિટરસી કેમ્પેન પાછળ આદુ બાઈને પહેલા મિત્રોની પરિભ્રમણમાં નિરંકર મારી માનું બાળપણ આ પછાત ગામડામાં વીત્યું હતું. આટલાં વર્ષોના અનુભવે એવા તારંગ પર પહોંચ્યો છું કે કોઈ પણ વિષયનું તળપદું અને આધુનિકતાના પૂર્વગાહોનાં રંગો ચડયા વગરનું વાસ્તવિક જ્ઞાન મેળવતું હોય તો આપણી આજુબાજુના સીધી ધરડા અથવા સીધી બાળા (સ્કૂલ-કોલેજના પગથિયે પણ પણ ન મૂક્યો હોય તેવી) વ્યક્તિને સીધી કાઢી તેને પડપૂછ કરવાનું શરૂ કરવું જોઈએ, જૂની-નવી જીવનશૈલીનાં બહુવિધ પાસાંઓની ફર્સ્ટ-હેન્ડ જાણકારી મેળવવા. આ બંધોની અભિપ્રાયપણની એક લાખકાતી ધરાવતી મારી મોને પૂછતાં ઘણી વાર સુલક દેખાતી પણ વર્તમાન વૈશ્વિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં કેદાળ ઘણી મહત્વની વાતો જાણવા મળતી. એક વાર મેં એને પૂછેલું કે તમે લોકો સવારનાં પહોરમાં ઊઠીને સીધી પહેલાં શું કામ કરતી? ત્યારે જવાબમાં એણે મને કહેલું કે, ઊઠીને સીધી પહેલા દેરાસર જઈ ભગવાનનાં દર્શન કરી પછી ઘરે આવીને પ્રહેલા આટા તથા ચોખા પલાળીને પછી બીજા કામે લાગવાનું. બંધોરે બાર વાગ્યે ખાવા જોઈતાં રોટલી-ભાત માટે સંવારે છ વાગ્યે આટો ભાત પલાળવાનું રહસ્ય પહેલાં તો મને સમજાયું નહિ પણ પછી બાર પડી કે છ વાગ્યે ચોખા પલાળી દેવામાં આવે તો બાર વાગ્યાં સુધીમાં એ પલાળીને એટલા પોચા થઈ જાય કે એને પકવવા માટે ચૂલો અથો સમય પણ બાળવો ન પડે. પેટી દર પેટી વારસામાં મળતા જ્ઞાનને વળગી રહી પાંચીમાં ચોખા પલાળવા દારા પાણીમાં રહેલી ઊર્જા (હાઈડ્રલ પાવર)નો ઉપયોગ કરી બળતણ બચાવતી અભિજ્ઞ માનું જીવન વધુ વૈજ્ઞાનિક હતું કે હોમ સાયન્સમાં ગ્રેજ્યુએટ થઈ સવારે આઠ વાગ્યે ઊઠી સોફાસેટ પર બેસી બ્રશ કરતા કરતા છાપાં મેગેઝિન વાંચી, સવારની ટીવી સિરિયલ જોયા પછી બાર વાગ્યે રસોઈનો સમય થાય એટલે નાદુરૂટે ઊભા થઈ ગ્રેશરકૂકરમાં વૈજ્ઞાનિકતા અને છાંણ-લાકડાંના ચૂલાની પંછાતતા ઉપર ભાષણ આપી શંકવાની શક્તિ ધરાવતી તેની દીકરીનું જીવન વધુ વૈજ્ઞાનિક છે, તે સુજ વાંચકો સ્વયં નક્કી કરી લે.

એકાદ ઘરમાં થોડાક બળતણની આ વાત આંમ તો સાવ

મામૂલી લાગશે પણ ૮૦ કરોડની વસતિ ધરાવતા આ વિરાટ દેશમાં ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે કાંકરે પાણ બંધાયની કહેવત ભૂલવી ન જોઈએ. ઊર્જા બચાવની અને ઓછા ઉપયોગની આવી કેટલીય વંશપરંપરાગત ટેકનિકો જૂની પેઢીની વિદાય સાથે આજે વિદાય લેતી હશે, પણ આપણે ત્યાં પ્રગતિના અઃ જમાનામાં સાયન્ટિફિક ટેમ્પરનો અર્થ એવો કરવામાં આવે છે કે સ્કેલ જેટલો જંગી અને પ્રક્રિયા જેટલી જટિલ તેટલી વસ્તુ વધુ વૈજ્ઞાનિક અને પ્રક્રિયા જેટલી સાદી તથા કદ જેટલું નાનું તેટલી ચીજ જૂનવાણી. આવા જુકડા ઈકેશનને કારણે, હાઈડ્રલ પાવર પેદા કરવાની તોતિંગ પોજનાઓ ઊભી કરીને વિરાટકાય સરોવરો નીચે ગરીબ વનગારીઓ, જંગલી પશુઓ અને ગીચ જંગલોને તમા વિશબંકના દેનાના દર્શના નીચે બાકી રહેલા દેશને ડૂબાડી દેવા માટે જેટલી જહેમત ઉઠાવાય છે તેના હજારમાં ભાગની મહેનત પણ હાઈડ્રલ પાવરનો ઉપયોગ કરવાની આવી ધરેલું રીતિઓને જવાબવા કે કેલાવવા કરવામાં આવતી નથી. આની પાછળનું એક બીજું કારણ માનવ અને વધુમાં વધુ પશુ-પંખી જગત સિવાયની સૃષ્ટિમાં રહેલા જીવવનો આદર કરવાનો ઈન્કાર કરતી રેડરસ કોર લાઈફને મેવે પૂકતી અતિ સ્વાર્થકેન્દ્રીની એઈધુગીન વિચારસરગી છે. જેનદાના તો માણસ તથા પશુ-પંખી ઉપરાંત પૃથ્વી પાણી અગ્નિ-સાયુ અને વનસ્પતિ જેવા પ્રકૃતિનાં અનુક્રમિક અંગોમાં રહેલા જીવવનો આદર કરવાની વાત સદીઓથી કરતું આવ્યું છે. જગદીશચંદ્ર બેનુ (બોઝ-તો અંગ્રેજને બસુ બોલતા આવડતું નહોતું માટે કહેતા હતા; ચંદ્રોપાધ્યાય અને બંધોપાધ્યાય બોલતાં નહોતું આવડતું માટે ચેટરજી અને બેનરજી ક્યું તેમ) એ વનસ્પતિના જીવવનો લેબોરેટરીમાં સાબિત કર્યું તેનાથા સદીઓ મહેલાં વૈદિક ધર્માનુયાયીઓનાં જલે વિષ્ણુચળે તિષ્ઠુ વિષ્ણુ પર્વતમસ્તકે માં પણ કદાચ આ જ ભાત કહેવાય છે. વિષ્ણુનો અર્થ જો ભગવાન કરવામાં આવે તો તો બહુ કંઠગી સ્થિતિનું સર્જન થાય માટે વિષ્ણુનો અર્થ આત્મા એટલે કે જીવ કરીને જલમાં, સ્થળમાં, છેક પર્વતની ટોચ ઉપર રહેલી શિલાઓમાં પણ જીવવન રહેલું છે એવો અર્થ કરવામાં આવે તો જ આ શ્લોક-પંક્તિની સંગતિ થઈ શકે.

આધુનિક અર્થશાસ્ત્રીઓથી માંડીને પર્યાવરણવિદો જેને મેચરલ રિસોર્સના હોમ્સ ઓળખે છે તેવાં પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિમાં નિહિત ચૈતન્યની ભારતીય દર્શનની માન્યતાની આચારશીલા પર રચાયેલી ભારતીય જીવનરીતિ તેમાં રહેલા જીવવનો આદર કરીને તેના ઓછામાં ઓછા ઉપભોગથી ચલતી લેવાનું શીખવતી. એટલે પ્રાકૃતિક સંસાધનોનો આંટલો અલ્પમાં વેડફાટ કરવામાં આવશે તો તે ખૂટી ગયા પછી આજારાજા જીવરો કેવી રીતે તેટલા ગાન માણસજાતના

અવિધ્યને અંધારિયું બનાવતા અટકાવવા પૂરતું જ રિસોર્સ પુટિલાઈઝેશન પટાડવાના સંકલિત ખ્યાલ કરતાં પણ વધારે વ્યક્તિ આ દ્રષ્ટિકોણ હતો. એમાં જંગલો, જમીન, જનવર, જે જળનો આડેધડ ઉપયોગ કરીશું હો તેના વગર આવતી કાલે આપણે જીવીશું શી રીતે. એટલો મર્યાદિત ખ્યાલ માત્ર નથી, પણ તે બધામાં પણ જેવી સંવેદના આપણામાં છે તેવી જ આત્મસંવેદના હોવાથી અનિવાર્ય ઉપભોગને છોડીને તેમને સ્પર્શ સુધ્ધાં દ્વારા ડિસ્ટર્બ કરવાનો તપણને અધિકાર નથી તેવો એક ઉદાત્ત વિચાર છુપાયેલો છે.

ઈંગ્લેન્ડમાં થયેલી ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ પછીના પોસ્ટ-ઈન્ડસ્ટ્રીયલ રિવોલ્યુશન એરામાં જે ઉપભોક્તાવાદી સંસ્કૃતિ પાંગરી તેમાં આ વિચારનો અંશ પણ ન હોવાના કારણે કેવળ 'ઈટ, ડ્રિંક એન્ડ બી મેરી'નો સિદ્ધાંત તે સંસ્કૃતિનો આશાધ્યદેવ બની રહ્યો છે. ઊર્જાગી માંડીને જળ સુખીના ક્ષેત્રોમાં અખૂંબી રહેલાં ધેરી કટોકટીના વાદળોનો ગર્ભ આ વિચારના પિડામાંથી બંધાયેલો છે. સવારથી સાંજ અને ઘોડિયાથી પ્રડપણ સુધીના આપણા જીવન તરફ એક આછોપાતળો દ્રષ્ટિપાત કરવામાં આવશે તો વાત હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ સ્પષ્ટ થઈ જશે. એક સર્વેક્ષણ અનુસાર અમેરિકન ઘરોમાં નળમાંથી આવતા પાણીનો જથ્થો જો થોડોક પણ પટાડવામાં આવે તો રોજનું ૨૫ કરોડ ગેલન પાણી બંચાવી શકાય. રોજનું ૪૫૦ અબજ ગેલન પાણી વેંકુફતા અમેરિકનોના ઘરવપરાશનાં પાણીના ૩૨ ટકા તો સાવર બાય પાછળ અને ૪૦ ટકા પાણી ટોઈલેટ ફલશ કરવા પાછળ વેડફાય છે, તો ૧૪ ટકા પાણી તેમનાં વૉશિંગ મશીનો ચાલું કરો જાય છે.

આ જ જીવન પદ્ધતિનું અનુકરણ મુંબઈગરાઓ અને મુંબઈના પગલે પગલે દેશના અંતરિયાળ ગામડાંઓમાં વસતા ઓંકો પણ કરવા માંડ્યા છે. આપણા બાપદાદા દેશમાં ધરના ઓટલે ત્રાંબા કે પિત્તળનો લોટો લઈને લીમડા-બાવળના દાતણથી દાંત સાફ કરવા બેસતા ત્યારે એક લોટો પાણીમાં જીવનના છેલ્લા દિવસ સુધી તેમના દાંત જેટલા ઊંઘા રહેતા તેટલા ઊંજળા દાંત તો આજકાલ યૌદ્ધ-પંદર વર્ષના ટીન-એજર્સ છોકરાંઓના જોવામાં આવતા નથી. છતાંય રૉશબેસિનનો નળ ચાલુ રાખીને કોલગેટ કે સિબાકાનો ડાફેટ રૂંડો મોંમાં ધસવાની પતેની આદતને કારણે બ્રશ કરતી વખતે ૪ લીટરથી વધીસ લિટર જેટલું પાણી વેડફી નાખે છે. તમે ધારો તો તેને બાળપણથી જ રૉશબેસિનનો નળ ચાલુ રાખીને બ્રશ કરવાને બદલે લોટામાં પાણી લઈને દાંતણ કરતા જરૂર શીતવાડી શકો. પણ ખાટલે મોટી ખોડ એ છે કે તમને જ શીવેગ કરતી વખતે બેસિનનો નળ ચાલુ રાખીને તેના કરતાં ત્રણથી ચારગણું પાણી ઢોળવાની આદત પડી ગઈ છે અને સંત જ્ઞાનેશ્વર નદારા છોકરાને ગોળની બાથા આપતાં પહેલાં પોતે ગોળ છોડવાનો દાખલો બેસાડી ગયા હોવાથી તમે તેરી બી ચૂપ મોર મેરી બી ચૂપનું વલણ

અપનાવી આંખમિયામણાં કરવાનું શરૂ કરી દો છો. પણ તમારા આંખમિયામણાં કરવાથી વાંત અટકતી નથી. ફેડફાટનો તમારો આ ભવ્ય સંસ્કારવારંસો તમારા બાળકથી આગળ વધતી વધતો છેક તમારા ઘાટી-રામાં સુધી ઊતરી આવે છે. તમારા શાંદજાદાને નળ ચાલુ રાખીને બ્રશ કરવા માટે આળસતા જોઈને તે સા માટે પાછળ રહે ? તે પણ વાસણ માંજતી વખતે નળ બંધ કરવાનું કંઈ ઉઠાવતો નથી અને તમે તમારો કુંવરસાબ બ્રશ અને દાઢી કરવામાં જેટલું પાણી વેડફો છો તેનાથી દોઢું પાણી તે વાસણ માંજતી વખતે વેડફી નાખે છે. તમારી આ ત્રિપુટી જો બ્રશ, દાઢી વખતે અને વાસણ માંજતી વખતે નળ ચાલુ રાખવાની સાંભળી છોડી દે તો દર વર્ષે ઘરદીઠ લાખેક લિટર જેટલું પાણી તો અવશ્ય બચે જ બચે, કારણ કે માત્ર એક મિનિટ નળ ખુલ્લો રાખવામાં આવે તેટલી વારમાં ૧૩ થી ૨૨ લિટર જેટલું પાણી ગટરોળું ગઈ જતું હોય છે.

પાલનપુરના નવાબી રાજના વડગામમાં મારા બાળપણનો પહેલો દાયકો લીટ્યો છે અને મને આજે પણ દીવા જેવું સ્પષ્ટ યાદ છે, વિઠ્ઠલભાઈ ધાંપજા (ઉત્તર ગુજરાતમાં હજામતનું કામ કરતી જ્ઞાતિના ભાઈઓને ધાંપજા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે) કે તેમના ભાઈ જ્યારે ઘરે અમારા વાળ કાપવા કે પિતાજીનું વંતું કરવા આવતા ત્યારે હજામત શરૂ કરતા પહેલાં પિતાજીની એક નાની ગોબાંવાળી વાટકીમાં અમારી પાસે થોડું પાણી મંગાવતા. એટલી નાનકડી વાટકીના પાણીમાં ધરના બધાની હજામતનું કામ પડી જતું. હજી આજે પણ મુંબઈની ફૂટપાથો ઉપર પરંપરાગત નાઈલાઈઓ મોર્ડન હેર-કટિંગ સલૂનની સલૂકાઈથી એટલા જ પાણીમાં કામ પતાવતા હોય છે. એકવીસમી સદીમાં જ્યારે પાણીનો દુષ્કાંડ ધેરી વળશે ત્યારે દુનિયા આખીએ - વાપા નહિ તો હાપા પણ - વૉશબેસિનના શીવેગ ઉપરથી પિત્તળની વાટકીની હજામત ઉપર આવવું જ પડશે. પરંતુ તે પહેલાં પ્રગતિ અને વિકાસની કલ્પનાઓમાં આમૂલ પરિવર્તન લાવવું પડશે. ગામડાના વસ્તારી કુટુંબના ઢગલો વાસણ ધરના આંગણામાં પડેલી ધૂળ કે ચૂલામાં બચેલી છાંશાની રાખથી ઘસીને ઊંજળાં કરી તે જ રાખથી ચોખ્ખા કરી દઈ પાણીની ટીપું સુધ્ધાં ન વાપરવાની મારવાડના ગામડાની કન્યાને નિકસિત અને હુતાહુતીનાં બે વાસણ માટે બાવીસ બાલ્ડી પાણી ઢોળી નાખનાર મુંબઈની અલ્લડ યુવતીને પછાત ગણવાના નૂતન માંપદંડો વિકસાવવા પડશે.

ચેરિટી બિગિન્સ એટ હોમની બહુ ગવાયેલી, બચવાયેલી કહેવત અનુસાર દરેકે સૌથી પહેલો કુહાડો પોતાના પંગ ઉપર જ મારવો જોઈએ. મુંબઈમાં વસતું નાનામાં નાના માત્ર ચાર સભ્યોનું કુટુંબ રોજનો માત્ર પાંચ મિનિટનો શાવરબાંહે તો પણ મુંબઈ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનને દર અઠવાડિયે ત્રણ થી ચાર હજાર લિટર પાણીનું તેમના જામનું નાહી નાખવું પડે એટલી લંકઝરી છોડવાની પાના પગલીથી શરૂઆત કરીએ

તો સાર માણસના આ કુટુંબના પાંચ મિનિટના શાલરબાથનું એક અઠવાડિયાનું. પાણી ઝૂંપડપટ્ટીમાં જવતા એક માણસને ત્રણ વર્ષ સુધી પીવા માટે ચાલી શકે. ટીવી-વિડિયોની રંગીન સિરિયલોએ આપણી સંવેદનાને એટલી બુઢી બની જાય છે કે, આપણને કદાચ આવો વિચાર પણ આવતો નથી. આપણે તો કાઠિયાવાડના ગામડાંમાં પિત્તળનો કળાશમાં લઈને ઝાડે ફરવા જતા, તેને બદલે મુંબઈમાંથી કમાઈ આવીને નાનકડા ગામડાંના ઘરમાં પણ સંડાસ દાખલ કરવામાં સુધારી ગયાની અનુભૂતિ કરતા હોઈએ છીએ. આપણને એ બબરૂં મૂંઝવે કે નાના ગામડાંની ગામ બહારની વિશાળ ખુલ્લી જમીનમાં લોટો લઈને જંગલ જવામાં તો સવારના પહોરની ચોખ્ખી હવામાં ચાલવાનો અને એ હવા ચાસમાં લેવાનો મોટો ફાયદો છે. આ દેશનાં લાખો ગામડાંઓનાં કસોડો કુટુંબોની આ તંદુરસ્ત ટેવને કારણે, વીતતા વર્ષોની સાથે દેશની કોણ જાણે કેટલીય જમીનની ફળદ્રુપતામાં માનવમળખૂત્રથી વધારો થતો હશે તે એક સંશોધનનો વિષય છે. તેના બદલે વિશાળ ખુલ્લી જમીન ધરાવતા ગામડાંઓમાં પણ પાતાળકૂવાવાળા સંડાસ દાખલ કરી ભૂગર્ભના જળાશયોને પણ પ્રદૂષિત કરનારની પ્રગતિ તેમને જ મુબારક.

અમેરિકાના એક સર્વેક્ષણ અનુસાર એકવાર ટોગલેટ ફલશ કરવામાં પાંચથી સાત ગેલન પાણી વપરાય છે (અહીં જ્યાં જ્યાં વપરાય છે શબ્દનો ઉપયોગ થયેલો દેખાય ત્યાં ત્યાં વેડકામાં છે એમ વાંચવું). સામાન્ય ગૃહિતનો પંજ ઉપયોગ કરીએ તો એક ઘરમાં ઓછામાં ઓછું દસવાર પણ ટોઈલેટ ફલશ થાય તો રોજના સરેરાશ ૬૦ ગેલનના ઊંચાળે મળે. ૧૮૦૦ ગેલન અને વર્ષે ૨૧,૬૦૦ ગેલન પાણી તો એક જ કુટુંબ ઢોળી નાંખે છે. માત્ર એક કરોડ લોકો પણ ગામેડોની જીવનશૈલીને તરજોડી શહેરી જીવન અપનાવે તો ૨૧૬ અબજ ગેલન પાણી આમ જ વેડકાઈ જાય. જેને ગેલનમાં બબરૂં ના પડતી હોય તે આ આંકડાને અંદાજે સાંડાચારથી ગુણી કાઢશે, તો તેને લિટરનો આંકડો મળી જશે.

વિકાસની આ વાંચિયાત વાતોને ઊભીને ઊભી ચીરી નાખનાર ગોવાના એક તેજી તોખાર પત્રકાર કલોડ અલ્વારિસે તેના 'ડેવલપમેન્ટ મય એ ડુ એબાઉટ નર્થિંગ' નામના લેખમાં આજની પ્રગતિનો ઠકો ઉડાડતાં એક સરસ વાત લખેલી કે દેશી ઢબની ઊભડક પગે બેસીને શીય માટે જવાની મદતિને બદલીને યુરોપિયન સ્ટાઈલના કમોડ વાપરવાં એ આધુનિક પ્રગતિની નિશાની છે અને પ્રગતિ માટે આપણે ગમે તેવા ભોગ આપવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. તો પછી જો કમોડ વાપરવાનું શરૂ કરવાથી થોડી ઘણી કબજિયાત રહેવાનું શરૂ થઈ જાય તો તંદુરસ્તીનો નેટલો ભોગ કમોડ વાપરવાની પ્રગતિ સામે કોઈ વિસાતમાં નથી અને ખરેખર કમોડની વાતને સાચી ઠેરવતા મુંબઈના અનેક નવંધનિકોને ખૂબ અગવડદાયક પડતું હોય તો પણ સુધરેલા અને મોડર્ન ગણાવાની હરીફાઈમાં ઘરમાં કમોડ

ફિટ કરાવતા જોયા અને રોજ કબજિયાતની ટીકડીઓ ખાઈને હંરન થતા પણ મોયા છે.

જે જમાનામાં માર્કો-ઓર્ગેનિઝમ્સની કોઈ કલ્પના પણ સામાન્ય જગતને હોતી તે જમાનામાં મનીષી પુરુષોએ આશ્ચર્ય ગ્રંથોમાં પાણીના પ્રત્યેક બિંદુમાં રહેલા સૂક્ષ્મતમ જીવોની સંખ્યાનું અદ્ભુત વર્ણન વાર માર્કોસ્કોપે કર્યું છે તે મસતક ભૂગર્ભે તેવું છે. પાણીના પ્રત્યેક બિંદુમાં રહેલી અગણિત જીવોની સુષ્ટિનું વર્ણન ગાણિતિક આંકડાઓ તો ગજા બહારનું હોવાથી સંબોધસિત્તરી ગ્રંથમાં તેનું કલ્પનાતીત વર્ણન કરતા એમ લખ્યું છે કે, એ ઉદકર્ણમાં રહેલા સૂક્ષ્મતમ જીવો જો અસત્ કલ્પનાથી પોતાનું શરીર સરસાવના દાણા જેટલું કરી લે તો ૩૨૦૦ ટ્રાઇ માર્કલ લાંબા પહોળા જંબુદીપમાં પણ સંભાય નહિ. પોતાના ક્યપિતવ્યને સામાવાળાના હૃદયને સ્પર્શી જાય તે રીતે રજૂ કરવાની આ પ્રભાવશાળી રીતથી એ વાર જેનું હૃદય વિંધાય જાય તે વ્યક્તિ પાણીના પ્રત્યેક ટીપાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરે અને માટે જ જેનું પ્રમો પરિવારોમાં ઉછરતાં બાળકન ગળથૂથીમાંથી જ એ સંસ્કાર આપવામાં આવતા કે બેટા, પાણી તો ધીની જેમ વાપરવું જોઈએ. આપણને તો જ્યારે કુચો સૂકાય ત્યારે પાણીની કિમત સમજાતી હોય છે અને તેમાંય રાજકારણીઓ તો કો'કનું ઘર બળતું હોય ત્યારે તેને અંતેલવવા બદલે એની ઊંડી આંધ પર પોતાની ખીચડી પકાવી લેતા તંકસાધુઓની જેમ સુકાવેલા ફૂલ કે દુકાંબના ઓળાનો ઉપયોગ પંજ પોતાની ગાદી સ્થિર અને તિજોરી તરફની નાખનાર પોજનાઓ લોકોના ગળે ઉતારવા જ કરતા હોય છે. પરંતુ દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ ભયાનક સ્વરૂપ ધારણ કરનારી પાણીની અંછતની વિશ્વવ્યાપક સંસ્થાનો સાથે ઉકેલ વિરાટકાય બંધો કે પાતાળકૂવા દ્વારા ભૂગર્ભમાં જળ શોષી લેવામાં નહિ પણ પાણી ધીની જેમ વાપરવાની પેલા અભાણ કોશીનાંની સલાહમાં રહેલો છે તે નક્કી. ભારતના અજાણ ગામડાંનાં પરડાં કોશીમાંનું આ વાંકમ પાણી બનાવોની વિશ્વવ્યાપી ઝુંબેશનો મુદ્દાલેખ બની જવો જોઈએ.

- અનુલ શાહ
શિવમ સંવત ૨૦૪૮

અમારિ પ્રવર્તનમ્: દેવનાર - વિવાદનું લોટું લાપ્યું છે ત્યારે તેને મારવાના તાળાનો ઘાટ ઘડી લેવો જોઈએ

‘સન્ડે ઓબ્ઝર્વર’માં પ્રીતિશ નંદીએ એક જાગરૂક પત્રકારની હેસિયતથી જગાવેલ દેવનાર વિવાદે જેનોના પર્યુષણ મહાપર્વના ટાંકણે જે ન દર્શનની અહિંસાની ફિલોસોફી અંગે લોકમાનસ ઉપર ઠબૂર પેલી રાખને સંકોરવાનું કામ કર્યું છે. લોટું ગરમ હોય ત્યારે ટીપીને ઘાટ ઘડી લેવાની શાણી વાત એક અંગ્રેજી કહેવતમાં બહુ સારી રીતે વ્યક્ત થઈ છે. માનવેતર સૃષ્ટિ સુધી વિસ્તરતી કરુણાના સ્ત્રીમાડાના સ્વસ્થ સમાજનું નિર્માણ કરવા ઈચ્છતા મુંબઈગરાઓએ થોડાક સમય માટે બેરી છાંકરી અને બજારની ગોળાં દા જિંદગીને ગોળાં કરીને દેવનારને કતલખાનાની બર્બરતાને તાળું મારવાનો આ મોકો ગડપી લેવો જોઈએ.

જેના શાસ્ત્રોમાં રોજબરોજના વપરાશના કેટલાક અર્થો વ્યક્ત કરવા સુંદર ભવના શબ્દો છે. અહિંસા માટે આવો જ એક અર્થસઘન શબ્દ જે નદર્શન પાસે છે: અમારિ, ન મારવું તે અમારિ. પર્વો એટલે માત્ર પાઈ-પીને જલસા કરવા કે લાઉડસ્પીકરના ઘોંઘાટથી લોકોની ઊંધ બગાડવી તે નહિ, પરંતુ કેટલાક આદર્શોને વ્યક્તિગત અને સમષ્ટિગત ધોરણે અમલમાં મૂકવા તે પર્વ યોજન પાછળનું રહસ્ય છે. જેનોને પણ પર્યુષણમાં જે પાંચ આદર્શોને જીવનમાં અમલીભૂત બનાવવાનો આદેશ કુરાયો છે તેમાં સૌથી પ્રહેલું છે અમારિ પ્રવર્તન. મોતાના જીવનાથી શરૂ કરી ચોદ રાજલોક (જેન જગત આજના દેખીતા જગત કરતાં ઘણું મોટું છે) ના સીમાડા સુધી વિસ્તારેલા બ્રહ્માંડમાં અમારિના પ્રવર્તન માટે રક્ત્યાનુસાર મગવું તેનું નામ અમારિ પ્રવર્તન.

પરંતુ અહિંસાને આચારમાં અપલી બનાવતા પ્રહેલાં તેને વેગારેક સતરે આત્મસાત્ કરવી જોઈએ. જે વ્યક્તિ વિચારથી, માન્યતાથી અહિંસક બને તેના અહિંસક વિચારના ઘોડાંની પાછળ અહિંસક આચારના ગાડાંને ઘસડાયે જ છૂટકો. એટલે સૌથી પ્રહેલાં તો હિંસા-અહિંસાના ક્ષેત્રે પ્રવર્તતા વૈચારિક પ્રદૂષણને સોઈ ઝાટકીને સાફ કરી દેવું જોઈએ. આજકાલ કેટલાક લોકો થોડાંધણાં ફૂટપાથિયાં મેગેઝિનો વાંચતા કે બીબીસી વર્લ્ડ સર્વિસ જોતા-સાંભળતા થાય એટલે દુનિયાની તમામ બાબતો વિશે અભિપ્રાય આપવાની યોગ્યતા ધરાવતા હોવાનો વહેમ રાખતા થઈ જાય છે.

જ્યારે જ્યારે કતલખાનાની કે માંસાહાર અત્યાચારની વાત નીકળે ત્યારે આમાંના કેટલાક અભણ કૉલેજિયનો અને પછાત બુદ્ધિજીવીઓ એવી દલીલ કરતા હોય છે કે દુનિયાના બધા કતલખાના જો બંધ થઈ જરૂર અને માંસાહારીઓ જો અનાહારી (‘શીંકાહાર’ એ ‘મિસનું મર’ છે. દુનિયામાં ખાલી

શાક ઉપર જીવતો કોઈ સમાજ નથી. બિનમાંસાહારી વ્યક્તિઓ અન્નને આધારે જીવતા હોવાને કારણે તેમને માટે ‘અનાહારી’ શબ્દ વાપરવો એ જ વધુ યોગ્ય છે) બની જશે તો એ બધાને માટે એટલું બધું અનાજ જોઈશે કે તેને લીધે અનાહારીઓને ભૂખે મરવાનો વારો આવશે. વાહ રે વાહ! ગરીબ અનાહારીઓ ભૂખે ન મરે અને તેમને માટે પૂરતું અનાજ બંધે તે માટે માંસાહારીઓ માંસાહાર કરતા હોવાની આ કલ્પના જેના ભેજાની નીપજ હોય એને કલ્પનાશીલતા માટેનો વિચનો શ્રેષ્ઠ એવોર્ડ આપવો જોઈએ.

સબર્બન ટ્રેનમાં તમારી જોડે બેઠેલા કોઈ તમારી આગળ આવી ફૂટકળ વાત કરી તમને માહિતી, આંકડા અને વાસ્તવિકતાની જાણકારીના અભાવે ‘ડિકેન્સીવ’ સ્થિતિમાં ન મૂકી દે એ માટે તમારી સગલા કેટલીક નક્કર હકીકતો રજૂ કરું છું અને આ આંકડા મારા તમારા જેવા અહિંસાવાદીઓનું સંશોધન હોત તો તો કદાચ પૂર્વગ્રહનો આકર્ષણ પણ થાત, પણ આ માહિતી આ દલીલબાજોના આરામ દેશ અમેરિકાની એક બહુ મોટી આઈસક્રીમ બનાવનારી કંપનીના માલિકના દીકરા જ્યોન રોબિન્સે અમેરિકાભરમાં બળભળાટ મચાવનાર તેના પુસ્તક ‘ડાયેટ ફોર યુ અમેરિકા’માં પીરસી છે. પ્રત્યેક સંવેદનશીલ વ્યક્તિએ જો તે માંસાહાર કરતો હોય તો આ પુસ્તક અમેરિકાના તેના કો’કે સગાસંબંધી પાસેથી મંગાવીને કે જાંબલી ગલીના જે ન દેરાસરના નાકે ગોપાલ સદનમાં આવેલી બોરીવલી પત્રિચમના મુવાનોની વિનિયોગ પરિવારની લાખબેરીમાંથી મેળવીને વાંચી લેવા જેવું છે. પોતાની જાતને પર્ણવરણમેગી તરીકે કે ગરીબોના હમદર્દ તરીકે ઓળખાવનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ એક વાર આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી જીવનમાં કોઈ દિવસ માંસ પીરસતી હોટેલના પગથિયે પગ નહિ મૂકે.

લેખકના મતે ‘અમેરિકાનોને માંસ ખવડાવવા માટે જે પશુઓ ઉછેરવામાં આવે છે તેમને ખવડાવવામાં અનાજ અને સોયાબીન વડે દુનિયાના એક અંબજ કરતાં વધારે ભૂખ્યાજનોનો જઠરાગ્નિ શમાવી શકાય. સર્વથા માંસ છોડવાની વાત ઘડીભર બાજુએ મૂકી અમેરિકાનો તેમના માંસાહારનું પ્રમાણ જો માત્ર દસ ટકા જેટલું ઘટાડે તો પણ દુનિયાભરમાં દર વર્ષે ભૂખમરને કારણે મરતા છ કરોડ લોકોને પેટ પૂરતું ખાવાનું પહોંચાડી શકાય. માત્ર એક પાઉન્ડ ખીક પેદા કરવા માટે સોળ પાઉન્ડ અનાજ અને સોયાબીન, પચીસસો ગેલન પાણી અને એક ગેલન ગેસોલિન (અમેરિકામાં પેટ્રોલને ગેસોલિન કહેવામાં આવે છે) જેટલી ઊર્જા વેડકાપ છે. અમેરિકામાં ધરવપરાશથી

આધુનિક જીવનશૈલી - લોહીતંત્રની - ચૂંટણી

લઈને ખેતી અને કારખાનાંઓમાં બધું મળીને જેટલું પાણી વપરાય છે તેટલું જ પાણી માંસ માટે ઉછેરાતા પશુઓ પાછળ વેડફાય છે. આ જ હેતુ માટે કેવળ અમેરિકામાં જ બાવીસ કરોડ એકર જેટલા જંગલોની નાશ કરવામાં આવ્યો છે. તો વળી, બ્રાઝિલમાં અઢી કરોડ એકર (આખા ઓસ્ટ્રિયા દેશ જેટલી) જમીનમાં આવેલા અને રોન્ડેલ અમેરિકાના અડધોઅડધ જંગલોની ખાતમો બીક (ગોમાંસ)ના ઉત્પાદન માટે બોલાવવામાં આવ્યો છે. અમેરિકામાં દર વર્ષે જેટલું ખનિજ તેલ, કુદરતી ગેસ અને કોલસો વાપરવામાં આવે છે તેની કુલ કિંમત કરતાં વધુ કિંમતના 'રો મટીરિયલ્સ' માંસ ઉત્પાદન માટે વપરાય છે. માંસાહારીઓનું 'મીટ એડિક્શન' એક અપેક્ષાએ દારૂડિયાના 'દારૂ બંધાણ' કરતાં પણ કેટલું વધારે નુકસાનકારક છે, તેનો અંદાજ તો એ વાત પરથી આવશે કે માંસ ઉત્પાદન માટે જેટલા 'રો મટીરિયલ્સ' વપરાય છે તેના કરતાં માત્ર પંચ ટકા (હા જી, માત્ર પાંચ ટકા) રો-મટીરિયલ્સનો ઉપયોગ કરીને તેટલા જ પ્રમાણમાં અનાજ-શાકભાજી અને ફળો ઉગાડી શકાય છે. પાંચ ટકા 'રિસોર્સીઝ'ના ઉપયોગથી ચલાવી શકાતું હોય ત્યારે કેટલાકની જાણનો માત્ર સ્વાદ સંતોષવા ખાતર વીસ ગણાં વધુ 'રિસોર્સીઝ' વેડફી નાખવા એ ઉર્જાની કંટોકટીના કાળમાં કિમિનલ ગુનો ન ગણાવો જોઈએ?

અમેરિકાનો જગપ્રસિદ્ધ 'ફૂડ-ચેઈન સ્ટોર' મેકડોનાલ્ડ માત્ર એક અઠવાડિયામાં જેટલા 'હેમબર્ગર' (માંસની વાનગી) પીરસે છે તેના માટે સોળ હજાર પશુઓની સૌથી મહત્વનો 'જીવન જીવવાનો અધિકાર' ગૂંટવી લેવામાં આવે છે. 'ચિકન'ના માત્ર એક 'સર્વિંગ' પાછળ જો ૪૦૮ ગેલન પાણી વપરાતું હોય તો 'જળ બચાવ'ની ગૂંબેશ ચલાવનારા ચિકનની ડિશ કેવી રીતે આરોગી શકે? તમને કલ્પના પણ નહિ હોય કે એક માઉન્ડ જેટલા ઘઉં પેદા કરવા કરતાં એક માઉન્ડ જેટલું માંસ પેદા કરવામાં સો ગણું વધારે પાણી વેડફાય છે.

માંસાહાર કરવા દ્વારા અનાહારીઓ માટે અનાજ બચાવનાર માંસાહારીઓની પરદુઃખભર્યા કતાનો દાવો જેટલો પોકળ છે તેનાથી પણ વધારે હાસ્યાસ્પદ સરકારી પ્રશુક્રતાનિવારણ કાયદાની કલમો છે. એ કાયદાઓની કલમોમાં રહેલી ઠગલાંબંધ છટકાહારીઓની વાત ધડીબર બાજુએ મૂકીએ તો પણ એ કાયદાની મૂળભૂત સંકલ્પના જ કેવી બોલી છે એ વિચારવા જેવું છે. 'પ્રિવેન્શન ઓફ ફૂગલ્ટી ટુ એનિમલ્સ એક્ટ'ના નામે ઓળખાતા અલગ અલગ રાજ્યોના આ કાયદાઓ અનુસાર વિક્ટોરીયાવાળો ધોડાને એકાદી ચાબુક મારે અથવા ગામડાંનો ગરીબ ગાડાંવાળો તેના ગાડાંમાં થોડું વજન વધારે ભરે તો તે ગુનો બનતો હોય છે, જ્યારે એ જ ધોડાને કે બળદને જીવતો કાપી નાખવામાં આવે તો તે ગુનો બનતો

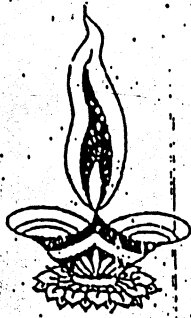
નથી. કરસાદારા માણકે ગાયું છે: 'ચોર મૂઠી જારના અલી દેવડીએ દડાય છે ને લાખ ખાંડી લૂંટનારા અલી મહેફિક મંડાય છે.' માણકની આ કાંઈપણ નો અર્થ સઉદાહરણ સમજાવવો હોય તો 'પ્રિવેન્શન ઓફ ફૂગલ્ટી ટુ એનિમલ્સ એક્ટ' એનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. આ કાયદા અનુસાર મરીના લાઈન્સ ઉપર ધોડાને ચાબુક મારનાર વિક્ટોરીયાવાળા પદ કોર્ટમાં કેસ થઈ શકે (સરખાવો: 'ચોર મૂઠી જારના') જ્યારે દેવનારના કતલખાનામાં રોજ પાંચસો ભૂંસ-બાદ કે પાંચ હજાર ઘેટાંબકરાંને મારવાનું આવોજન ગોઠવનાર કમિશનર (જી હા, લાખ ખાંડી લૂંટનારા...) મુંબઈનો સૌથી મોટો સરકારી ઓફિસર બંધાય, એવું તો કદાચ અંધેરી નગરીના ગંડુ રાજાના રાજમાં પણ ન બને. સૌ કોઈએ એક ચાત સ્પષ્ટપણે સમજી લેવાની જરૂર છે કે 'ક્રિલિંગ ઈઝ ય સીવીયેરેસ્ટ ફોર્મ ઓફ ય ફૂગલ્ટી' કતલથી ચરિયાતી કોઈ કૂરતા નથી. કહેવાતી કૂરતાનાં ખાખે કૂચા મારીને કતલના દરવાજા ખોલી આપનારા કાયદા છોકરાવને પટાવવા માટે ઠીક છે, બાકી કોઈ પણ સુસંસ્કૃત સમાજની કાયદાપોથીમાં આવો કાયદો સંભવી ન શકે. રસ્તે ચાલતા કોઈ માણસને તમે તમાયો મારી દો કે લોકડી ફટકારીને તેનાં પગ ભાંગી દો તો તમને સજા થાય, પણ તેના પેટમાં છરી હુલાવી દો તો તમને કોઈ ને થાય તેવા કાયદાની તમે કલ્પના કરી શકો છો? પશુઓની બાંતમાંય બસ, બરાબર આવો જ કાયદો હિન્દુસ્તાનના લગભગ તમામ રાજ્યોમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. ખાણીપીણીથી લઈને રહેણીકરણી સુધીની તમામ ચીજવસ્તુઓ યુરોપ-અમેરિકાથી ઉછીની-ઉપારી થઈ આવવાના ભારતીય શિશિતોના મનોવલંગો કાયદાઓના ઘડતરની બાબતમાં પણ આવું જ કયું છે અને આવા બેઠ ગાં કાયદાઓ આવા મનોવલંગનું પરિણામ છે. હિન્દુસ્તાનની ધરતી, તેની પ્રજા, તેના રીત-રિવાજો સંસ્કૃત અને મર્મથી તરુન 'એથિયન' યુરોપ-અમેરિકાના કાયદાઓમાં થોડાંને નવા કાયદા થતાં વખતે મોડેલ તરીકે સ્વીકારવાને બદલે યુગો જૂની ભારતીય જીવનશૈલીમાં મૂળિયાં નાંખીને પાંગરેલ નિંમમોથી લઈને સ્મૃતિઓમાં છતાં યત્ન ભારતીય કાયદાશાસ્ત્રીઓના શાકાપણ લેશમાં લેવામાં આવે તો પરિણામ એનાથી ઘણું જુદું આવે પશુઓ ઉપર થતી કૂરતાના નિવારણ માટેનો કાયદો ઘડવા જે દેશો કહેવાતા વૈજ્ઞાનિક અખતરાઓથી લઈને ભોજન સુધી નવા હેતુઓ માટે લાખો ખાણીઓને રિબાવી રિબાવીને મારી નાખે છે, તેમની કાયદાપોથીઓનો આશરો લેવાય કે દુનિયા આખીની સામે અહિંસાનો આદર્શ બડો કરનારે ડગ્ગવાન મહાવીર જેવી વિભૂતિઓનો તે 'લે મેન' પણ સંગ્રહ શકે તેવી વાત છે.

જે-તો પોતાની રોજિંદો ધર્મક્રિયાઓમાં જેનું દિવસમાં દસ વાર ઉચ્ચારણ કરતા હશે અને જેનોનું આઠ વર્ગનું નામ

દોકરું પણ જેને કડકડાટ બોલી બતાવશે, તેવું 'ઈરિયાવહિય' સૂત્ર આવા કાયદા ઘડવા માટે ધ્રુવાચારક સમું બની રહે તેવું છે. ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશને શબ્દોમાં ગૂંથનારાં તેમના પ્રમુખ શિષ્યોએ આજથી પચીસસો અંડતાલીસ વર્ષ પહેલાં રચેલાં આ સૂત્રમાં જીવજગતને મનુષ્ય કેવી કેવી રીતે પરિતાપ ઉપજાવી શકે તેનું તાજજુબીભર્યું પ્રતીકાત્મક વર્ણન છે. માત્ર છવીસ પદોના આ નાનકડા સૂત્રમાં કેવળ દસ પદોમાં જ જીવવિરાધના (આરાધનાનો વિરોધી - હિંસા માટેનો જેનું દર્શનનો એક સુંદર પારિભાષિક શબ્દ. તમે ત્યારે કોઈ પણ જીવને પીડા ઉપજાવો છો ત્યારે તેની વિરાધના કરો છો)ના અમરા 'અરેના' ને આંવરી લેતા આ સૂત્રમાં તેઈ પણ જીવને પીડા ઉપજાવવાની દુષ્કૃત્તની શમા કાયતાં. તે પીડા કેવી કેવી રીતે ઉપજાવી હોય તેનું સૂચક વર્ણન કરતા કહ્યું છે કે, 'મેં સામે રહેલા તે જીવોને લાત વડે માર્યા હોય, ધૂળ વડે ઢાંકી દીધા હોય, ભૂગિ સાથે વસ્યા કે મરાળ્યા હોય, અંદરોઅંદર તેમના સરીરને ઝીંચો-પિચો એકઠાં કર્યા હોય' (કતલ માટેનાં પશુઓને ટ્રકોમાં કોથળાની જેમ એકાંતીજાં ઉપર ખડકવામાં આવતા હોય છે તેની તારા સરખાવો), તેમની મરજી વિરુદ્ધ તેમને સ્પર્શીને દુભાવ્યા હોય, પરિતાપ ઉપજાવ્યો હોય, મૃતપ્રાય: થઈ જાય ત્યાં મુધીનો ખેદ પમાડ્યો હોય, બીવરાવ્યા કે ત્રાસ પમાડ્યા હોય, તેમની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તેમને એક સ્થાનેથી ખસેડી બીજા સ્થાને લઈ ગયા હોય. (સરખાવો:

વિસ્થાપન, સ્થળાંતર, રીહેબિલિટેશન, પુનર્વસવાટ) કે તેમને અળગા કરી જીવિતથી જ ચૂકાવ્યા હોય તો તેની માફી માગું છું.' શ્રિદેવના આધુનિક કાયદાશાસ્ત્રીઓ જે જમાનામાં કદાચ જંગલયુગમાં જીવતા હતા, તે જમાનામાં પણ મનીષીપુરુષોએ કુરતાનિવારણના ક્ષેત્રે કામ કરતી કોઈ પણ વ્યક્તિ કે સંસ્થાને માટે નેત્રદીપક બની રહે તેવું 'તેમની મરજી વિરુદ્ધ સ્પર્શમાત્ર કરવાથી ક્રોધે તેમને જાનથી મારી નાખવા સુધીની' પીડાઓનું જે સર્વસમાવેશક વર્ણન કર્યું છે તેની તરફ પશ્ચિમચંદ્ર કાયદાપંડિતોનું ધ્યાન કોઈ દોરશે? સગી જનેતાના અમૃતોપમ ધાવણને છોડીને વારે-તહેવારે પારકી માવતરોને ધાવવા દોડી જવા ટેવાયેલા સરકારી અધિકારીઓથી લઈને રાજકારણીઓ સુધીના સૌને માટે યુરોપ-અમેરિકા પ્રતિનિધિમંડળો લઈ જવા ઉપર પ્રતિબંધ મૂકી 'ઈરિયાવહિય' સૂત્ર જેવા ભારતીય પરંપરાના જ્ઞાનવારસાના દરિયામાં ડૂબકી મારવાનું ફરજિયાત બનાવવું જોઈએ તેમ નથી લાગતું? જે દિવસે હિન્દુસ્તાનીઓ આ અગાધ ગહસાગરના તળિયે ડૂબકી મારી તેમણે ધોઈ નાખેલા મોતીઓ ફરી મેવળશે તે દિવસે હિન્દુસ્તાન માટે નોરદ્રાડોમસ (હિન્દુસ્તાન સમગ્ર દુનિયાનું પદ્મપ્રદર્શક બનશે)ની આગાહી સાચી પડવાનો દિવસ હશે.

- મુનિ હિંતરૂચિવિજયજી
પર્યુપણ પર્વ વિહમ સંવત ૨૦૪૬

‘જોઈએ છે’ સુખ: વિર્ભોગ, સર્વપ્રકારક અને શાશ્વત

તમે ક્યારેય નાના બાળકને પતંગિયાની પાછળ દોડતું જોયું છે? કુદરતના આ ઈસ્ટમેનકલર સર્જનને પકડવા મથતું બાળક જેમ-જેમ તેની પાછળ દોડે તેમ તેમ પતંગિયું મેનાથી દૂર ને દૂર ભાગતું જાય છે. કારી યાકીને બાળક જ્યારે પડતું મૂકે ત્યારે અચાનક જ એ પતંગિયું કપાંકથી આવીને હાથેથી એની હથેળી ઉપર બેસી જાય છે. સુધનું પણ આ પતંગિયા જેવું છે. તમે એને મેળવવા જેટલાં હવાતિયાં મારો એટલું એ તમારાથી દૂર ભાગે અને જેણે એ વલખાં બંધ કરી સ્થિર થઈ જાવ એટલે એ સામેથી આવીને તમારા દરવાજે ટકોરા મારે.

હિસા અને શોષણ, પર્યાવરણ અને પ્રદૂષણ, ગરીબી અને બેકારી, જૂઠા અને પ્રત્યયના આજના સઘળા પ્રશ્નો સુખ મેળવવાના રથવાટમાં માણસજાતે ખોટી દિશામાં મૂકેલી દોડમાંથી પેદા થયેલા પ્રશ્નો છે. ઈંગ્લેન્ડમાં થયેલી ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ માનવજાતના ઉત્તિહાસનું એક વરવું સીમાચિન્હ છે. એ પહેલાંની અને એ પછીની (ખ્રિ અને પોસ્ટ ઈન્ડસ્ટ્રિયલ રેવોલ્યુશન એરાની) જીવનશૈલીમાં કંચન અને કથીર જેટલો ફરક પડી ગયો છે. સંતરમી-અઠારમી સદી પહેલાંના સમય વિચારમાં પૂર્વની જીવનશૈલીનું ઓછું-વધતે અંશે પ્રભુત્વ હતું. પરંતુ એ પછી પશ્ચિમમાં જે જીવનશૈલી પાંગરી એના મૂળમાં સુખપ્રાપ્તિની ધરમૂળથી બદલાયેલી સંકલ્પનાઓ કામ કરી ગઈ.

‘મોર ધી કોમોડિટીઝ, મોર ધી હેપિનેસ’નું એક હેવમોરિયું સમીકરણ રચાયું. ફલતઃ એ જીવનશૈલીના અનુયાયીઓનું ધર જાતભાતના રાયરચીલા અને ફર્નિચરનું સંગ્રહસ્થાન બની ગયું. ટી.વી. વીડિયો, ફ્રિજ, મારૂતિ, મશિન... જેવી ચીજવસ્તુઓનો સંગ્રહ જેની પાસે વધુ એ સીધી મોટો સુખી એવા ઈકવેશને તદ્દન વિપરીત એવી વાસ્તવિકતા તરફ ધસાર આપમિયામણાં કર્યાં. જો આ ઈકવેશન સાચું હોય તો વાલકેશરના ફલેટમાં તમામ અલ્ટ્રામોડર્ન ફેસિલિટીઝ ધરાવતા બધા લોકો સ્વર્ગીય સુખની અનુભૂતિ કરતા હોવા જોઈએ. અને બસ્તરના જંગલમાં લંગોટીબેર ફરતા તમામ વનવાસીઓ બચાડાં દુઃખી દુઃખી હોવા જોઈએ પણ હકીકત આવી નથી એ આપણે જાણીએ છીએ. સેન્ટ્રલી એરકન્ડિશન્ડ ઓફિસમાં બેટાં બેઠાં આઈસક્રીમની ડિશ ઝાપટનાર પણ ધણીવાર એવી અંગનજવાબાઓ વચ્ચે શેકાતો હોય છે કે ડનલોગની ગાદીમાં અર્ધી રાત સુધી આજોટયા પછી પણ તેને ટ્રાન્કિલલાઈઝર સિવાય ઊંઘ આવતી નથી. સામે પક્ષે કાઠિયાવાડના અંતરિયાળ ગામડાંમાં ગારમાટીના ધર અને બાજરીના રોટલા સિવાય જેની પાસે કશું નાથી એવા ગરીબ ગામડિયાને ગાભાની ગોદડીમાં પડતાવેત ધરાધસાટ સૂઈ જતાં પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. સાધનસામગ્રી ઈંઈ ઈકવલ દુ સુખ આ સમીકરણ

જો સાચું હોય તો આવું ન બને-અને જો ખોટું હોય તો પછી સુખ મેળવવા ચીજવસ્તુઓને બદલે બીજે કેમ નજર ન દોડાવવી.

રેતીમાંથી તેલ નીકળે છે એવો સિદ્ધાંત તમે એકવાંન પ્રચ્છાપિત કરો એટલે પછી તમારે દુનિયાભરની રેતી ઉપર કબજો કરીને તેમાંથી તેલ કાઢવાનો ભવ્ય પુરુષાર્થ આરંભવો જ રહ્યો. જરૂરિયાતો વધારીને તેની પરિપૂર્તિ દ્વારા સુખપ્રાપ્તિના સિદ્ધાંતની નેચરલ કરોલીરે રૂપે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને તિર્યચોની સૃષ્ટિનું અમર્ષાદ અને બેરહમ શોષણ શરૂ કરવામાં આવ્યું. માણસ એમ માની બેઠો કે ખોનો સમગ્ર પૃથ્વીનો ‘ધણિયાગો’ છે અને માનવેતર આખી સૃષ્ટિના નિર્માણ તેના ઉપભોગ માટે જ થયું છે. આવા ઈન્ફરન (ઉપસિદ્ધાંત)માંથી પેદા થયેલાં મનુષ્યના ધમંડે પૃથ્વી પરના માનવેતર જીવોનું જીવતર ઝેર કરી નાખ્યું છે.

આવા ધમંડમાંથી જ પેદા થયેલો એક પ્રશ્ન ત્રિનોબાને એક વાર જાહેરસભામાં પૂછાયેલો. કોઈક ઈશ્વર કર્તૃકવાદીએ તેમને પૂછેલું કે ‘ગાય દૂધ આપે છે’, બળદ ખેતીના કામમાં આવે છે. એટલે તેમનું સર્જન ઈશ્વરે શા માટે કર્યું છે તે તો જાણે સમજાય છે, પણ વાઘ-સિંહ જેવા જંગલી પ્રાણીઓ તો કાંઈ કામમાં આવતા નથી. ભગવાને તેમને શું કામ બનાવ્યા હશે?’ પ્રશ્નમાં ધૂપાયેલા ધમંડને વજતો ફટકો મારતા વિનોબાએ તેમની ચોટદાર શૈલીમાં જવાબ આપેલ કે, ‘આ પૃથ્વી પર જે કાંઈ છે તે બધું મનુષ્યના ઉપભોગ માટે જ છે એવા ભ્રમ પેદા ન થાય તે માટે ઈશ્વરે તેમનું સર્જન કર્યું છે.’

સુખ નામજ્ઞ પ્રદેશની શોધ માણસના મનમાં કરવી જોઈએ અને વાસ્તવમાં જે ચીજવસ્તુમાં નહિ પણ સંતોષમાં - અનિવાર્ય ઉપભોગમાં - જીનમાત્ર પ્રત્યેના આદરમાં છે તેવી માન્યતાની આધારશિલા પર પૌર્વાત્ય જીવનશૈલીની ઈમારત ખંડી થયેલ કાંખમાં છોકડું હોય અને ગામમાં શોધવા નીકળે એવી થેલી જેવી હાલત કરતુરીમૂગ સમા આપણા સોની થઈ છે.

સુખ ચીજવસ્તુઓમાં છે એવો વહેન અને એ ચીજવસ્તુઓના ઢગલામાં આળોટવા નાટે અમારી ચારેબાજુ (સંસ્કૃતમાં ચોકેર એટલે ‘પરિ’) ઉપર નીચે-દસે દિશિ રહેલા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ વાયુ, વનસ્પતિ અને બે ઉન્દ્રિયોથી લઈને પાંચ ઉન્દ્રિયો રચવતા પ્રાણીઓના ‘અનાવરણ’ (પરિ + અનાવરણ + પર્યાવરણ)નો ખાતમો બોલાવવાનો અમને અબાધિત નિરંકુશ અધિકાર છે એવો ધમંડ - એનાથી ચડિયાતી હિસા અને એનાથી ચડિયાતું શોષણ બીજું કયું હોઈ શકે ?

કીડીથી માંડીને કુંજર સુધીના તમામને જે સુખની અમેશા

છે તે સુખ વૈસ્તવમાં ભૌતિક જગતમાં છે જ નહિ-જે વસ્તુ જ્યાં હોય જ નહિ ત્યાં તેને શોધવો માટે કાંકામારવાની નરી મુખામી જ છે. ન્યૂટનના પદાર્થવિજ્ઞાનના ત્રણ નિયમોની જેમ નિર્વ્યાજ સુખની અનુભૂતિ માટે ત્રણ શરતો પરિપૂર્ણ થવી જરૂરી છે અને ચીજ-વસ્તુઓના ભોગવટામાંથી પ્રાપ્ત થતા સુખમાં આ ત્રણે શરતો ફ્યારેય પરિપૂર્ણ થતી નથી. નૈદુજન સમાજને આ ત્રણે શરતોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ નથી હોતો પણ કોન્શયસલી કે અનકોન્શયસલી જીવમાત્ર આ ત્રણે શરતોના ફલફિલમેન્ટવાળું સુખ ઝંખતો હોય છે.

સૌથી પહેલી શરત છે: તેને જે સુખ જોઈતું હોય છે તે દુઃખના જરા સંસ્પર્શથી મિશ્રણ વગરનું નિર્ભેજ સુખ જ હોવું જોઈએ. દુઃખનિર્ભેજ ભેજભેજવાળું ભેજભેજવાળું સુખ તેને જરાયે ઈષ્ટ નથી. અહીં 'પ્રથમ શરતે જ મલિકા'નો ઘાટ ધકાપ છે. ભૌતિક જગતમાં દુઃખની ભેજભેજ વગરનું નિર્ભેજ સુખ આકાશકુસુમવત્ છે. જૂના જમાનામાં ગાતના જમણવારમાં દેશી ગોળના બનાવેલા ચૂરમાના લાડુ પીરસવામાં આવતા. બ્રાહ્મણભાઈને મોદક તો બહુ ભાવતા પણ મોદકમાં બરાબર મિશ્ર થયા વગર રહી ગયેલ એકાદી ગોળની ગાંગડી પણ રહી ન ગઈ હોય તેવા એકસરખા સ્વાદનો લાડુ ઈષ્ટ હતો. પણ હજી તો સેઓ મોદકના સ્વાદમાં મશગૂલ થાય ન થાય ત્યાં જ પેલી ગોળની ગાંગડી ન જાણે ક્યાંકથી ટપકી પડતી. તમારી આજુબાજુ નજર નાખશો તો દરેકનો સુખમાં આવી ગોળની ગાંગડી ક્યાંકથીયે ધૂસી ગયેલી નજરે પડ્યા વિના નહિ રહે. જેને શ્રીમંતાઈનું સુખ મળ્યું હશે તેને કોઈ પણ ધીએ પડી શકતી ઈન્કમટેક્સની ધાડના ફફડાદની ગોળ-ગાંગડી સાથે ને સાથે મળી હોય છે. રૂપાળી પત્નીનું સુખ મેળવનાર સોકેટિસની પત્નીને પણ સારી કહેવડાવે તેવા તેના કંકાશિયા સ્વભાવની ગાંગડી ભેગી જ આરોગતો હશે. કોન્વેન્ટ એજ્યુકેટેડ પર્તિની પ્રાપ્તિના સુખની જોડાજોડ તે દારૂડિયો હોવાનું દુઃખ લલાટે લખાયેલું હોય છે. દુઃખના મિક્સચર વગરનું એકાદ નિર્ભેજ સુખ કોઈક સદ્ગતિભને નળી ગયું હોય તો પણ કન્ડિશનનંબર-રમાં વાંધો આવીને ઊભો રહે છે.

દુઃખની જરાયે ભેજભેજ વગરનું એકાદું સુખ મળી જાય એટલા માત્રથી જીવરાજામાંઈને ધરવ થતો નથી: તેમને તો મોલ એન્કમપાસિંગ -સર્વપ્રકારક સુખની અપેક્ષા છે. હી નીડર ઈય એન્ડ એરી કાઈન્ડ ઓફ હેપિનેસ અન્ડર સ્ક્રાપ એન્ડ ઓન ધી માર્. પતિ બધી રીતે ગુણિયલ હોય અને પતિ સંબંધી સુખમાં ગોળની એકાદ ગાંગડીયે ન હોય. એટલા માત્રથી શું, જે ધરમાં ટી.વી., ફિજ કે મારુતિ વસાવેલા જેટલી શ્રીમંતાઈ ન હોય, પત્ની સારી હોય રૂપાળી હોય, કાલી હોય, ડમરૂ હોય, ભણેલી કલ્યાણરી હોય, કામગરી હોય, બધી વાઈ બરાબર હોય પણ પોતાની જ તબિયતનું

ઠેકાણું રહેતું ન હોય તો પત્ની સંબંધી નિર્ભેજ સુખ આરોગ્યવિષયક બીજા એક દુઃખને કારણે કડવું ઝેર બની જાય છે. સુખ પ્રાપ્તિના વિજ્ઞાનનો બીજો નિયમ એમ કહે છે કે ભૌતિક ચીજવસ્તુઓના જગતમાંથી પ્રાપ્ત થતું સુખ બદામના ટુકડા જેવું છે. મુઠ્ઠી ભરીને બદામનો ફાંકડો મારવા મળે એ આમ તો ઈચ્છા ઉપજાવે તેવી ચીજ છે. પણ એ બધી સ્વાદિષ્ટ બદામોમાં ધૂસી ગયેલી એકાદી કડવી બદામ બધી મજા ઉપર પાણી રેડવા માટે કાફી છે. રૂપાળો પતિ, અઢળક સંપત્તિ, વાંલકેશરમાં બંગલો, મર્સિડિઝ બેન્ઝની લંગાર, સ્નેહાળ સાસરિયો... લિસ્ટ સ્ટ્રેચ કરતા જે જાય... સ્વાદિષ્ટ બદામોની મુઠ્ઠી ભરતાં જ જાય. પણ આ બધા લિસ્ટમાં છેલ્લે આવતી ખાલી ખોળાની - વ્યવસ્થાની એકાદી કડવી બદામ સ્ત્રીના સુખમાં ચિનગારી ચાંપવા માટે પૂરતી છે. કારણ બસ એટલું જ કે તેને સર્વ પ્રકારક સુખની અપેક્ષા છે. દીકરો ન હોવા બાબતનું એકાદું દુઃખ પણ ચલાવી લેવા તૈયાર નથી અને મટીરિંગલ વર્લ્ડમાં સર્વપ્રકારક સુખ એ 'ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ' જેવી ઘટના છે.

આ બંને કોઠા જીતી જનાર વિરલ મહારથીએ ત્રીજે કોઠે તો ભૂ પીતા થવું જ પડે છે. નિર્ભેજ અને સર્વપ્રકારક એવું પણ સુખ સદાકાળ માટે ટકે તેવું શાશ્વત, કોઈ ક્યારેય ગૂંટવી ન જાય તેવું જોઈએ. સુખ માટે વલખાં મારતા કોઈને પણ પૂછશો તો આ ત્રીજી શરતની આકાંક્ષા પણ તેના હૃદયમાં અચૂક બેઠેલી જોવા મળશે. શાશ્વતા એ સુખની પૂર્ણ મજા માણવા માટેની ત્રીજી શરત છે. તમે શેરબજારમાં એક પછી એક પગથિયાં ચડવા લાગો, ગ્રાફ અભૂતપૂર્વ આંકડાઓ વંટાવતી જાય, આખા હિંદુસ્તાનમાં તમારા નામનો ડંકો વાગે, પણ આ બધું જો કાંચમ માટે ટકવાનું ન હોય, કંડાકાનો એક એવો દિવસ આવવાનો હોય કે જ્યારે પતાનો મહેલ કકડભૂસ પ્રઈ જાય, અને કદાચ જેલના સળિયા જોવાનો વારો પણ આવે તો આવું સુખ તમને મંજૂર નથી. સુખની સાપસીડીની આ રમતમાં સાંપનું અસ્તિત્વ જ ન હોય અને સીડી પરથી પટકવાનું જ ન હોય એવી તમારી ઊંડી ઊંડી મહેચ્છા છે, પણ એટલીસ્ટ આપણી ઈચ્છાઓ કાંઈ ઘોડા નથી જેની ઉપર બેસીને સપનાના રંગીન પ્રદેશમાં પહોંચી જવાય.

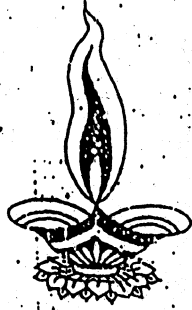
તે બંને તેટલી હાથહોય, ધમાલ અને ઉદરદોડ પછી પણ વસ્તુ ઉપભોગની દુનિયામાં નિર્ભેજ, સર્વ પ્રકારક શાશ્વત સુખની ઉપલબ્ધિ ન જ થવાની હોય તો સુખ નગરી તારક દોડતી ગાડીનું સ્ટીયરીંગ બીજી કોઈ દિશામાં વાળવાની જરૂર નથી લાગતી?

અંધશ્રદ્ધા, વહેમ જેવા શબ્દોને આપણે ધર્મ, જૂની જીવનપ્રણાલી, ગ્રામ્યપ્રજા વગેરે સાથે અવિનાભાવી સંબંધથી જોડી દઈને તેના 'સિનોનિમ' બનાવી દીધા છે. હકીકતમાં

તો સત્ત્વને અસત્ત્વ અને અસત્ત્વને સત્ત્વ માનવું, જે એક જ વસ્તુ છે. તેને તેવું જ માનવું તે જ અંધશ્રદ્ધા અને તે જ વહેમ છે. રણમાં કમળ ન ઊગે કે રેતીમાંથી તેલ ન નીકળે તે હાથમાં રહેલા આંખના જેવું સ્પષ્ટ હોવા છતાં તેમ માનવું અને તે માટે મથી પડવું તેનું બીજું નામ અંધશ્રદ્ધા અને ત્રીજું નામ વહેમ છે. મેગા મશીનોના કન્વેયર બેલ્ટ પર જેટલી વસ્તુઓ પેદા કરશું અને અકસ્તિયાની જેમ વધુ ભોગવશું તેટલું વધુ સુખ મળશે એવી ઔદ્યુગીન માન્યતા એ સુશિક્ષિત કહેણાતા માણસનો સૌથી મોટો વહેમ અને સૌથી મોટી અંધશ્રદ્ધા છે. સવારના પહોરમાં સ્નાન કરી, થોડી ખેસમાં સજ્જ થઈ, કંપાળે કેસરનો ચાંદલો કરી, પાખાણની પ્રતિમામાં દેવત્વનું આરોપણ કરીને પોતાના આરાધ્યતાવ સાથે હૈમાની ગોઠડી માંડનારા શ્રદ્ધાળુ હૈમાની શ્રદ્ધાને અંધશ્રદ્ધા કહીને

વળાંતી કાઢનારા 'સામાન્ટિક ટેમ્પલ' ધરાવનારા આંધળ રેશનલિસ્ટ મિત્રો એટલું યાદ રાખે કે ધડીભર તમારું જ્ઞાન સાચી માની લઈને તેમની શ્રદ્ધાને અંધશ્રદ્ધા ગણી કાઢીએ તો પણ તેમની એ અંધશ્રદ્ધા એ જગતને જેટલું નુકસાન નથી કર્યું તેનાથી કંઈ ગણું નુકસાન 'વધુને વધુ ઉપભોગ બરાબર વધુને વધુ સુખ'ના સમીકરણમાં આંધળી શ્રદ્ધા ધરાવનાર વહેમી સુશિક્ષિતોએ કર્યું છે. ઉપભોક્તાવાદ અને કન્ઝ્યુમરીસ્ટ કલ્ચરના આ વિનાશક પંજીમાંથી પર્વાવરણને એટલે કે સમગ્ર જીવજગતને બચાવવું હશે તો શ્રીમંતો, શહેરીઓ અને શિક્ષિતોનાં આ વહેમ અને આ અંધશ્રદ્ધાનો ભાંગીનો ભૂકનો કરવો પડશે.

- મુનિ હિતરૂચિવિજયજી
પાર્વતી પર્વ, તિરુમં સંવત ૨૦૧૩

સમસ્યા પાણી ગાળવાની: સમાધાન વરસાદના પાણીના ટાંકાનું

ત્રિલોકગુરુ પરમાત્મા મહાવીરદેવની ઊજળી પરંપરાના બાબુભણ સ્વરૂપ શ્રી શાશ્વતભવસૂરિચરણ મહારાજાએ 'દશવૈકલિક સૂત્ર' નામના અજોડ ગ્રંથમાં નિષ્ણા જીવનશૈલીનું વર્ણન ચાર પદના એક જ શ્લોકમાં કરતા કહ્યું છે કે 'જે જયણાપૂર્વક ઊભો રહે, બેસે, ચાલે, સૂએ, ખાય અને બોલે તે પાપથી બચે. આ આખાય વાક્યામાં 'જયણાપૂર્વક' એ કી-વર્ડ (ચાવીરૂપ શબ્દ) છે. એક અપેક્ષાએ જોઈએ તો જયણા એ તો તીર્થકરોપદિષ્ટ નિરારંભ, જીવનશૈલીની આધારશિલા છે.

આધુનિક વિજ્ઞાન, કેળવણી અને પંચવાદના આગમન પછી મોટા ભાગના જૈન પરિવારોમાંથી આ જયણા ધર્મનું દેવળું નીકળી ગયું છે. જાડા કપડાંથી ગાળ્યા વગરના પાણીમાં સંખ્યાબંધ ત્રસ (હાલતા-ચાલતા) જીવો રહેતા હોવાથી આર્યાવર્તમાં માત્ર જૈન પરિવારોમાં જ નહિ પણ અજૈનોમાં યે પીવાનું કે વપરાશનું પાણી કપડાંથી ગાળીને જ વાપરવાનો રિવાજ હતો. અજૈન પુરાણોમાં તો ત્યાં સુધીના વર્ણન આવે છે કે એક ઘડો અણગળ પાણી વાપરનારને સાત ગામ બાળવા જેટલું પાપ લાગે. ઇતિહાસ એ વાતની શાખ પૂરે છે કે પરમાર્હત મહારાજા કુમારપાળ પોતાના લશ્કરના છ લાખ યોદ્ધાઓને પણ પાણી ગળાવીને જ વપરાવતા. ગામડે ગામડે બહેનો વાવ, ફૂવા કે નદી ઉપર પાણી ભરવા જતી ત્યારે ઘરે પાણી લાવીને, ગાળીને, બધું પાણી ભરાઈ જાય ત્યારે જે કપડાંથી બધું પાણી ઘરે ગાળ્યું હોય તે ગળણું છેલ્લે વાવ, ફૂવા કે નદી ઉપર લઈ જઈ ગળણાને પાણી ઉપર અઢણગરાબર પહોળું કરીને ગાળેલા પાણીનો એકાદ લોટો તે ગળણા ઉપર, ધીરેધીરે રેડતી. જેથી પાણી ગાળવાની પ્રક્રિયા દરમિયાન અણગળ પાણીમાં રહેલા જે જીવજંતુઓ તે ગળણામાં આવી ગયા હોય તે બધા કરી પાછા મૂળ પાણીમાં પતી ગયા અને પોતાનું કુદરતી આયુષ્ય પાણીમાં પૂરું કરી શકે. ગળણા ઉપર પાણી રેડીને અણગળ પાણીના જીવોને કરી પાછા પાણીમાં (સ્વસ્થાને) પહોંચાડવાની આ ક્રિયાને સંખારો કાઢવાની ક્રિયા કહેવાય છે. જુદા જુદા ઉપજાતાગાનવાળા તથા ક્ષારનું જુદું જુદું પ્રમાણ ધરાવતા પાણીમાં રહેલા જીવજંતુઓ જુદા ઉપજાતાગાન તથા ક્ષારનું જુદું પ્રમાણ ધરાવતા પાણીમાં જાય તો ત્યાં જીવી શકતા નથી, એવા આજના વૈજ્ઞાનિક વિસર્ચની જાણ ગામડાંની અભણ ડોશીઓને યુગોથી હતી, તેથી દેરાણી એક ફૂવેથી (દા.ત. લીમડાવાળી શેરીને ફૂવેથી) ચા. ઘડા પાણી લાવી હોય અને પાંચમો ઘડો લેવા જેઠાણ. જા. હોય તો દેરાણી જેઠાણીને સૂચના આપી દે કે, 'હું લીમડાશેરીના ફૂવેથી પાણી લાવી છું એટલે મારા પાણીનો સંખારો (જીવો) તે

ફૂવામાં જ નાખજો.' આમ કહેવાનું કારણ એટલું જ કે જેઠાણી તો કદાચ પાણી ભરવા બીજા (દા.ક. પીપજાશેરીના) ફૂવે પણ જાય અને જો આગલા ફૂવાનો સંખારો (જીવો) પછીના બીજા ફૂવામાં નંખાઈ જાય તો તેનું પાણી આગલા ફૂવા કરતાં થોડું પણ વધારે ઠંડુ કે ગરમ હોય, અથવા ઓછાવત્તા કારણે હોય તો તે જીવો તેમાં જીવી ન શકે. જીવનગી નાની મોટી દૈનંદિન ક્રિયાઓમાં ભૂતદયાને આટલી સૂક્ષ્મતાથી વણી લેનાર જીવનશૈલી કેટલી મહાન હશે!

પણ હેન્ડ-પંપ અને નળના આગમન સાથે જૈનપરિવારોએ પણ જયણા ધર્મને મદદ અંશે અલવિદા આપી દીધી છે. ફૂવે-વાવે કે નદીએ પાણી ભરવા જતી પનિહારી લગભગ ભૂતકાળની વાત બની ગઈ છે. પાણી ગાળવાની એ ઉદ્દેશ પરંપરાના પ્રતીકરૂપે મોટા ભાગના લોકો નળ ઉપર કપડાંની (અને હવે તો નાપલોનની સાવ નકામી) કોથળી બાંધી દઈ પાણી ગાળ્યાનો નિષ્ણા આત્મસંતોષ અનુભવતા ઘઈ ગયા છે. હકીકતમાં તો કોથળીમાં ગળાઈને પાણી આવે અંનો અર્થ એ જ થયો કે અણગળ પાણીના જીવો કોથળીમાં રહી જાય અને ઘડી-બેઘડીમાં જ્યારે એ કોથળી સૂકાઈ જાય ત્યારે (પાણીમાં જ જીવી શકે તેવા) એ જીવો તરફડીને મરી જતા હોય છે. આમ, કોથળી બાંધવા પાછળનો અણગળ પાણીના જીવોની હિંસાથી બચવાનો - મૂળભૂત ઉદ્દેશ તો તેમાં મરી જ જતો હોય છે. તો હવે આજના યુગમાં અમલમાં કરી શકાય તેવો આનો વ્યવહારુ વિકલ્પ શું તે પ્રશ્ન સહેજે ખડો થાય જ. જ્યાં સુધી આ વિકલ્પ અમલમાં મૂકી શકાય નહિ ત્યાં સુધી હાલ ચાલતા (નળને કપડાંની કોથળી બાંધવાના) રિવાજને જાળવી રાખવો એટલા માટે ઉચિત જણાય છે કે, તેમાં જીવોની રક્ષા થતી ન હોવા છતાં પણ પાણી તો ગાળીને જ વાપરવું જોઈએ એ વિચારની રક્ષા જરૂર થાય છે. એટલે પરિણામ નિર્ધારિત થતા અટકતા હોવાથી નળને કોથળી બાંધવાનું છોડી દેવાને બદલે પરિણામની સાથે સાથે જીવોની પણ રક્ષા થાય એ દિશામાં આગળ વધવું જોઈએ.

જ્યાં જ્યાં હજુ પણ નાનાં ગામડાંઓમાં - શહેરોમાં - તીર્થોમાં ફૂવાની વ્યવસ્થા હોય કે ઊભી કરી શકાય તેમ હોય ત્યાં ત્યાં ફૂવામાંથી હાથે પાણી ખેંચીને સંખારો તે જ ફૂવામાં કાઢવાનું એકદમ શક્ય છે. જેને જયણાનો તીવ્ર પરિણામ હોય અને આ વાત અશક્ય નહિ જ લાગે. મુંબઈ જેવા શહેરોમાં પણ આજે એવા વૈજ્ઞાનિક પરિવારો વસે છે કે જે તેમના ગૃહમંદિરમાં પધરાવેલ ઠાકોરજીના અભિષેક માટે નળનું પાણી ન વાપરવાના આગ્રહી હોવાથી નજીકમાં આવેલા

કુવામાંથી ઉ.મ. બાજુના ભેયાઓ પાસે પાણી ખેંચાવીને રોજ ઘડા દીઠ રૂપિયાની મજૂરી આપીને પણ ઠાકોરજી માટે તથા યુક્ત વૈજ્ઞાવો તો અંગત વપરાશ માટે પણ એ જ પાણી વાપરે છે. પૂર્વાવસ્થામાં મુંબઈ વાલકેશ્વર રોડ ઉપર આવેલ શ્રી સુપાર્થનાથ ભગવાનના દેરાસરની પાછળ આવેલ કુવામાંથી શીતલબાળ ખાતેના દેરાસરમાં પ્રભુજીના અભિષેક અને પીવાના પાણી માટે પાણી મહોંચાડે તેવી વ્યક્તિની શોધ કરતા બજાર પડી કે, આજે પણ ઉત્તર પ્રદેશના ભેયાઓ સવારથી સાંજ સુધી વૈજ્ઞાવ પરિવારોમાં કુવાનું પાણી આવી રીતે હાથે ખેંચીને પહોંચાડે છે. જો વૈજ્ઞાવ પરિવારો મુંબઈ જેવા શહેરોમાં પણ વીરામી સદીમાંયે પોતાના ઠાકોરજી માટે નળનું પાણી ન જ વાપરવાનો આગ્રહ જીવનમાં અંમલી બનાવી શકતા હોય તો, ત્રિલોકગુરુ પરમાત્માના ભક્ત જેન પરિવારો માટે એ અપરંપર છે? જો કે આજે પણ વાલકેશ્વરથી માંડીને ભુલેશ્વર અને તારદેવ જેવા વિસ્તારોમાં એવા વિધિ-અનુરાગી જેનો વસે છે કે જે આવા ભેયાઓને મહિનાના પગારથી બાંધીને સંખારો કાઢેલું કુવાનું પાણી મંગાવીને યથાસક્ય તેનો જ ઉપયોગ કરે છે.

જે યાત્રિકો સુખશીલીયા - સંગવડ ખેતી હોય તેમને તીર્થસ્થાનોના વહીવટદારોએ દુભાતા દિલે કદાચ નળ જેવી જયજ્ઞાવિહીન સંગવડો તીર્થસ્થાનોમાં પૂરી પાડવી પડતી હોય તો પણ સાથે સાથે તે વહીવટદારોએ જે યાત્રિકો તીર્થસ્થાનોમાં વિધિપૂર્વક પાણી ગાળીને સ્નાન-પૂજાદિ કરવા માગતા હોય તેમને તે માટેની કુવા વગેરેની સંગવડ તો અવશ્ય પૂરી પાડવી જોઈએ. તેને બંદલે આજે તો મોટે ભાગે એવી પરિસ્થિતિનું સર્જન થયું છે કે, જ્યાં તીર્થસ્થાનોમાં જૂના સમયના કુવા વગેરે હોય ત્યાં પણ અજ્ઞાન વહીવટદારો તે કુવા બંધ કરી દઈ ઉપર મશીન બેસાડી દે છે. એટલે પાણી હાથે ખેંચીને કે તીર્થના કોઈ સ્ટાફ પાસે ખેંચાવીને સંખારો કઢાવી વાપરી શકાય તેવી વ્યવસ્થા પૂરી પાડવાની વાત તો બાજુ પર રહી પણ આવી વ્યવસ્થા ઉપલબ્ધ હોય તો તેનો પણ નાશ કરવામાં આવે છે. મુંબઈ જેવા શહેરો કરતાં યે નાનાં ગામડાં કે નાનાં શહેરોમાં તો હજી પણ કુવેથી પાણી ખેંચીને લાવવું ખૂબ સરળ છે.

આજ કાલ ટયુબવેલો અને ડીઝલ-આઈલ એન્જિનો દ્વારા પાતાળમાંથી એટલું બધું પાણી સુસી લેવામાં આવ્યું છે કે, ઘણી જગ્યાએ કાં તો કુવા સાત સૂકાઈ ગયા છે અથવા તેના પાણી ઘણા ઊંડા ચાલ્યા ગયા છે. તો વળી બીજે કેટલેક ઠેકાણે પાતાળકુવાવાળા સંડાસને કારણે ભૂગર્ભના જલસ્ત્રોતો પ્રદૂષિત થયા હોવાથી આવું કુવાઓનું પાણી વાપરવાલાયક રહ્યું નથી. ક્યાંક - ક્યાંક જમીનમાં પાણી ખારું હોવાને કારણે પણ તેનો ઉપયોગ થઈ શકે તેમ હોતો નથી. જે સ્થળોએ કુવાનું પાણી વાપરવામાં ઉપરોક્ત મુશ્કેલીઓ

ઊભી થાય એમ હોય ત્યાં પણ શંકય બની શકે તેવા અલ્પદોષવાળો વિકલ્પ વરસાદી પાણીના ટાંકાનો છે.

અમદાવાદ, પાટણ, ખંભાત, રાધનાપુર જેવા અનેક શહેરોનાં જૂના દેરાસરોમાં સંગવડનની જ અથવા ચોકની નીચે ભૂગર્ભ (ભોંયરા)માં વરસાદનું પાણી સંચરવા પાડરાશાઉન્ડ ટાંકા કરવામાં આવેલા છે. દેરાસરના શિખર ઉપર કે ધુમ્મટ ઉપર જે પાણી પડે તે (ધુમ્મટની ચુરે બાજુ નાનકડી પાળી બનાવી લીધી હોવાને કારણે નીચે પડવાને બદલે) નળિયાની કે બીજી કોઈ પણ પાઈપ દ્વારા સીધું ભૂગર્ભ ટાંકામાં લઈ જાય. ટાંકાની ફર્શ અને ચારે દીવાલોને પત્થર, અથવા ઈંટો વડે ચૂનાથી મજબૂત થયેલી લીધેલી હોય જેથી ક્યાંયથી લીકેજ ન થાય અને ટાંકાનું ધાબું (સીલિંગ) પત્થરની પાટોથી ભરવામાં આવતું, જેમકે બેકાઈ ઘડો જેઈ શકે તેટલી જગ્યાવાળું ઢાંકણ રાખી તેમાં ત્રાંબા-પિત્તળનું ઢાંકણ બેસાડી દેવામાં આવતું. જેથી જ્યારે અભિષેક અથવા બીજા કોઈ કામ માટે પાણીની આવશ્યકતા ઊભી થાય ત્યારે ઢાંકણ ખોલી ઘડા દ્વારા રસી વડે પાણી ખેંચી તે જ ટાંકામાં સંખારો કાઢી લેવામાં આવતો, આમ, અજાણ પાણીના જીવોની વિરાધનાના મોટા પાપમાંથી બચી જવાતું. દરેક સ્થળે પોતાની આવશ્યકતા અને પ્રાપ્ત જગ્યાના આધારે ટાંકાની લંબાઈ, પહોળાઈ ને ઊંડાઈ અલગ અલગ રહેતી. એક અર્થમાં જોઈએ તો ટાંકું એક પ્રકારનું ભોંયરું જ અથવા ભૂગર્ભ-ઓરડો જ રહેતો જેમાં પાણી ભરવામાં આવતું. આમ જમીનની અંદર જ દેરાસરની કે ચોકની નીચે જ ટાંકું બનાવવામાં આવતું હોવાથી એક પણ ઈંચ વધારાની જગ્યાની આવશ્યકતા રહેતી નહિ. અગાશીમાં બે છિદ્રો (કાંજા) રાખવામાં આવતા. જે છિદ્રમાંથી પાણી પાઈપ દ્વારા ટાંકામાં જાય તેમાં શિવાળા - ઉનાળા દરમ્યાન સામાન્ય રીતે લાકડાનો દટ્ટો ભરાવી રાખવામાં આવતો જેથી ધૂળ, જીવજંતુ વગેરે ટાંકામાં જાય નહિ, પહેલાં વરસાદ પડે ત્યારે પણ આ દટ્ટો બંધ જ રહેતો જેથી અગાશીમાં વર્ષભરમાં જે ધૂળ - કંચરો વગેરે ભેગા થયા હોય તે પહેલાં વરસાદના પાણીનાં ધીવાઈને બીજા ખુલ્લા છિદ્ર દ્વારા મહાર નીકળી જવાથી ગાશી ચોખ્ખી રહે જતી. તે પછી બીજા છિદ્રમાં દટ્ટો ભરાવી દઈ ટાંકામાં પાણી જવા માટેના પાઈપનો દટ્ટો ખોલી દેવામાં આવતો જેથી પછીના વરસાદનું પાણી સીધું ટાંકામાં ભરાવી લાગતું. ક્યારેક પહેલાં વરસાદ પડે ચોખ્ખી થયેલી અગાશીમાં મરેલા ઉંદર જેવી અશુચિ મૂકી જવાની, કાગડાની ટેવ હોય છે એટલે બીજા વરસાદ પહેલાં તે અંગે નજર કરી લેવામાં આવતી.

નળ કે પંપના પાણીને ઘરોમાં ટાંકામાં ભરવામાં આવે ત્યારે તેમાં થોડા જ સમયમાં જીવાત ન ખોરા વગેરે થઈ જતા જેવામાં આવે છે. જ્યારે વરસાદના પાણીમાં એવો ગુણ છે કે, તે પાણી વર્ષો સુધી પડયું રહે તો પણ તેમાં જીવાત તો

નહિ પણ પાણીના પોરા પણ પડતા નથી. પાણી કાઢતી વખતે હાથ-વાસણ વગેરેની ચોખ્ખાઈ જાળવી હોય તો વર્ષો સુધી ચોખ્ખા રહેતા આ વરસાદના પાણીના ઔષધીય ગુણોનું પણ અઢળક વર્ણન આપુર્વેદિક ગ્રંથોમાં જોવા મળે છે.

‘ચરકસંહિતા’ના સૂત્રસ્થાનમાં ૨૭મા ‘અન્નપાનવિધિ’ નામના અધ્યાયમાં જલવર્ગના વર્ણનમાં વરસાદના પાણી (દિવ્ય જળ)ને સ્વભાવે શીતવીર્ય, પવિત્ર, કલ્યાણકારી, સ્વાદે સુંખકારી, નિર્મળ, પંગવામાં હલકું, મેઘા (બુદ્ધિ) વર્ધક, આરોગ્યકારી તથા સાતે ધાતુઓને વધારનારું અને રાજાઓને પીવાયોગ્ય કહ્યું છે. સુશ્રુત પણ સૂત્રસ્થાનના ૪૫મા અધ્યાયમાં ગગનજળને કફ, વાયુ અને પિત્ત ત્રણેનો નાશ કરનારું, બળપ્રદ, રસાયન, બુદ્ધિવર્ધક, અમૃતતુલ્ય અને એકાંતે કરીને સાતિશય પંથ્ય કહે છે. એમાંયે ભાદરવા સુદ તેરસ (અંગત્સ્યત્રયોદશી)ના દિવસે અંગત્સ્ય તારાના ઉદય પૂછી શરદ ઋતુમાં એકઠા કરાવેલા ‘હસોદક’ના નામે ઓળખાતા વરસાદના પાણીના તો અઢળક ગુણ ગવાયા છે. અષ્ટાંગહૃદયકાર તેના દ્રવદ્રવ્ય વિજ્ઞાનીય નામના પાંચમા અધ્યાયમાં આ બધા ગુણો ઉપરાંત હૃદયને માટે પણ તે હિતકારી હોવાનું જણાવે છે.

ચરકસંહિતાના જ ૫૪૪:પુરુષીય નામના ૨૫મા અધ્યાયમાં બધા તેલમાં તલનું તેલ, દૂધમાં ગાયનું દૂધ, કડોળમાં મગ-એમ બધી શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓનું વર્ણન કરતા આંતરિક્ષમ્ ઉદકમ્ ઉદકાનામ્ કહીને નદી, તળાવ, ફૂવા, સરોવર, વાવ વગેરે બધા પાણીમાં વરસાદનું પાણી શ્રેષ્ઠ હોવાનું જણાવેલ છે. આ જ વાત કવિ ઋષ્યભદ્રાસે શ્રી શત્રુંજયની સ્તુતિમાં ‘મંત્રમાંહે નવકાર જ જાણું, તારામાં જેમ ચંદ્ર વખાણું, જલધર, જલમાં ‘જાણું’ બોલનારને પણ ‘જલધર જલમાં જાણું’નો અર્થ ભાગ્યે જ ખબર હશે. જલધર એટલે જલને ધારી રાખે તે એટલે કે મેઘ-વાદળ, કવિવરનો આશય એમ છે કે જેમ બધા પાણીમાં જલધરનું એટલે કે વરસાદનું પાણી શ્રેષ્ઠ છે તેમ બધા તીર્થોમાં શ્રી શત્રુંજય શ્રેષ્ઠ છે. માટે જ જૂના વૈદ્યો મંદ પાચન શક્તિવાળા દરદીઓને વરસાદનું પાણી જ વાપરવાનું કહેતા. ગામડાના જૂના લોકો માટીના મોટા મોટા ગોળાઓમાં ચોમાસામાં ભરી રાખેલું વરસાદનું પાણી દાળ સીઝવવા, લગનાદિ પ્રસંગોએ પહેરવાની મૂલ્યવાન રેશમી સાડીઓ ધોવામાં તથા ચાંદી જેવી કિંમતી ધાતુના વાસણો માંજવામાં ઉપયોગમાં લેતા જેથી દાળ વગેરે જલ્દી સીઝી જાય તથા મૂલ્યવાન કપડાં - વસ્ત્રો એકદમ ઉજળા થાય. અત્યારે આરસનાં તથા ધાતુનાં પ્રતિમાજી કાળા પડી જતાં હોવાની ફરિયાદ વ્યાપક બનતી જાય છે તેમાં કેમિકલવાળા નળનાં કે પંપના પાણી દ્વારા થયેલો અભિપેક્ષ - પ્રસાદ પણ કારણભૂત છે. આના બદલે જો (ટાંકામાં સંઘરેલા) વરસાદના પાણીથી અભિપેક્ષ કરવાનું શરૂ કરવામાં આવે તો પ્રતિમાજી

ઊજળા થયા સિવાય રહે નહિ. વરસાદના પાણીનો અને તેમાંયે મધા નક્ષત્રના પંદર દિવસ દરમ્યાન વરસેલા પાણીનો આ દેશમાં ખૂબ મહિમા ગણવામાં આવતો.

ખંભાતથી લઈને બાડમેર સુધીના અનેક શહેરોમાં દેરાસરની જેમ જ ઘરે ઘરે ઘરે વપરાશનાં પાણી માટે પણ ઘરની નીચે ટાંકું બનાવી અગાશી ઉપર પડતા વરસાદના પાણીને પાઈપ દ્વારા ઝીલી લઈ તેનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવતો. ખંભાત જેવા શહેરોમાં આજે પણ ઘરે ઘરે આવા ટાંકાનાં પાણીનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. શ્રીમંતોના ઘરોમાં તો એટલાં મોટાં ટાંકાં રહેતાં કે તેમની આખી ન્યાતનો જમણાવાર કરવામાં આવે તો પણ ટાંકાનું પાણી માંડ ચાર આંગળ જેટલું પણ ઓછું થતું નહિ. મોજશોખ માટે ટીવી - વિડીયોથી લઈને માર્કેટ - ફિજ સુધીના સાધનો વસાવી શકનાર જેનો જો ધારે તો જમણાના પાલન માટે પોતપોતાના ઘરે ટાંકા દ્વારા ગાળેલા પાણીનો ઉપયોગ કરવાનું આયોજન તેમના માટે જરાય અઘરું નથી.

મોટા શહેરોમાં તો પીવાના પાણીની અને ગટરની પાઈપો લીક થઈને એકબીજામાં ભળી જઈ રોગચાળો ફેલાવવામાં કારણ બન્યા હોવાના કિસ્સા પણ નોંધાયા છે. મોટા શહેરોમાં જંગી સરોવરો કે બંધોમાંથી તોતિંગ મશીન દ્વારા લોટર વર્ક્સમાંથી પાઈપોનાં જાળા ઊભા કરવામાં જે ધોર આરંભ સમારંભ થાય છે તેનું કરાવણ - અનુમોદન પાપ તે નળનું પાણી વાપરનારને લાગ્યા વગર રહે મ્યુનિસિપાલિટીના કેમિકલવાળા પાણી પીને રોગનાં ભોગ બનવું અને કો'ક વાર યુદ્ધ જેવા સંયોગોમાં કો'ક આતંકવાદ આખા શહેરના મ્યુનિ.નાં મુખ્ય ટાંકામાં પોટેશિયમ સાઈનાઈ જેવું કાંઈક ઝેર નાખીને બધાને સામૂહિક રીતે જોખમ મૂકે તેવી પરિસ્થિતિના ભોગ બનવું તેના કરતાં દરેકનાં જે પાણીની સ્વાવલંબી - જયજાયુક્ત ટાંકાની વ્યવસ્થા હોય વધુ સારું નથી?

સરકારને અંપાતા કરવેરાનો ઉપયોગ કંતલખાના જેમ મહાહિસાના પ્રોત્સાહનમાં મતો હોય છે. તેનાથી થિતિ લોકોએ ખરખર તો પોતાના પૈસાનો તેલો ઉપયોગ ન થા તે માટે શક્ય તેટલી સરકારી સવલતોનો ઉપયોગ કરવાં ટાળવું જોઈએ. તમે નળનો ઉપયોગ કરો તો તમારે મ્યુનિ. લોટર ટેકસ (પાણી વેરો) ભરવો જ પડશે, અને તમે ભરે પાણી વેરાના પૈસા સરકાર ફર્નિશરક યોજનાઓમાં વાપરે પણ તમે ટાંકાનું જ પાણી વાપરતા હો ને નળનો ઉપયોગ કરતા જ ન હોવ તો કદાચ પાણી વેરામાંથી બચી પણ શકો છો. આમ, તમારા પૈસામાંથી થતી હિંસા એટલે અંશે અટકી શકો છો જો માત્ર એક ફૂટ લાંબા, એક ફૂટ પહોળા અને એક ફૂટ ઊંડા એટલે કે એક ઘન (ક્યુબિક) ફૂટ ટાંકામાં લોટર પાણી સમાઈ શકતું હોય તો એક કુટુંબની પાણી

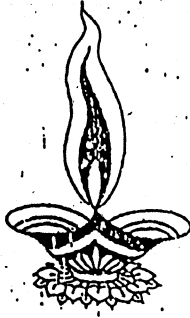
આધુનિક જીવનશૈલી - ભૌતિકવસ્તી - ચૂડેલ

જરૂરિયાતો જયણાપૂર્વક સંતોષી શકવા માટે બહુ મોટા ટાંકાની પણ આવશ્યકતા રહેતી નથી. હકીકતમાં તો શરીરોમાં દેરાસર - ઉપાશ્રય જેવા ધર્મસ્થાનોનું બાંધકામ પણ પાણી ગાળીને જ કરવાનું વિધાન છે. જો દેરાસર ઉપરાંત ઉપાશ્રય - ધર્મશાળા જેવા ધર્મસ્થાનોની નીચે આવા વિરાટ ટાંકાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો તે તે ધર્મસ્થાનોના બાંધકામ ઉપરાંત સાધાર્ગિક-જમણ, સાંભૂલિક ઓળી જેવા ધર્માનુષ્ઠાનોમાં પણ ગાળેલું પાણી વાપરવાની વિધિ સાચવી શકાય. ઘરે ઘરે ટાંકાના રૂપમાં આવા વિકેન્દ્રીત બંધની વ્યવસ્થા હોય તો નદીઓ પર વિરાટ બાંધો બાંધી લાખો માણસોને બેઘર કરેવાની કરોડો જળચરાદિ જીવોને મારવાની કે લીલાછમ જંગલોને કાપવાની જરૂર ન રહે અને બબ્બે - ત્રણ વર્ષના કારમાં દુષ્કાળમાં પણ પીવાના પાણીની સમસ્યા તો ઊભી જ ન

ધાય. સાંભળવા મુજબ આફ્રિકાની કે લેટિન અમેરિકાની કો'ક સરકાર તો નવા મકાનમાં ટાંકાનું આયોજન કર્યું હોય તો જ તેના નકશા મંજૂર કરીને મકાન બાંધકામ શરૂ કરવાનો રજા આપે છે.

પાણીની આવશ્યકતા જ ન રહે તેવી વિદેશી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરીએ ત્યાં સુધી જે પાણી અનિવાર્યપણે વાપરવું પડે તો જયણાપૂર્વક જ વાપરવું છે તેવી સંકલ્પ હોય તો તેના બળે એક દિવસ એવી અભાય સ્થિતિ જરૂર પ્રાપ્ત થાય કે જ્યાં દેહાંતીત બની ગયેલ આત્મરામને આવા મરપદાર્યોની આવશ્યકતા જ ન રહે.

મુનિ હિતરુચિવિજયજી
પર્યાવરણ મર્મ. ચિંતન સંવત ૨૦૪૯

તમારા જંહેરુના બવાવટી સમાજવાદ કરતાં

ભગવાન મહાવીરજી સમાજવાદ લાખ ગણો બહેતર હતો

અહિંસા, સત્ય, અચૂર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એટલે ધર્મ. આવા ધર્મને આચરે તે ધર્મી. આ ધર્મ જેનો સ્વભાવ બની ગયો હોય, જેના વાણી, વર્તન અને વિચારમાં આ પાંચેયની ઝલક જણાતી હોય તેવા સઘળા સહ્યાત્રી. એ સમાનધર્મી. આ જ શબ્દનું રૂપ જરા જુદી રીતે કરીએ તો શબ્દ બને સાધર્મિક. આવા સાધર્મિકના સુખદુઃખમાં સહભાગી બનવું, તેના માટે ધસાઈ છૂટવામાં જાતને સૌભાગી માનવી તે સાધર્મિકવાત્સલ્ય. આ પાંચેય પ્રત્યેનો સ્વીકાર અંશથી પણ જેના જીવનમાં ન હોય પણ દિલમાં જો તલસાટ એનો જ હોય તો તે પણ સાધર્મિકની વ્યાખ્યામાં હકકનું સ્થાન ધરાવે છે. પાંચેય પ્રત્યેનાં દેશ (અંશ)થી પાલનનો પ્રશ્ન એને પૂછાય તો એની 'હા' હોવી જરૂરી નથી, પણ એની 'ના'માં પણ એક વ્યથા હોવી જોઈએ.

આવા સાધર્મિકને પણ રાહતનાં, ભીખનો, મદદનો દુકનો ફેંકી દેવાનો નથી. એ કોઈ કાચા, અસહાય અસ્તિત્વ નથી, જેને ઉપકારના ભાર તો ચળવી નાખવાનું હોય. સાધર્મિકવાત્સલ્ય નામના સામાસિક પદનું ઉત્તરપદ પણ એટલું જ અગત્યનું છે. વાત્સલ્ય સાધર્મિકનું જ હોય, તો સાધર્મિકનું પણ વાત્સલ્ય જ હોય, મદદ કે રાહત નહીં.

ગામ-પરગામ અને દેશ-પરદેશ વસતા, જુદી જુદી ભાષા અને બોલીઓ બોલતા, ગિરપરિચિત કે સાવ અજાણ્યા આવા સાધર્મિકનો સમૂહ એ જ સંઘ, નાના કે મોટા, ગરીબ કે તવંગર, ભણેલા કે અભણ સઘળાએ સાધર્મિકો એ તો સંઘપુરુષનાં અંગત-પ્રત્યંગો છે. સંઘદેહના એક પણ અંગને નાની સરખી પણ પીડા હોય અને સમગ્ર શરીરને એનું સમસંવેદન ન થાય એ ત્રિકાળમાં ન બને. કાન દુઃખતો હોય અને આંખ રડયા વગર રહે એ બને? જે અંગને ભીજ અંગની પીડા ખટકે તો એને સમજવું કે પોતે ખોટું પડી ગયેલું, જૂઠું પડી ગયેલું અંગ છે. તે શરીરમાં લટકતું હોય છં એટલું જ, બાકી એને ને શરીરને કાંઈ લેવા દેવા હોતી નથી. નાની વત્સલતાથી સમાનધર્મીની આંખનાં આંસુ લૂછવાં, સંયોગોએ એને ધર્મથી દૂર ફેંકી દીધો હોય તો તેના હૈયામાં ધર્મની પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવી એનું નામ સાધર્મિક-વાત્સલ્ય અથવા તો સાધર્મિકભાઈની ભક્તિ. પર્યુષણના કર્તવ્યપંચકમાં અમારિપ્રવર્તન પછી રીધું આ સાધર્મિક ભક્તિનું સ્થાન છે. અમારિપ્રવર્તન એ દેષની ગાંઠોને ફૂટતી અટકાવે છે તો સાધર્મિક વાત્સલ્ય એ નિર્વ્યાજ સ્નેહના અંકુશનું ઉદ્દગમસ્થાન છે. વાદ, વરૂ અને ચિંતાની હિંસકતા દૂર કરવાનું કામ જો અમારિપ્રવર્તન કરે છે, તો પારકું જૂંટવી લેવાની અને ભૂખ્યા

જાતભાઈની જોડાજોડ બેસી ભર્યુભાણું આરોગવાની શ્યાનવૃત્તિનું નિવારણ સાધર્મિક વાત્સલ્યથી થાય છે.

જો કે એક જમાનામાં તો સૌ પોતપોતાના ગામમાં, બાપીકા ધંધાઓમાં સ્થિર હોવાથી બે ટંકના રોટલાનો, અંગ ઢાંકવા કપડાનો અને માથે છાપારાનો સવાલ સરળતાથી ઊકલી જતો. પરંતુ ઔદ્યોગિક ક્રાંતિએ ફૂંકેલાં યંત્રવાદનાં વાવાઝોડાએ સૌના બાપીકા ધંધાના બદલૂલ વડલાને ભોંયભેળો કરી નાખ્યો. શરાફીના ધંધાથી સમગ્ર દેશના નાણાં વ્યવહારનું કેન્દ્રબિન્દુ બની અર્ધી રાતે પણ ગામના જરૂરતમંદની ભીડ ભાંગનાર શાહુકારની ફેડ બેંકોના જાળા દારા ભાંગી નાખવામાં આવી. આ દેશના અર્થકારણ, રાજકારણ, વિદ્યાકારણ અને ધર્મકારણ પર પકડ મેળવવામાં શાહુકારો, દેશી રાજાઓ, વિદ્વાન બ્રાહ્મણો અને ખાખી સંતો અંગ્રેજ રાજને મન મોટો અવરોધ હતા. રાજાઓને વેસ્ટમિનસ્ટર મોડેલની લોકશાહી દારા બ્રાહ્મણોને મેકાલેની એજ્યુકેશન સિસ્ટમ દારા અને સંતોને ભોગવાદી સંસ્કૃતિના ડમ્પિંગ દારા ફેંકી દેવાયા તો શાહુકારોના અર્થતંત્રે તોડી ફોડી નાખવા યંત્રવાદ ઉપરાંત બેંકોનો પંજો ઉગામ્યો. આ દેશના શાહુકારને મન હાથમાં લીધેલા પાણીની કિંમત લાખ રૂપિયાના સ્ટેમ્પ પેપર કરતાં વધુ હતી. એની ઉપરનો આ વિશ્વાસ તોડી તેને ઉખેડી નાખવાનું એટલું સહેલું નહોતું એટલે ગોબેલ્સનો તરીકો અપનાવ્યો. પાંચ-પંદર ટકા શાહુકારોની વ્યાજખાઉ અપ્રામાણિકતાને આગળ કરી આખી શરાફીને વગોવી નાખવામાં આવી. કૂતરાને મારી નાખવા તેને હડકાયો જાહેર કરવો જરૂરી હતો. 'સત્તર પંચા પંચાણું'ના જૂઠા પાઠ વહેતા મુકાયા. વિધવા કોશીનાં ઘરેણાં જબાનની સાંભે સાચવનારા અને જરૂર પડે અર્ધી રાતે પણ ગાંઠનાં નાણાં ધીરનાર શરાફીની સામે-પોતાના પૈસા ઉઠાવવા માટે પણ શનિવારની બપોરે મોડા પડ્યા હોઈએ તો સોમવારની સવારનો વાયદો આપનાર બેંકોને મજબૂત કરવા ઋણ સંકુલધારીનો ઉપયોગ થયો. માથે દેવું હોય ત્યાં સુધી ભોજનમાં ચપટી ધૂળ નાખીને જમનાર દેશમાં દેવાળું એ ફૂલી પુરવાની નહીં, મજાકની ચાત બની ગઈ. બધી રીતે સાંજસામાં લેવાયેલો શાહુકાર ગામ છોડી જવા મજબૂર બન્યો. બાંકીના જે અનાજ, કરિયાણા કે કાપડની નાની મોટી હાટડીઓ ધંધા હતા તેમને પૂરા કરવાનું કામ યંત્રવાદે કર્યું. ફેક્ટરીની સંસ્કૃતિએ અઢારે વરણના ધંધા ખતમ કર્યા હોવાથી માજિનલાઈઝડ થયેલા મોચી, પાંચી, વણકર, ફૂભાર, સુધાર, લુહાર અંગે ખેડૂત ભાઈઓએ પણ વેપારમાં પ્રવેશવું

આધુનિક જીવનશૈલી - બોરીબચ્ચી - નૂકલ

પડ્યું. સીમિત વેપારમાં સ્પર્ધા અસીમિત થઈ જવાથી સાધર્મિકોને પોતાની દુકાનીને પણ તાળાં મારી દેવા પડ્યાં. મોટે ભાગે સાધર્મિકોના બે જ ધંધા હતા, ડારાફી અને વેપાર. બેય ભાંગી જવાથી લાચાર થઈ ગામડું છોડવું પડ્યું. જેનામાં તેવડ હતી તેઓ શહેરોમાં આવી ધંધાવાદના ધંધાઓમાં માલેતુજાર થઈ ગયા અને શ્રેષ્ઠ બહુમતી બે ટાટીયા ભેગા કરવા ભાંયદરથી ચર્ચગેટ અને ધાણાથી વિરારની દેનોમાં લટકતી થઈ ગઈ. પૈસે ટકે જેમ પૂરા થઈ જવાયું તેમ ગામડાં છોડવાથી ધર્મનું દેવાળું નીકળી ગયું. ગામડાંનો મેલોધેલો શેકનો દીકરો પણ મુંબઈ આવી એમંટીવી અને ઝીટીનીની ફિલ્મોમાં, ડિસ્કો દાંડિયાની ધમાલમાં અને ખાણીપીણીની મહેફિલમાં ધર્મને કયાંય વિસરી ગયો. ન્યાયનીતિને નેવે મૂકી ગમે તે રસ્તે કમાઈને ભોગવાય તેટલું ભોગવી લેવું તેનો ધરમ બની ગયો.

સાધર્મિકોની આર્થિક અને ધાર્મિક બેંહાલીનું આ છે તદ્દન દૂરું પણ વાસ્તવિક ચિત્ર. સાધર્મિકોની અવદશા કરનાર છૂપો દુશ્મન જ્યાં સુધી પરખાય પણ નહિ ત્યાં સુધી ટીપ-ટપોરા કે ફડ-ફાળા દ્વારા સાધર્મિકના ઉત્કર્ષનો સંતોષ માનવો એ જાતને ઠગવા માટે ઠીક છે બાકી એનું કોઈ ઝાઝું મૂલ્ય નથી. સાધર્મિકોને ઝૂંપડપટ્ટીમાં ઠલવનાર કો'ક બીજું જ હોય અને વારતહેવારે દેરાસરોને અને નવકારશીઓને, ઉજમણાં અને ઉપધાનોને, સંધો અને અઢાઈ ઓઝવોને ગાળો ભાંડવામાં આવે એમાં તો નજરે ચઢ્યો એને ફાંસીએ ચડાવી દેવાનો ન્યાય છે. પેટ દુઃખતું હોય તો પેટનો દુખાવો મટાડનારી દવા કરવી જોઈએ, માથું ફૂટવાથી તો ઉપરથી માથાનો દુખાવો ધર ઘાલી જાય અને પેટ પેટને ઠેકાણે રહે. મેલેરિયાની દવાથી ટાઈફોઈડ મટાડનારો કોઈ ડોક્ટર હજી પૃથ્વીના પાટલે જન્મ્યો નથી. દુનિયાભરના તમામ દેરાસરોનાં દાગીના વેચી નાખો તથા ઉજમણાં, ઉપધાન, સંધો અને અઢાઈ ઓઝવોને લીસ વર્ષની કેદની સજા ફટકારી દો તો પણ રોગના મૂળ કારણને દૂર કર્યાં શિવાય સાધર્મિકની બેહાલી દૂર કરી શકાય એમ નથી. સાધર્મિકનું દુઃખ જોઈને આંખમાં આંસુ આવી જવા એ એક વાત છે અને તેનાં મૂળ કારણો જાણી તેને દૂર કરવાની દિશામાં લાંબાગાળાના પ્રયત્નો શરૂ કરવા એ બીજી વાત છે. જો આંસુ સારવાથી જ રોગ દૂર થઈ જતો હોય તો તો દુનિયાની તમામ હોસ્પિટલોમાં બહેનોને ડોક્ટર બનાવી દેવામાં આવી હોત.

મારા ગુરુજી કે'તા કે એમના જમાનામાં મહિને પંદર રૂપિયાની વ્યાજની આવક ઉપર પણ વિધવા ડોશીઓ મજેથી જીવન પૂરું કરતી. કારણ, વર્ષમાં ચાર મહિના તો જમણવાર ચાલતો હોય. કોક'દિ લગનનું જમણ હોય તો કોક'દિ મરણનું. આજે સંધનવકારશી હોય તો ફાલે નાતનો જમણવાર હોય.

મોટા પ્રસંગે ઝાંપે ચુંદડી કે ધુમાંડાબંધ હોય. જૂના ડીસા રાંધના ૮૦ વર્ષ જૂના ચોપડા હાથમાં આવ્યાં ત્યારે ખબર પડી કે આજના જેવી પૈસાની છાકમછોળ એ જમાનામાં નહોતી. પણ દેરાસરની પ્રતિજ્ઞા વખતે ૨૧ દિવસ તો સવાર સાંજની નવકારશી થયેલ. એમાંયે વિધવા ડોશીઓ તો જમણવારમાં જમવા જાય નહિ એટલે તેમના માટે ધરે ભાણું આવે. ભાણું મોકલનાર પાછો એલો ઉંદાર હોય કે મીઠાઈ બીજા બે દા'ડા ચાલે એટલી મૂકે. હવે કહો, એ ડોશીઓનો રસોડો ખર્ચ કેટલો આવે? ગરીબમાં ગરીબ સાધર્મિકને પણ વર્ષમાં છૂટાછવાયાં થઈને ૩૦-૪૦ જમણવારોમાં ચોખા ધી, ગોળ અને મીઠાઈનું પ્રોપણ એટલું મળી રહે. બાકીના દિવસો કદાચ લુખ્યા રોટલા અને મરચાંથી ચલાવવું પડે તો પણ અપોષણની બીમારીના ભોગ બનવું ન પડે. વળી પાછું, જમણવારની પગતમાં કરોડપતિ શ્રીમંતો અને તેનો મહેતાજી બંને બીજુમાં બેસીને જમે એટલે સાધર્મિક તરીકે એનું ગૌરવ અકબંધ રહે. તમારા ફડ-ફાળા અને ટીપ-ટપોરામાં તો સાધર્મિકની ભક્તિ નહિ, કમજબત્તી કરી નાખવામાં આવે છે. ગરીબ સાધર્મિકોને આવકના ધોરણે રેશનિંગ કાર્ડ આપીને દર મહિને રસતા દરે' અનાજ, તેલ અને ઘી વહેંચવામાં એની ગરીબાઈનું ભાન સતત જાગ્રીત રાખવામાં આવે છે. જ્યારે પ્રસંગે થતી તાંબા-રિત્તજનાં વાસણોની લહાણી તો શ્રીમંત કે ગરીબ સૌના ઘેર જતી હોવાથી તેના સ્વમાનને જરા સરખીયે'ઠેરા પહોંચતી નથી. આજે પણ મારવાડમાં શવતી ૨૫ લહાણી પ્રધાના પુણ્યે તો સામાન્ય માણસને દરવખરીનો પાઈ પૈસો પણ ખર્ચવો પડતો નથી. જમણવારો અને લહાણીના રસ્તે શ્રીમંતોનો પૈસો સ્વેચ્છાએ ગરીબોનાં પેટ અને ઘર ભૂધી જતો. તમારા નહેરુના બનાવટી સમાજવાદ કરતાં ભગવાન મહાવીરનો આ સ્વેચ્છિક સમાજવાદ લાંબાગણો બહેતર હતો. તેમાં ગરીબ ઓશિયાળો નહોતો બનતો અને આપનારા અભિમાની નહોતો બનતો.

પરંતુ આજે તો જમણવારો અને નવકારશીનું નામ પડે ત્યાં કેટલાકને તાવ આવી જાય છે. સાધર્મિક વાસ્તવ્યો સામે ઝેર ઓકતી તેમની કલમોમાં તમને વીંછીના ડખની વેદનાનાં દર્શન થશે (એમના અંગેજ સાહેબોએ હિંદુસ્તાની સમાજવ્યવસ્થાની જમણવારોની પ્રથા સામે નાક મચકોડવું હતું એટલે તેમણે પણ મચકોડવું જ પડે એ ઢાળ.) એ લોકોને જમણવારોમાં પૈસાનો ધુમાંડો દેખાય છે. એક માણસ એકલપેટો થઈ ધરના ખૂણે પેટ ભરવાના બદલે પોતાના સુમાનશીલ વ્યક્તિઓના સમૂહને જમાડી સાથે જમે તેનું નામ ધનનો ધુમાંડો? જમણવાર તો અમારુંરોશિયલાઈઝેશનનું પ્રતીક, સૌશિયલ સેન્ટર હતું. હિંદુસ્તાનીઓ જ્યારે કલબો અને જિમખાનાંઓના રવાડે નહોતા ચડ્યા ત્યારે આવા

ધાર્મિક - સામાજિક પ્રસંગો તેમને પરસ્પર ઈન્ટર-એક્શનની એક સુંદર તક પૂરી પાડતા. એ-ચોરાની કે ધર્મસ્થાનની ગરજ સારતા રોજિંદા સંસારી જીવનની ઘરેડમાંથી બહાર આવી બાળકો, બહેનો અને પુરુષો અહીં અરસપરસના જીવનમાંથી ધાર્મિકતાના પાઠ શીખતા. હા, એને બગાડ કે વેડફાટ જરૂર કહેવાય જો ફાઈવસ્ટાર હોટલોમાં યોજાતા સમારંભોની જેમ એમાં સવાસો રૂપિયાની ડિશમાંથી ઘોડુંક ચાખીને બાકીનું છોડી દેવાની કેશન હોય. ઉલટાનું અહીં તો જીભડીના ચટકાની ગણકાર્યા વગર શીરો અને ચોળા જેવી બે કે ત્રણ વસ્તુઓથી જ પેટ ભરીને અનાજનો એક દાણો પણ એંદો મૂકવામાં પાપ માનવામાં આવતું. અછત કે દુષ્કાળના સમયમાંય આવા જમણવાંરો ઉપર તો પ્રતિબંધ ન મૂકવો જોઈએ, તેને પ્રોત્સાહન મળવું જોઈએ. એમાં તો લાજસ્કેલનું ઈકોનોમિનો બેનિફિટ મળે. જ્યાં સ્મોલ સ્કેલની જરૂર હોય ત્યાં લાજસ્કેલની અને જ્યાં લાજસ્કેલમાં ફામદો હોય ત્યાં સ્મોલ સ્કેલની તરફદોરી કરવામાં એમને મજા પડે છે.

રોટીનો પ્રશ્ન ઉકેલવામાં જમણવારોની અને પ્રભાવનાઓની મદદ મળતી, કપડાં તો જાતે કાંતીને ગામમાં જ વણાવી લેવામાં રહેતાં, ઘરવખર્ચ લહાણીમાંથી મળી

જતી અને છાપરું બાપદાદાનું ચાલ્યું આવતું. રોજ ઊઠીને ગામ બદલવાનું તો હતું, જ નહિ. સાલીનાં ભાડાં અને સસ્તા આવાસની યોજનાનો પ્રશ્ન તો એટલા માટે ઊભો થયો કે પરંપરાગત ધંધા ભાંગવાથી પહેલાં ગામ છોડીને નજીકના શહેરમાં પછી અમદાવાદ, સુરત તથા ગુંબઈ જેવાં મહાનગરોમાં ઠલવાનું પડ્યું. કચ્છ, કાઠિયાવાડ કે ઉત્તર ગુજરાતના ગામડાંમાં રહેવાના ઘરનો સવાલ કયા સાધર્મિકને હતો? રોટી, કપડાં અને મકાનનો સવાલ આમ સહેલાઈથી પતી જતો હોવાથી પાંચ-પંદર રૂપરડીની મુફલિસ આવકમાંથી પણ તેમના બે પૈસા બચતા અને એ બચેલા બે પૈસા સારા માર્ગે ખર્ચી જીવન સાર્થક કરતા.

અવળે પાટે ચડી ગયેલી જીવનવ્યવસ્થાની આખી ગાડીને સવળે પાટે ચડાવવાનું કામ અતિશય કપરું છે. વૈશ્વિક, સમષ્ટિગત સ્તરે એ પ્રશ્ન ઉકેલવાનો છે પણ યાગડ-થીગડ પ્રયત્નો કરતી વખતે પણ આપણું 'દર્શન' તો સ્પષ્ટ હોવું જ જોઈએ. આ લેખનો પ્રયત્ન પર્યુષણના દિવસોમાં સાધર્મિક વાત્સલ્યના બીજાં કર્તવ્યના મિથે એ દર્શનની આગળ વળી ગયેલી ઝાંખાપને દૂર કરવાનો છે.

- મુનિ કિંતરૂચિવિજયજી
પર્યુષણ પર્વ, વિહમ સંવત ૨૦૪૬

ડિસ્કો સુણી સુણી ફૂટયા જાન

- અતુલ શાહ (હાલ પૂ. હિતરુચિવિજયજી મ.સા.)

મા નિશા સર્વપ્રતાનામ્ તસ્મા જાગર્તિ સંયમી આત્મ જાગૃતિ અને સુષુપ્તિનો ઊંડો અર્થ ધરાવતા આ સૂત્રનો સાવ સાદો શાબ્દિક અર્થ કરીએ તો ત્રિશુભિરુચિરો રાત્રિના સ્નાન્ન અંધકાર અને નીરવ શાંતિનો ઉપયોગ યોગસાધનાના માર્ગે આગળ ધપવામાં કરતા અને એટલે જ સચરાચર સૃષ્ટિ માટેની રાત્રને શાસ્ત્રી સંયમીઓનો દિવસ કહે છે. વીરામી રાત્રીના છેવાડેના આ દેશના મહાનગરોમાં નવરાત્રીના નવ દિવસોમાં હકીકત કાંઈક જુદી જ હોય છે. શહેરના સૌથી વધુ અસંયમી લોકો અહીં નવે દિવસે છપ્પનિયા દુકાનમાંથી આવેલ ભૂખાળ વાની જેમ ભોગસાધનાની પાછળ આખી રાત ભટકતા હોય છે.

પ્રદૂષણનો પ્રશ્ન અત્યારે માત્ર હવા, પાણી કે ધરતી સુધી સીમિત નથી રહ્યો. હિન્દુસ્તાનની નદીઓની જેમ તેનાં પર્વો પણ ચીતરી ચડે તેવાં પ્રદૂષિત થઈ ગયાં છે. આમાં સૌથી વધુ ભોગ બિચારી નવરાત્રિનો લેવાયો છે. પોતપોતાની ભૂમિકા અનુસાર આરાધ્યતત્ત્વની ઉપાસના કરવાના આ વૈદિક ધર્મ પાળનારી હિંદુ પ્રજાના પર્વને ડિસ્કો દાંડિયા ચક્કરે એટલું તો કુત્સિત બનાવી દીધું છે કે નવરાત્રી એ એક ધાર્મિક તહેવાર છે એમ પણ લોકો ભૂલી ગયા છે. જે રાત્રિનું રાજન અંધકાર અને શાંતિ માટે થયું છે તેને લાઇટોના ભડાકા અને લાઇટસીકરોના બરાડાથી દિવસ કરતાં વરવી બનાવી દેવામાં આવી છે. ગામનો બળેલો પેલી કહેવતનો નાચક વનમાં ગયો તો વનમાંથી લાય લાગી તો. દિવસભર ચારે કોર અંધડાતી ગાડીઓની ગડગડાટી અને ઊંં ઊંં થી શાકેલો મુંબઈગરો રાતના ખોળે વિસામો લેવા મોગતો હોય ત્યાં તો વીર હાજી નાખા તેને રાત્રે પણ નિરાંતે ન જંપવા દેવાનું પ્રજા લઈને સધર, ચોક આશવા ગાઉને) પડયા હોય છે. વરસના આ સૌથી મોટા અરાસકૃતિક કાર્યક્રમને તેઓ પાછા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમનું નામ અંગતતા હોય છે. સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોના નામે રોજ રાત્રે ચાલતા નિવિપરંગી તોળાનો અંગે કટાક્ષ કરતા વિનોબાએ એકવાર કહ્યું હતું : 'રાતનો સૌથી મોટો સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ દિવસભરનું કામ પતી જાય. એટલે શાંતિથી સુંઘ જવું તે જ છે.' આમ તો ઊંઘનો સમાવેશ પણ આળસ એટલે કે પ્રમાદમાં કરવામાં આવ્યો છે, પણ ઇન્દ્રભૂતિ ગીતમના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન મહાવીરનો ચોટપૂક જવાબ ભગવતી સૂત્રના પાને અંકાયેલો છે : 'ધર્મી જાગતો સારો અને પાપી ઊંઘતો સારો.' એ વેળાસર ઊંઘ જાય તો કમરો કમ બીજાની ઉંઘ તો હરામ નહિ કરે. પણ ડિસ્કો બહાદુરો તો પોતે ઊંઘશે પણ નહિ અને તમને ઊંઘવા પણ નહિ દે.

જેમ અનાજને ઘેર કે મણમાં અને કપડાંને ગંજ કે વારમાં મપવામાં આવે છે તેમ અવાજ મપવાના એકમને

અંગ્રેજીમાં ડેસિબલ કહે છે. વૈજ્ઞાનિકો પોકારી પોકારીને કહે છે કે અમુક ડેસિબલથી વધુ માત્રામાં ઘોંઘાટ સહન કરવાનું માણસના કાનનું ગજુ નથી. જો ડેસિબલની ઊંચી માત્રાના ઘોંઘાટ સતત કાનના પડદે સ્પર્શતા રહે તો જતે દહાડે માણસને બહેરાશ ઉપરાંત અનેક રોગોના ભોગ બનવું પડે છે. કયા સુણી સુણીને ફૂટેલા કાનની વાંત તો આખા એ અલંકારિક અર્થમાં કહેલી. ડિસ્કો સુણી સુણીને તો કાન હિટરલી ફૂટી ગયા છે. આ નંગરોમાં એવા બિરાદરો પણ વસે છે, જેમને ધરતી નજીકમાં આવેલા મંદિરમાં સાંધ્ય આરતી વેળા વાગતા ઘંટનો નાદ પણ ન્યુસ-સ લાગે છે. એજ લોકો ડિસ્કોવાદ્ય મેદાનમાં આવે એટલે બકરી બે થઈ જતા હોય છે. નોઈઝ પોલ્યુશન કન્ટ્રોલ એક્ટ નામનો કાયદો તો શોળાનો ચાંકીયો બનીને કાપડા પોષીલાં કપાય પડ્યો છે.

રોમન ઇતિહાસ એ વાતની શાખ પૂરે છે કે રોમ જ્યારે વિલાસિતાના નખરાંની ચરમસીમાએ પહોંચ્યું ત્યારે જ રોમન સંસ્કૃતિના પતનનો પ્રારંભ થયો હતો, પણ ઇતિહાસમાંથી બોધપાક લેવો જ જોઈએ એવું કાંઈ થોડું જ લખી આવ્યું છે! 'ઇતિહાસ એ માત્ર વાંચી જવાની કે સાંભળી જવાની ચીજ નથી. ગૌરવવંતા ઇતિહાસનું પોતાના જીવનમાં પુનઃસર્જન કરવું જોઈએ' એવું કોઈકે કહ્યું છે. હિન્દુસ્તાનની યુવા પેઢીને આ વાક્ય સંભળાવવામાં આવ્યું ત્યારે તેમાંનો ગૌરવવંતો શબ્દ ચૂકાઈ ગયેલો. રોમ જ્યારે ભડકે બળી રહ્યું છે ત્યારે નીરો ફીડલ વગાડતો હતો. હિન્દુસ્તાન જ્યારે ભડકે બળી રહ્યું છે ત્યારે 'ભારત ભાગ્યવિધાતા' યંગ જનરેશન ડિસ્કો દાંડિયા રમી રહી છે. આફ્ટરઓલ ફિડલ અને દાંડિયા બંનેને સંગીત સાથે સંબંધ છે જ ને! દેશ જ્યારે ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય, આર્થિક તમામ ક્ષેત્રોમાં જવાળામુખીની ટોચ પર બેઠો ત્યારે મોટરો અને સ્કૂટરની હડિયાપટ્ટી કરીને આખી રાત દાંડિયા ટીગના પુત્રાગોળીને અને તેની જગતને મારેમર માન્ય છે.

માકુસને ધર્મ સામે જબરદસ્ત સૂગા હતો. તેણે કહેલું : 'રિસિજિન ઇઝ ધ ઓપિયમ ઓવ ધ માસિઝ.' માકુસ પોતાની ભૂલ સુધારી લેવી જોઈએ. ધર્મ નહિ પણ ડિસ્કો દાંડિયા અને ટીવી વિડિયોની રંગીન સિરિયલો આમ જનતાનું ખરું અફીણ છે. બનાસકાંઠા અને રાજસ્થાનમાં અંતરાણ ગીમડાંની ગરીબ પ્રજાને અફીણના વ્યસનમાંથી મુક્તિ અપાવવા કેટલીક સંસ્થાઓ કાર્યરત છે. સામે પક્ષે મુંબઈની મોટાભાગની સંસ્થાઓ ઉર્ફે મંડળો, ઉર્ફે કલબો, ઉર્ફે સોશિયલ ગ્રુપો અત્યારે મુંબઈની જનતાને ડિસ્કોબાન્ડ અફોડાની બંધાણી બનાવવામાં વ્યસ્ત છે.

રિચર મ્યુનિસિપલ કમિશનર મિ. કાબે, પ્રીતીશ નંદી જેવા જાગૃત ચિંતકો નંદી ને ગમે તેટલા ઊંઘાનીયા થાય,

તમારે દેવના રેના કતલખાનામાં આજકાલ કાંકરેજી બળદો અને વાગરડાં જ નહીં, જ્યોત્સના ગામડાંને પણ ઈશ્વરો દો બે ધડાક રૂહેલી શકો છો. તમારો વાળ પાણ વાંકો નહિ થાય. રાત આખી દાંડિયા રમ્યા પછી દિવસે કોણ તમારો કાન પકડવા નવરું છે? નારાયણ દેસાઈને દાંડિયા રમતાં ન આવડે તો ભલે બેઠા બેઠા કાકરાપાર અણુવિદ્યુત મથક પાસે ઉપવાસ કર્યા કરે. અમે સૂરતી લાલા તો આજનો લલાવો લીજીયે રે કાલ કોણે દીઠી છે? માં માનનારા, કાકરાપાર બીજુ ચે નીબિલ બને અને તેની રેડિયો - એક્ટિવિટી સોમાની મૂરત સુરતને બદસૂરત બનાવી દે ત્યાં સુધી અમે જાજ અને પોપ મ્યુઝિકલના તાલે નાચ્યા કરવાના. દેશ સર્વસેનિય સમૃદ્ધિની ટોચથી દુર્દશાની ગર્તામાં ગબડી રહ્યો છે. એવી વાતો કરનારા તો પેસિમિસ્ટિક વેદિયા છે. ખાલી ફોગટ આવી મુકલિસ જેવી વાતો કરી અમારા રંગમાં ભંગ ની પાડો. પહેલા વિશ્વયુદ્ધ વખતે વિશ્વવિખ્યાત ટાઈટેનિક સ્ટીમરના મુસાફરો જહાજમાં કાણુ પડ્યો પછી દારૂ પીને તૂતક ઉપર ટાઈટેનિક કદી રૂબે જ નહિ ના આત્મ-વિશ્વાસથી નાચતા રહ્યા હતા એનો તમને ખ્યાલ નથી? અને કદાચ ટાઈટેનિકની જેમ જળમાધિ લેવી પડે તોય શું ખાટું મોળું થઈ જવાનું હતું? પાડોશીની દીકરી કે કોલેજમેટ સાથે અમે જુહુ બીચ ઉપર સ્વર્ગનું સુખ માણતા હોઈએ ત્યારે બેકારીની ને ગરીબીની ને ધારાવીની જૂપડપટ્ટીની ને ભૂખમરાની ને એવી બધી વાતોથી મંહેરબાની કરીને અમારો મૂડ ખલાસ ન કરી નાખો. ખાંવા બેડ પણ ન મળતી હોવાની ફરિયાદ કરવા ગયેલા ગરીબ પ્રજાજનોને બેડ ન મળે તો કેક ખાવાની સલાહ આપીને ફાંસની રાણીએ એમને ન્યાલ કરી દીધેલા અમે દાંડિયા રમીને યાકયા પાકયા જરાક 'બોલ્સ' ના આઈસ્ક્રીમની ડીશ આરોગીને કે પેસ્ટી કે કોકોકોલાની બોટલ ઢીચીએ એટલામાં તો તમને બેટમાં અંખાજનો દાણો પંજા નાખ્યા વગર સૂઈ ગયેલા ભૂખ્યાંજનોનો જઠરાગ્નિ યાદ આવી જાય છે.

ઈર્ષ્યાની કાંઈ હદ હોય. એ બધાને ખાવાનું પૂરું પાડ્યાં જઈએ તો પછી અમે મજા ક્યારે કરીએ? અને તમને બહુ લાંગી આવતું હોય તો સરકારને અરજી કરો કે સાંજે ખાવા બળ્યું ન હોય એટલા માત્રથી જેને રાત્રે ઊંઘ ન આવતી હોય તેવા ગરીબ પ્રજાજનોને દાંડિયા રમીને રાત્રી સુધી કરવા દાંડિયા જોઈતા હોય તો રેશનિંગની દુકાને કાર્ડ દાખલ કરી દાંડિયાનો સેટ વહેચવાનું પ્રોવિડન કરે.

અમારા દાંડિયા તમને કાનમાં ખટકતા હોય અને ઊંઘ ન આવતી હોય તો એમાં આટલા રાતાખીજા શું કામ થઈ જાય છે? ઘરમાં રૂ-બૂ કાંઈ રાખો છો કે નહિ? કાનમાં રૂ ની પૂમડાં નાખીને સૂઈ જાઓ; બારણાં બંધીકરીને અને તમારા દીકરાની પરીક્ષા હોય તો એને વાંચવા મોકલી દો એના મોસાળે કપ્પિયાવાડનાં કાંકર પછાત ગામડામાં જ્યાં જીવીજળી માંઈક પહોંચ્યા ન હોય અથવા કહી દો એને કે સ્કુલ કે કોલેજમાં હડતાળ પાડે. વગર પરીક્ષાએ એને પાસ કર્યા ફિવાય તો પ્રિન્સિપાલના બાપનોડ છૂટકો નથી. વળી પાછું તમારી ઘરડી

માની બીમારીનું બહાનું કાઢ્યું? તમેય ભાઈ જબરા છો. તમારી એક મુરકેલી હલ કરી આપીએ તો ત્યાં ત્રણ ઊભી કરો છો. મા તમારી બીમાર હોય અને માત્ર નવ દહાડાનો ઘોંઘાટ પણ સહન ન કરી શકતી હોય તો કદાચ મરી જશે તોય તમારું શું લુટાઈ જશે? વહેલા મોઝા સૌએ એક દિવસ મરવાનું તો છે જ અને આવા નોરતાના પવિત્ર દિવસોમાં મરણ તો માગ્યું કયાંથી મળે? મુબઈમાં બે બેડરૂમના ફ્લેટમાં રહેતા હો તો જગ્યાં મોકળી ઘરે અને દવાદારના ખર્ચા બચશે એ નફામાં આમેય અમાંચ પ્રધાનો અને અમલદારો ડિયારા રાત દી વસ્તી ઘટાડવાની પેરવીમાં સુકાઈ જાય છે. આવી રીતે ઘરડી ડોશીઓના નિકાલથી જ તેમનો પ્રશ્ન હલ થઈ જતો હોય તો વસ્તી ઘટાડવા ગર્ભપાતની છૂટ આપીને તેમને ગર્ભહત્યાનું પાતક ન કરવું પડે.

અને હા, આખી રાત જુવાન છોકરા-છોકરીઓ ગમે ત્યાં ગમે તેમ રંગડે તો એમના સંસ્કારોનું શીલ અને સંભાલ શું? એવી ડાહીડમરી વાતો કરતા જ નહી. શી ન અને રાદાચાર અને મર્વાદા અને મલાજો એ બધા તો અઢારમી સદીનાં બુર્જવા ખ્યાલો છે. અમારે મતે આ આછકલાઈને સ્વછંદતા જ આજનો યુગધર્મ છે. દુનિયા એકવીસમી સદી તરફ આગળ વધી રહી છે. ત્યારે તમે પરસ્તી માત રામાન અને પરધન માટી રામાનનાં સુવર્ણયો ટાંકો તે કેમ ચાલે? નાના હતા ત્યારે નિશાની માટે પોતાના અંગ ઉપર સીતાજીએ ફેંકેલા ધરણાં તેમને શોધવા પાછળ પાછળ ગયેલા રામચંદ્રજીને મળેલા. રામચંદ્રજીની સામે ઊભા રહી ધરણાં પહેરવાની ને મેકઅપ કરવાની ટેવ સીતાજીને નહિ હોય એટલે રામચંદ્રજી ધરણાં સીતાજીનાં જ છે કે કેમ તે નક્કી કરી શક્યા નહિ. લક્ષ્મણને બતાવતાં લક્ષ્મણે પણ કહી દીધું કે જીવનમાં કયારેય ઊંચી આંખ કરીને ભાભી સામે જોયું નથી એટલે તેમના હાર કડાં કે કંકણ તો નહિ ઓળખી શકું. પણ રોજ સવારે ઊઠીને ભાભીનાં પગમાં પડતો એટલે તેમના ઝાંઝર લાલો ઝટ પારખી આપું. (કિયૂરે નૈવેદ્ય નૈવેદ્યજાનમિ કુંડલે, નૂપૂરે એવ જાનમિ, નિત્ય પાદાભિવંદનમ્)

મોબાઇલના પગમાં પડતાં પંજા શરમાનારા અને રસ્તે ચાલી જતી માં બહેનો ઉપર નજર કરવાની એક પંજા તક ન જવા દેનારાં અમે જ્યારે રોજ મોટાભાઈની પત્નીનાં પગમાં પડનારા અને સગીભાભીની સામે ન જોનારા લક્ષ્મણની વાત સાંભળી ત્યારે ઘડીભર તો અમારું હૈયું ભીનું થઈ ગયેલું પણ રામરાજ્યના એ સંસ્કાર ડિસ્કો-દાંડિયાના દિવસો આવે ત્યારે વરાળ બનીને ઊડી જાય છે. વિજયાદશમીના દિવસે રાવણ ઉપર રામનો વિજય તો ઘરે ત્યારે ખરો પણ એ પહેલાં અમારા માંઘલા રામ ઉપર તો રાવણે વિજયવાતઠો ફરકાવી દીધો હોય છે.

નવરાત્રિના વેદિક તહેવારમાં અને તહેવારના વિશે અમારા જીવનમાં પેસી ગયેલી વિકૃતિઓ અને સડાઓની લકાનું દહન કરવા કોઈ હનુમાન આગળ આવશે ખરો?

ચોકલેટ અને વેજીટેબલ ઘી(૧)માં વપરાતી નિકલ નામની ધાતુ ઝેરી અને કેન્સર કરનારી છે.

મુનિ શ્રી હિતરુચિવિજયજી મહેરાજ

ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં ૨ સપ્ટેમ્બર ૯૨ના રોજ પ્રગટ થયેલ એક સામાચાર અનુસાર મહિલા દક્ષતા સમિતિ દ્વારા 'દૂધ અને દૂધની પેદાશો' ઉપર યોજાયેલ એક સેમિનારમાં બોલતાં લખનીના એક વૈજ્ઞાનિક ડૉ. એમ. સી. રાકસેનાએ જણાવ્યું હતું કે ફિન્લેન્ડનાની અગ્રણી ચોકલેટ બનાવનારી કંપનીઓની ચોકલેટમાં જે નિકલનું પ્રમાણ જોવામાં આવ્યું છે તે કેર્સિનોજનિક (કેન્સર કરનારું) હોવાથી અત્યંત ખતરનાક છે.

પહેલાં 'રોન્ટેન ફોર સાયન્ટિફિક એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ રીસર્ચ' યુનિવર્સિટીના ડૉ. રાકસેનાના જણાવ્યા મુજબ હાઈડ્રોજીનનેટડ વેજીટેબલ ઓઈલ (જેને વેજીટેબલ ઘી કે વનસ્પતિ ઘીના નામે ઓળખવામાં આવે છે) તથા ચોકલેટમાં નિકલનું જે પ્રમાણ જોવામાં આવ્યું છે તે સલામત મર્યાદા કરતાં ઘણું વધારે પડતું છે. તેમણે એવો અકરોસ વ્યક્ત કર્યો હતો કે નિકલ, કેન્સર તથા બીજા રોગો પેદા કરનારી ઝેરી ધાતુ હોવા છતાં સરકારે હજી સુધી તેને 'ભારતીય ખાદ્ય પદાર્થ ભેજસેન ધારા' (ઇન્ડિયન ફૂડ એડલ્ટરેશન એક્ટ) હેઠળ 'ડેન્જરસ એડી' (ખતરનાક ઉમેરણો) ના લીસ્ટમાં દાખલ કરવાની જાગૃતિ પણ દાખવી નથી. તેમના જણાવ્યા અનુસાર નિકલ હાર્ડનીંગ એજન્ટ અને કેટલિસ્ટ હોવાના કારણે ચોકલેટ પીગળી ન જાય તે માટે તેને ચોકલેટમાં ઉમેરવામાં આવે છે.

વિશ્વ આરોગ્ય સંસ્થા (વર્લ્ડ હેલ્થ ઓર્ગનાઇઝેશન) એ પણ નિકલનો સમાવેશ કેન્સર કરનારી ધાતુઓમાં કર્યો છે અને વિશ્વવિખ્યાત આંતરરાષ્ટ્રિય લેબોરેટરીઓએ ડૉ. રાકસેનાના ની અમેરિકન એલથી કંચેરીએ તેમના સ્ટાફને આ કંપનાઓની ચોકલેટ ન વાપરવાનું સૂચન કર્યું છે.

કેરબીની પાંચ બ્રાન્ડ (ઓલ સિલ્ક, ડેરી મિલ્ક, ફાઈવ સ્ટાર, ફૂટ એન્ડ નટ તથા કીમબાર), અમૂલની ત્રણ બ્રાન્ડ (મિલ્ક, ફૂટ એન્ડ નટ અને ઓરેન્જ), નેસલેની બે બ્રાન્ડ (મિલ્કબાર તથા કન્ડી) તેમજ કેમ્પડોન હાઈટ કીમી ચોકલેટમાં નિકલનું પ્રમાણ હદથી વધી ગયેલું જોવામાં આવ્યું છે.

ધર્મશાસ્ત્રીએ રચી આપેલી ભક્ષ્યાભક્ષ્યની વ્યવસ્થાને અભંગીએ ચડાવી દેનાર લોકોએ કમ સે કમ હવે તો 'જાગૃત' ત્વારથી સત્વાર ગણી ચોકલેટ અને વેજીટેબલનો વપરાશ સદંતર બંધ કરી દેવો જોઈએ તેમ નથી લાગતું ?

નવ્વાણું ટકા કરતાં પણ વધુ લોકોને કદાચ ખબર સુદાં નહિ હોય કે 'જર્મન સિલ્વર' નામે ઓળખાતી અને છેલ્લા સોએક વર્ષમાં જ પ્રચારમાં આવેલી ધાતુમાં પણ ત્રાંબા અને જસત ઉપરાંત નિકલ વપરાય છે. આ જાણકારીના અભાવે છેલ્લા

પચાસ-સો વર્ષમાં લગભગ તમામ જૈન-અજૈન મંદિરોમાં ત્રાંબા-પિત્તળ જેવી પરંપરાગત ગુણકારી ધાતુઓનું સ્થાન જર્મન સિલ્વરે લઈ લીધું છે, યુગોથી આ દેશના મંદિરોમાં કળશ ઘડા વગેરે ત્રાંબાના અને ઘાળી વાટકી વગેરે પિત્તળના વપરાતા હતા પણ પચાસ સો વર્ષ પહેલાં કોડે જર્મન સિલ્વર (એ વાસ્તવમાં પરંપરાગત ધાતુ છે જ નહિ. જર્મનીમાં શોધાયેલી અને શરૂઆતમાં ઉપલબ્ધ દ્રવ્યો જોતાં ચાંદી જેવી દેખાતી હોવાથી જર્મન સિલ્વરને નામે ઓળખાય છે) નો ગુણ વિચાર્યા વગર 'જર્મન' સિલ્વરના વાસણો દાખલ કરી દીધાં જેને કારણે ૫૦-૧૦૦ વર્ષમાં તો એવી પરિસ્થિતિનું સર્જન થયું જર્મન સિલ્વર ન વપરાય અને તેના બદલામાં ત્રાંબા-પિત્તળના વાસણનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.' એમ કહેનાર પાસે જો પૂરતી માહિતી અને હકીકતો ન હોય તો લોકો તેને ગાંડામાં ખપાવી દે.

હકીકતમાં જર્મન સિલ્વરના ભંડાર ત્રિંગડા, દરવાજા વગેરે થોડોક સમય ગયા પછી જે રીતે ઝાંખા પડી જાય છે તેને કારણે તેની શોભા પણ નષ્ટ થઈ જતી હોય છે. તેની જગ્યાએ જો પિત્તળનો વપરાશ કરવામાં આવ્યો હોય તો સંકાતના અભાવે ઝાંખા પડી ગયેલાં આ ઉપકરણો એકવાર ઘસીને ઉજાણાં કર્યાં હોય તો ફરી પાછાં સોના જેવાં ચમકવા લાગે છે. અમદાવાદની 'પોળોના જૂના મંદિરોના પિત્તળના દરવાજા, ત્રિંગડા, ભંડાર વિગેરે જોવાથી આ વાતની પ્રતીતિ થશે.

જોકે હમણાં હમણાં આ વાતની જાણ થતાં ધીરે-ધીરે જર્મન સિલ્વરનું સ્થાન ત્રાંબા-પિત્તળે લેવાં માંડ્યું છે. નવા બંધાતા દેરાસરોમાં ઉપકરણ વસાવતી વખતે ઉજાણાના ઉપકરણો ખરીદતી વખતે, રથ, ભંડાર, ત્રિંગડા, દરવાજા વગેરે બનાવતી વખતે કે ચૈત્યપરિપાટી જેવા પ્રસંગોએ દેરાસરોમાં ઉપકરણો પધરાવતી વખતે આ વાતનો ખ્યાલ રાખી જર્મન સિલ્વર, સ્ટીલ, એલ્યુમિનિયમ કે પ્લાસ્ટિક જેવી હલકી વસ્તુઓને બદલે ત્રાંબા-પિત્તળનો જ ઉપયોગ કરવાનો આગ્રહ રાખવામાં આવે તોફરી એકવાર બધા દેરાસરોમાં ત્રાંબા પિત્તળનો વપરાશ શરૂ કરવાનું બહુ અઘડું નથી. અગણિત વર્ષોથી વપરાતા ત્રાંબા-પિત્તળનું સ્થાન સો વર્ષમાં જર્મન સિલ્વર જેવી ધાતુ લઈ શકતી હોય તો સો વર્ષથી જ વપરાશમાં આવેલી જર્મન સિલ્વર જેવી હલકી ઝેરી અને કેન્સર જેવા રોગો પેદા કરનારી ધાતુનું સ્થાન ત્રાંબા પિત્તળને લેતાં દસ-બાર વર્ષ પણ લાગે નહિ એ નક્કી.

સૌ કોઈ શાસ્ત્રીકત્વ દ્રવ્યશુદ્ધિ અને પૂજાઉપકરણ શુદ્ધિના આગાહી બની ભવિષ્યના માર્ગે મોક્ષ નિકટ બનાવે એ જ શુભાભિલાષો રાહ.

પ્રશ્ન : પર્યાવરણનો

ઇસુ ખ્રિસ્તની વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં દુનિયાને પૃથ્વી પ્રશ્નોના શિરમોર સ્થાન પર્યાવરણના પ્રશ્ને પ્રાપ્ત કર્યું છે. ત્યારે જૈન દર્શનની પ્રસ્તુતા કઈ ગણી વધી જાય છે. બાહ્ય સપાટી પર જણાય છે તેમ પર્યાવરણના પ્રશ્નમાં માત્ર વન વિરહનો કે જળ જમીન અને વાયુના પ્રદૂષણના જ પ્રશ્ન નથી. એના મુળેથી તો વીસમી સદીના અત્યંત માનવીના મનમાં રહેલા છે અને મહેજ આજ સમસ્યાના ઉકેલે ભૌતિક ઉપરાંત એક આધ્યાત્મિક પરિણામ પ્રાપ્ત કરેલ છે. કાળના પરિવેશમાં વિચાર કરીએ તો પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિની મૂળ ઇંગ્લેન્ડમાં થયેલી ઔદ્યોગિક ક્રાંતિમાં રહેલા છે. ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ પછીની બેએક સદીમાં વિશ્વભરમાં પશ્ચિમી જે વિચારધારાનો પસાર થયો છે તેણે એક એવી અંધશ્રદ્ધાનો શિક્ષિત શહેરીઓમાં ફેલાવો કર્યો છે કે જેના ચીજનરતુઓના ઉપભોગમાં રહેલું છે. તે પહેલાના કાળમાં દુનિયાભરના પૂર્વની જે વિચારધારાનું પ્રભુત્વ હતું તે સુખ નામના પ્રદેશનું અસ્તિત્વ માનવમનમાં છે. તેમ માનતી સુખની બદલાયેલી આ માન્યતાના પરિણામે આધુનિક માનવ પોતાની જાતને સ્વાર્થપ્રકૃતિ ધણિયામાં માની બેઠો અને પૃથ્વી પરનું માનવેતર સમગ્ર જીવ, જડ, જગત માનવના ઉપભોગ માટે જ છે તેમ માની વિજ્ઞાન, કેળવણી અને યંત્રવેદનો તે રીતે જ વિકાસ સાધ્યો જેના દુષ્ટ પરિણામ બે સૈકા જેટલા ટૂંકા ગાળામાં જ સામે આવીને ઊભા છે.

જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની ખરી પ્રસ્તુતા અહીં જ છે. યંત્ર સંસ્કૃતિના અંધધણ પુરસ્કર્તાઓ જ નહીં બલ્કે મોટાભાગના પર્યાવરણવિદો પણ જે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ ને કુદરતી સંશોધનોના ભાગ નામે ઓળખે છે. તેને જૈન દર્શન જીવંત અસ્તિત્વો માને છે. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવથી લઈને મનુષ્ય સુધીના કોઈપણનું જીવન સૂટવી લેવાનો આપણને કોઈ અધિકાર ન હોવાનો આદર્શ જગત સામે ધરતું જૈન દર્શન આપોઆપ જ આ પાંચેયની રચનામાં નિમિત્ત બને છે. આધુનિક વિજ્ઞાનની લેબોરેટરીની કોઈપણ જાતના સાધન સરંજામ કે 'રીસર્ચ' પાછળ ખર્ચાના અંબજોડાલારના અપવ્યય વગર જ ભગવાન મહાવીરે પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રજ્ઞાના બળે વનસ્પતિમાં જીવ હોવાનું જાહેર કરેલ. જે આજે તો એક સર્વ સ્વીકૃત સંત્ય બની ગયું છે. વાચક વર્ગ શ્રી ઉમાસ્વામીજી મહારાજના તત્ત્વાર્થવિગમ સૂત્રમાં મોક્ષના માર્ગ તરીકે જે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્રનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમાંનું જ્ઞાન અને આધુનિક કેળવણીમાં એક પાઠ્યનો તફાવત એ છે કે આધુનિક કેળવણી વિદ્યાર્થીના મગજમાં માહિતીનું Feeding કરીને ત્યાં અટકી જાય છે. જ્યારે વત્તાર્થવિગમમાં પ્રરૂપાયેલા સમ્યગ્ જ્ઞાન એ Applied Knowledge છે. કોલેજમાં જીવ વિજ્ઞાનના વર્ગમાં વનસ્પતિમાં જીવ હોવાનું જાણીને બહાર નીકળેલ વિદ્યાર્થી બહાર નીકળ્યા

ઉકેલ જેના દર્શનનો

મુનિ શ્રી કિતરુચિવિજય મહારાજ

પછી તુર્ત જ કોલેજના પરિસરમાં રહેલી હરિયાણી ઉપર ચાલતા કે રસ્તાની બંને બાજુએ રહેલા છોડ પરથી ફૂલને ચૂટી કાઢતા અચકાશે નહિ. જ્યારે વનસ્પતિના જીવંતની આજ વાત જૈન સાધુ પાસેથી વ્યાખ્યાનમાં સાંભળીને બહાર નીકળેલ વ્યક્તિ લીલા ઝાડનું પાંદડું તોડતા પહેલાં પાંદડાંના વિચાર કરશે. કોલેજમાં આપણું શિક્ષણ વનસ્પતિના જીવંતની વાત કરીને ત્યાં જ અટકી જાય છે, જ્યારે ઉપાશ્રયમાં આપણું જ્ઞાન એક ડગલું આગળ વધીને એ પણ સમજાવે છે કે જીવનસ્પતિમાં પણ આપણા જેવું જ જીવંત હોય અને આપણને કોઈ પીડા પહોંચાડે તો આપણને ગમતું નથી. તો પછી વનસ્પતિના જીવને પીડા પહોંચાડવાથી પણ આપણ દુરુદ્ધ થઈ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિમાં જીવતા જીવંતનું પ્રતિષ્ઠાદન કરતી અને સાથે સાથે દેનદિન જીવનમાં તેમ કરવાની ભલામણ કરતી જૈન ફિલસૂફીનો શક્યાર્થે પણ અમલ શરૂ કરી દેવામાં આવે તો ફર્ટિલાઈઝર - જેતુની શેકી, ટ્રેક્ટરોની ઓડ, પેટ્રોલ-ડીઝલના માટેના ફિલીંગ અને માઈનીંગથી થતી પૃથ્વીકાયની હિંસા, પાણીના અંધમ્ય વેડફાઈવાળી જીવનશૈલીના કારણે થતી અપકાયની હિંસા, ધર્મલેખાવર પ્લાન્ડર અને ચુકિલવર પાવર પ્લાન્ડરથી લઈને મોટા મોટા કારખાનાંઓમાં થતી અગ્નિકાયની હિંસા, પેટ્રોલ-ડીઝલના ધૂમાડાં અને કારખાનાંમાં પ્રદૂષણથી થતી વનસ્પતિકાયની હિંસા આપોઆપ અંકુશમાં આવી જાય. જળ, જમીન તથા વાયુના પ્રદૂષણના પ્રશ્નોનો ઉકેલ અલ્લાઉદીનના જાદૂઈ ચિસગની જેમ સતો રાત આવી જાય.

જૈન દર્શનના સર્વ ત્યાગી વિરાટ બોધનું આ તો બીજાનું દિગ્દર્શન માન્ય છે. બાકી પ્રભુ મહાવીરની ચોથી પેઢીએ યુદ્ધ પૂજ્યપાદ શર્યાભવસૂરીશ્વરજી મહારાજ દ્વારા દર્શવૈકલિક સૂત્રમાં વર્ણવેલ 'ધમ્મો મંગલમુદ્ધિકકઠ્ઠ' અર્થસાંસંજમો તવો' ની કે લેશ્યા જેવા શાસ્ત્રીય પદાઓના આધારે પર્યાવરણના પ્રશ્નોના ઉકેલની દિશામાં આગળ તથીએ તો એક મહાકાય ગ્રંથ જેટલું વિવેચન કરી શકાય.

ઉપભોક્તાવાદી સંસ્કૃતિના ચક્રવામાં અટવાયેલા જંગલે હારી - ચાકીને પણ છેવટે તો તીર્થંકરોપદિષ્ટ સંયમના શરણે આવતું પડવાનું જ છે. એ ઘડી પાકે ત્યાં સુધી તત્ત્વજ્ઞાનનો આ અદ્ભુત વારસો સુવિશુદ્ધ સ્વરૂપે ટકી રહે તે માટે તેને આશરમાં મૂકી જીવનમાં યથાશક્ય અત્યંત કરવો તે જ જૈન ધર્મના પ્રચારનો એકમેવ અને સાચો માર્ગ છે. એ માર્ગનો દીવો આપણ આત્મામાં પ્રગટશે તો તેના સંપર્કમાં આવનારના અંધારા ઉલેચાયા વગર નહિ જ રહે. માટે જ કદાચે પૂર્વસૂરિઓએ ગાયું હશે 'અપ્પદીવો ભવ'

ઘરે ઘરે આયંબિલ - એક શાસ્ત્રસિદ્ધ પરંપરા

મુનિ શ્રી હિતકુશિલવિજયજી-મહારાજ

વિશ્વકલ્યાણકર શ્રી જિનશાસનમાં જનમોજનમની આહારની લાલસાઓથી છુટીને નિરાહારી બનવા માટે વિવિધ તાપોનું યોજન કરવામાં આવેલું છે. આયંબિલ એમાંનો જ એક અદ્ભુત તપ છે. છેક ભગવાન ક્ષત્રભદ્રેવના સમયથી આયંબિલના ઉપાસકો ઘરે ઘરે આયંબિલની આ જ્યોત જલતી રાખતા હતા.

ધરમાં વડીલો પણ નિમિત્તને પામીને આયંબિલનો તપ કરે એટલે આયંબિલની રસોઈ તો બનવાની જ. નાના બાળકો એમાંથી બાજરા કે ચણાના રોટલાનો લૂખ્ખો ટૂકડો, એકાદ બાફેલું ઢોકળું, મગફળી મોળી દાળ કે થોડા ચણા મમરા પણ ચામે એટલે ધીમે ધીમે આયંબિલના આહારથી ટેવાવા લાગે. અને આયંબિલ કરતું બહુ અધરું નથી એવો વિશ્વાસ પેદા થાય એટલે એ પણ ધીમે ધીમે આયંબિલ કરતાં થઈ જાય.

જો કે છેલ્લા કેટલાક દસકાઓમાં શ્રી જૈમ સંઘમાં એક એવી કમનસીબ પરિસ્થિતિનું સર્જન થયું છે કે જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા કે એ આજ્ઞાઓને અનુસરતી પૂર્વસૂરિભગવંતોની પરંપરાઓને વેગળી મૂકી જેના મનમાં જે તુકી સૂઝે તેનો તે અમલ કરવા લાગી જાય છે. આમાં ભાવના ઘણીવાર ખોટી નથી હોતી પણ ગીતાપ્રાણી, માર્ગદર્શન મેળવનારા અને આગેવાનો કરનારા આમાં અપત્તિ પ્રવૃત્તિઓ કરાઈ છે. લાંબાગાળે શાસનને માટે અતિતકર નિવડતી હોય છે.

પરંપૂર્વથી આયંબિલ ઘરે ઘરે જ થતાં તેને બદલે કોઈકને વિચાર આવ્યો કે આયંબિલશાળાઓનું આયોજન કર્યું હોય તો આયંબિલ કરનારાઓની સંખ્યા વધે અને મોટે ભાગે આવો વિચાર સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને જ આવતો હોય છે. જો શાસ્ત્રકારો સાધુને મંદિર બંધાવવાનું મન થાય તો પણ દીપ લાગે તેમ કહેતા હોય તો પછી આયંબિલશાળા જેવી સંસ્થાઓની તો વાત જ શી ?

ઘણીવાર સારી ભાવનાથી કરવામાં આવતી કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ સરવાળે લાભ કરતા નુકશાન વધારે કરતી હોય છે માટે જ પૂજ્યપાદ સુરિપુરંદર શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ ફરમાવેલ છે કે,

“સૂક્ષ્મબુદ્ધિ સદા જ્યો, ધર્મો ધર્મચિન્તિત્તિ;

અન્યા ધર્મબુદ્ધિવ તદ્વિનાશઃ પ્રસજ્યતે”

‘પાર્શ્વ આર્થ મનુષ્યોએ પાર્શ્વે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જાણવો જોઈએ નહિતર ધર્મની બુદ્ધિથી જ ધર્મનો નાશ થાય છે.’ છેલ્લા ૫૦-૧૦૦ વર્ષ પહેલાં આયંબિલખાતા જેવી કોઈ વાતનું

અસ્તિત્વ જ નહોતું. લોકો ઘરે જ આયંબિલ કરતા. આયંબિલશાળાઓ શરૂ કરવામાં આવી તેને પરિણામે અનુકૂળતાના અનાદિ ખેંચાણને પરિણામે લોકો ઘરે આયંબિલની રસોઈ બનાવવાની માંચાકૂટ ટળે અને ઘર કરતાં આયંબિલખાતામાં વાનગીઓનું વૈવિધ્ય મળે તેથી ઘરે આયંબિલ કરતા બંધ થઈ ગયા તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે ધર્મી કુટુંબોમાં પણ નવી પેઢીની બહેનોને આયંબિલની રસોઈ કરતાં નથી આવડતી પણ નવી પેઢીના બાળકોને આયંબિલમાં ધી-ધૂધ ન ખવાય એવી પાયાની વાત પણ ખબર ન હોય તેવા ક્રિસ્તા પણ સાક્ષાત્ જોયા છે અને તે પણ એવા ઘરોમાં કે જેમના વડીલો નવપદની તથા વર્ધમાનતપની ઓળી ઉપર ઓળા કરતા હોય. કારણ કે વડીલો આયંબિલખાતામાં જઈને આયંબિલ કરી આવે અને તેમનાં સંતાનો તો કોઈ દિવસ ત્યાં ફરકતાં પણ ન હોય માટે જોડે જ વડીલો ઘરે આયંબિલ કરતાં હોય તો રસોઈ બનાવતી વખતે, પીરસતી વખતે, બાજુમાં બેસીને જમતી વખતે, કે વધીઘટી રસોઈ વાપરતી વખતે પણ આયંબિલનો જે પરિચય તેમને થાત તે પરિચયથી વંચિત રહી જનસી નવી પેઢીને માટે કદાચ ધીરે ધીરે આયંબિલ એક અજાણી ગીજ બની જવા આજે મોટી ગમરના પાણા લોનોને પ્રાણમાં આવે કે ‘તારે આયંબિલ કરતા કે રીતે થયા ?’ તો પ્રાયઃ અચૂક સાંભળવા મળશે કે ‘નાના હતા ત્યારે ભા કે બપુજી આયંબિલ કરતા તે વખતે તેમની સાથે જમવા બેસી આયંબિલની ઘોડી વસ્તુ ચાખતાં ચાખતાં આયંબિલની ટેવ પડી ગઈ અને એમ કરતાં કરતાં આયંબિલ કરતાં થઈ ગયાં.’

દરેકનો જાત અનુભવ હશે કે જૈનકુળમાં જન્મેલી શ્રાવિકાઓ લોકોમાં જ જયજ્ઞાના સંસ્કાર મળ્યા હોવા છતાં અને વ્યાખ્યાનોમાં વારંવાર સાંભળવા છતાં પાણી ગાળવાથી લઈને, ચૂલો સૂર્યોદય પછી જ પેસવવાની, અનાજ કે કોળ બરાબર જોઈ-તપાસીને જ દળાવવા-ભરડાવવાની પાણીને બરાબર ત્રણ ઉકાળા આવે તે રીતે ઉકાળવાની કે ઉકાળેલા પાણીને કાચા પાણીનો છાંટો કે કાચાપાણીવાળો હાથ પણ ન લાગે ત્યાં સુધીની બાળતોની કેટલી કાળજી રાખતી હશે તે એક મોટો સવાલ છે. જો જૈનકુળમાં જન્મેલી શ્રાવિકાઓમાં પણ મોટાભાગની આ દશા હોય તો આયંબિલખાતાઓ કે ઉકાળેલા પાણી-પાણાઓની તો વાત જ શી કરવી ? આયંબિલ ઘરે ઘરે થતાં હોય કે પોણી ઘરે ઘરે ઉકળતું હોય તો હજી જમણાવિધિ-શુદ્ધિ જળવાવાની સંભાવના રહે પણ જાહેર

સંસ્થાઓમાં મામૂલી પગારથી મોટે ભાગે વધુ ઉતારતા નોકરિયાત માણસો કેટલી કાળજી રાખતા હશે તે એક મોટો સવાલ છે. આ દૃષ્ટિએ પણ જયપ્રસાદપૂર્વક પ્રેરે જ આયંબિલ કરવું વધુ ઉચિત નથી જણાતું ?

હકીકતમાં તો જિનમંદિર અને ઉપાશ્રય (તદન્તર્ગત જ્ઞાનભંડારો તથા તીર્થાદિમાં ધર્મશાળાઓ) જ જિનશાસનની શાસ્ત્રોક્ત પરાંપૂર્વથી ચાલી આવતી સંસ્થાઓ છે. તેનાથી નિરપેક્ષપણે કાયમી ધોરણે બીજી-કોઈ સંસ્થાઓ શરૂ કરતાં પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવા જેવો છે. શાસ્ત્રોમાં મંદિરો, પૌષ્ઠ-શાળાઓ, જ્ઞાનભંડારો, ધર્મશાળાઓ કે દીનદુઃખિતો માટેના અન્નતંત્રો કે સદાવ્રતોની વાંતો આવે છે પણ આયંબિલ-શાળાઓ, ધાર્મિક પાઠશાળાઓ, ભોજનશાળાઓ કે ઉકાળેલા પાણીની ખાતાઓની વાતો જોવામાં આવતી નથી. ધર્મદા દાનનો જ એકધારો પ્રવાહ દેરાસરો બાંધી ઉપાશ્રયો તરફ વહેતો તેના પરિણામે રાણકપુર, દેલવાડા જેવા બેનમૂન મંદિરો તથા આમરે ગામરે દેરાસર ઉપાશ્રયો બનતા. કરોડો અબજો રૂપિયા ખર્ચાને આલીશાન દેવાલાલો બનાવતા અને મહાશ્રાવકોએ ધાર્મિક ભોજન પાનશાળાઓની સાથે સાથે ભોજનશાળાઓ, આયંબિલ ખાતાઓ કે ઉકાળેલા પાણીના ખાતાઓ પણ બોલાવ્યા તો તેના પણ સર્વશ્રેયશીલ અને મહાપુરુષ દ્વારા અનુસરાયેલી પરંપરાઓથી જુદું નવું કંઈ ન કરવામાં તેમને કદાચ વધુ લાભ જણાયો હશે તેમ જ સમજવું રહ્યું. આજે આવી મંદિર-ઉપાશ્રયાદિથી અતિરિક્ત આયંબિલખાતાઓ જેવી સંસ્થાઓ ઉભી કરવામાં નાના ગદમડાઓમાં પણ લાખો રૂપિયા ખર્ચાઈ જતા હોવાથી મંદિર-ઉપાશ્રય જેવાં અનેક શાસ્ત્રોક્ત ખાતાઓ સીદાતાં જોવા મળે છે. ઘર જેવડાં નાના ઉપાશ્રયોમાં સ્થરિલ માત્રાની પણ પૂરતી જગ્યા છોડી ન શકાતી હોવાનું કે મોટા મોટા શહેરોમાં ભાઈઓ-બહેનોને આરાધના કરવા આવશ્યક એવા વિશાળ ઉપાશ્રયોની પણ અગવડ હોવાનું સાંભળવા મળતું હોય ત્યારે આ બાબતે ગંભીરતાથી વિચારવું જોઈએ. આયંબિલશાળાના મકાનો ઉભા કરવા વપરાતા લાખો-કરોડો રૂપિયાનો ઉપયોગ દરેક સંધો પોતાપોતાની શક્તિ અનુસાર જમીનના નાના મોટા ટુકડાં ખરીદી ચારે બાજુ કોટ બાંધી પૌષ્ઠવ્રતી શ્રાવક-શ્રાવિકા માટે પરિષ્કાપનિકા સમિતિનું પાલન થાય તેવી વ્યવસ્થા ઉભી કરવામાં ન કરી શકે ? અને આમ ધાય તો પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો પણ શ્રાવકો માટે કરાયેલી આવી વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ કરી શકે અને તો વર્તમાનની એક મોટી સમસ્યાનો હલ આવી જાય. દેરાસરમાં ઈલેક્ટ્રીકસીટીને બદલે ઘીના દીવાની રોશની કે સાધર્મિક ભક્તિમાં બુકેને બદલે બંસાડીને જમાડવા જેવી અનેક

વિધિઓની વાત ધાય ત્યારે તે માટેના વધતા ખર્ચની વ્યવસ્થા ક્યાંથી કરવી તેવો પ્રશ્ન ખડો થઈ જાય અને બીજી બાજુ જે આયંબિલ ઘરે ઘરે સંઘના એકપણ પૈસાના ખર્ચ તગર થઈ શકે તેમ છે તેના માટે લાખો રૂપિયાના ફંડ કરવામાં આવે તેને શું કહીશું ?

હકીકતમાં તો શ્રાવક જ નહિ, આર્યદેશનો જૈનેશ્વર માણસ પણ માગીભીખીને મેળવેલું મફતનું ખાપ નહિ. શ્રાવકોને આયંબિલનું જમાંડી શકાય તે માટે માગી-ભીખીને ટીપ-ટપોર કરવામાં આવે અને તેવા ફંડ-ફાળાઓથી ઉભી કરવામાં આવેલી આયંબિલ-શાળાઓમાં સુખી શ્રાવકો પણ મળેથી જમીને કંઈ રીતે ઉચિત ગણાય ? અને એમાંય હવે તો અમારે ત્યાં આયંબિલખાતામાં આટલા સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજનો લાભ મળે છે તેમ કહીને પણ ફંડ ઉભા કરાતું હોય છે અને પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોની અવરજવરવાળા દોત્રીની આયંબિલશાળાઓનો સર્વ કરવામાં આવે તો ખાલે આવશે કે ઘણીવાર આયંબિલ કરવા આવનાર ગૃહસ્થોની સંખ્યા કરતાં ગોચરી માટે પધારતાં ત્યાગીઓની સંખ્યા વધી જતી હોય છે અને તેમની તેમને ઉમેશીને ભગતી આયંબિલની રસોઈમાં આપાકાળી લઈને મિશ્રાતોમ સાગીના અનેક દોષો લાગતાની સંભાવના ઉભી થાય છે. આયંબિલશાળાઓને કારણે ઘરે ઘરે આયંબિલ થતાં બંધ થઈ ગયા હોવાને કારણે તથા આયંબિલશાળાઓમાં તેમને ઉદેશીને થતી રસોઈમાં આધા-કર્મદિક કે તે સિવાય પણ અમુક માણસથી વધુની રસોઈ જ્યાં બનતી હોય ત્યાંથી વહોરવાને પરિણામે લાગતા અન્ન દોષને કારણે નિર્દોષ ગોચરીના ખાપી મહાત્માઓને માટે આયંબિલનો તપ દુષ્કર થઈ ગયો છે કારણ કે ત્યાં લાગતા દોષોને લઈને આયંબિલખાતાથી વહોરવું તેમને મોગ્ય લાગતું ન હોય અને ગૃહસ્થને ત્યાં આયંબિલ થવા બંધ થઈ ગયા હોવાને કારણે આયંબિલની ગોચરી ગૃહસ્થોને ત્યાંથી લગભગ મળે નહિ. પૂજ્યપાદ આર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન સ્વ. પંચાસપ્રવર શ્રી ચરણવિજયજી ગણિવર તંત્ર વ્યંગમાં ત્યાં સુધી કહેતા કે હવે શ્રાવકોએ 'ઈચ્છકાર' સૂત્રનો પાઠ બદલીને 'ભાત પાણીનો લાભ આપજોજી' ને બદલે 'ખાણાનો લાભ આપજોજી પણ આયંબિલ માટે આયંબિલ ખાતે તથા પાણી માટે ઉકાળેલા પાણી ખાતે જજોજી' કહેવું જોઈએ. વર્ધમાનતપની ઘોર તપશ્ચર્યા કરનાર સાધુ-મહાત્માઓના પાત્રમાં પોતાનાં ઘરેથી નિર્દોષ ભોજનનો દાણો પણ ન જાય અને એવા મહાત્માઓ ખાલી પાને પાછા ફરવું પડે એનાથી વધુ દુર્ભાગ્ય તે શ્રાવકોનું બીજું કંઈ શકે ?

એવું પણ જાણવા મળ્યું છે કે બહારગામથી પધારેલ

સાધર્મિકોને કે મુમુક્ષુઓને ભક્તિનો લાભ આપવાની વિનંતિ કરનાર શ્રાવકને મહેમાન કે મુમુક્ષુ એમ કહે કે. 'મારે તો આયંબિલ છે' એટલે તે શ્રાવકની વિનંતિ અટકી જાય. એક એકું મનોવલણ જ યથા યથુ છે કે આયંબિલ તો આયંબિલ ખાતે જ કરાય અને માટે આયંબિલ કરનાર સાધર્મિકોને ઘરે આયંબિલ કરવા પધારવાનું આમંત્રણ કોઈ નહિ આપે. હકીકતમાં તો બેસણા-એકારાજાવાળા કે તપ વગરના સાધર્મિકની ભક્તિ કરતાં આયંબિલનાં તપસ્વી એવા તપગુણમાં અધિક સાધર્મિકની ભક્તિ ઘરે કરવામાં તો ઘણો લાભ મળે પણ મોટે ભાગે શ્રાવકો આવા આયંબિલના તપસ્વી શ્રાવકોની ભક્તિથી વચિત રહી જતા જોવા મળે છે.

આવી રીતે જિન જરૂરી જે નવી નવી સંસ્થાઓ ઉભી કરાય તેને માટે ફડ ફાળા કરીને કાંયમી સિધિની યોજનાઓ કરીને પછી તે રકમો બેકોમાં કે કંપનીઓમાં રોકી હિસાબે પ્રોત્સાહન મળે તેવું કરવું તેના કરતાં એક પણ પૈસાના ખર્ચ વગર કોઈ જાતના ફડફાળા મકાનો કે સ્ટાફની આવશ્યકતા વગર ઘરે ઘરે વિકેન્દ્રિત ધોરણે યતા આયંબિલની પ્રથાને પુનર્જીવિત કરવામાં વધુ શ્રેય નથી ?

એવી લાલચ મોટા ભાગના લોકોને યથા જતી હોય છે કે આયંબિલ ખાતાઓની વ્યવસ્થાને કારણે આયંબિલ કરનારાઓની સંખ્યા વધે છે પણ આજ્ઞાનિરપેક્ષાપણે કરતા આયોજનમાં કયારેક દૂકાગાળાના લાભો જણાય તો પણ સરવાળે તેનાથી નુકશાન જ યતું હોય છે. અને માટે જ શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે,

‘યો ધ્રુવાણિ પરિત્યજ્ય અધુવં પરિરોવતે,

ધ્રુવાણિ તસ્ય નરપન્તિ, અધુવં નષ્ટમેવ હિ.

જે વ્યક્તિ ધ્રુવ (એટલે કે અચલ, શાશ્વત) વસ્તુને છોડીને અધુવ (નવીન, કામચલાઉ) વસ્તુને સેટે છે તેનું ધ્રુવ નાશ પામે છે અને અધુવ તો (તેનું નામ સૂચવે છે એ રીતે કાંયમ ટકવાનું છે જ નહિ તેથી) નષ્ટ જ છે.

આ શ્લોકનો અર્થ ખૂબ ગંભીરતાથી વિચાર કરવો જોઈ છે. અનાદિકાળથી નિતનવી ચીજવસ્તુ તરફ જીવોનું ખેચાણ કોઈપણ નવી વસ્તુ શરૂ કરવામાં આવે તો તેના તરફ જીવોને આકર્ષે છે. પરંપરાથી ચાલી આવતી ચીજ તો કાલાનુસારે મર્યાદામાં જ પ્રચારમાં હોય તેની સામે જ્યારે નવી વસ્તુ પ્રચારમાં મૂકવામાં આવે ત્યારે થોડોક સમય માટે નવી વસ્તુનો પ્રચાર ખૂબ ઘંધી જાય. પરંપરાથી ઘરે આયંબિલ તો મર્યાદિત સંખ્યામાં જ યતાં હોય તેવી આયંબિલખાતાંની નવી સંસ્થા શરૂ કરવાથી તત્કાલ તો આયંબિલ કરનારાની સંખ્યામાં ઘણો વધારો થતો પણ દેખાય. પણ આ નવી અધુવ વસ્તુની ઝડકઝમાળ જૂની ધ્રુવ વસ્તુને ઝાંખી પોડી દે છે, ધીરે ધીરે તેનો નાશાપણ કરી દે છે. ઘરે આયંબિલની ધ્રુવ પરંપરા ઝાંખી પડતી જઈને ધીરે ધીરે લુપ્તપ્રાય થતી જાય છે. આમ અસંખ્ય લર્ષોથી ચાલી આવતી એક સર્વજન્યાપિત પરંપરાનો નાશાપણ જાય તે પછી પેલી નવી શરૂ થયેલી અધુવ વસ્તુનો આમેમ તે અધુવ હોવાને કારણે, તેના સ્થાપકો સર્વજનવીતરાગને બદલે વર્તમાન જે તે વ્યક્તિઓ હોવાને કારણે ઝાઝુ ટકવાની હોતી જ નથી. થોડાક સમય માટે આકાશમાં તેજનો લિસોટો બતાવી વિશિષ્ટ કોટિના સ્થાપકની પ્રજ્ઞાનું, શાસ્ત્રનું વગેરે બળ ન હોવાના કારણે તે વિલિન થઈ જ જવાની છે અને તે વિલિન થઈ જતાં ધ્રુવ અને અધુવ બંને વસ્તુનો નાશ થાય. આમ નવી શરૂ થતી આયંબિલશાળાઓ, ઘરે આયંબિલની ધ્રુવ પરંપરા તોડીને પછીથી પોતે જ થોડાક સમયમાં તૂટી આયંબિલના ધર્મને જ નષ્ટ પ્રાય કરી દે તેવી પરિસ્થિતિ પેદા થાય.

આ બધી વાતનો ગંભીરતાથી વિચાર કરી જોતાં એમ નથી લાગતું કે આયંબિલ ખાતાંઓ, ઉકાળેલા પાણીનાં ખાતાઓ કે હોજનશાળાઓ જેવી નવી નવી સંસ્થાઓ શરૂ કરતાં પહેલાં સો ગાળણે ગાળીને પાંજરી પીવું જોઈએ ? અને તેના વિકલ્પે ઘરે ઘરે આયંબિલ કરવાની મૂળભૂત શાસ્ત્રીક પરંપરા શરૂ કરવી તે વધુ હિતકર નથી ?

જીવ હિંસા ફેલાવવામાં જવાબદાર કોણ ?

- મુનિશ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ

વિશ્વવ્યાપી હિંસાના તાંડવને 'રૂક જાવ'નો આદેશ આપવા માત્ર બાંધો ચડાવવાથી મૂઠી ઉગામવાથી કે લોહી ઉકાળવાથી જ ચાલે તેમ નથી. આપણી સામે ખંડી થયેલી હિંસાની દિવાલનો ભાંગીને ભુક્કો કરવો હોય તો તે દિવાલ ઉપર આડેધડ મુક્કા મારવાથી કાંમ નહિ પાપ. એ દરવાજો તો ઉપરથી આપણી મૂઠી તુટી જાય. દિવાલને તોડવાના કામમાં બળ કરતા વધુ જરૂર તો કળની છે.

તહેવારોના દિનોએ કતલખાનાં બંધ રાખવાની ભીખ સરકાર પાસે માંગવામાં, શેનુંજનાં ડેમના માછલાં મારવા પર પ્રતિબંધ મુકવાની માંગણી કરવામાં કે એકલ-દોકલ તહેવારોમાં બંધ રહેતાં કતલખાનાઓની જાહેરાત કરીને ઘરખાવવામાં અહિંસા ધર્મની જાણ થી નથી આવી જતી. હિંસા-અહિંસાનો પ્રશ્ન ભારતમાનવજાતમાં મોટાભાગના લોકો સમજે છે તેના કરતાં ઘણો વધુ ગુંચવાયેલો છે. હિંસાનો રોગ આટલો કેમ વકર્યો છે એના કારણો જાણ્યા વિના એની ચિકિત્સા કરવામાં ઘણીવાર ઉપદેશ થઈ જવાની સંભાવનાઓ રહેલી છે. જ્યારે એકવાર એ તુલાનું વાર્ષિક નિદાન કરી લેવામાં આવે તો પછી, આપણેના નિદાન પરિવર્જનના નાસૂનાનુસાર રોગના કારણોને દૂર કરવાથી રોગ નાપમેળે જ દૂર થઈ જશે.

સરકાર પાસે જ્યારે કતલખાના કે હિંસા બંધ કરવાની વાત કરવામાં આવે છે ત્યારે મેકોલે પદ્ધતિનું શિક્ષણ માગેલાં મોટાભાગના અર્ધદગ્ગ સરકારી અધિકારીઓ એકનું એક ગાણું ગાતા હોય છે કે, 'કતલખાના ઉપર પ્રતિબંધ મુકવાથી કરાઈઓનો ધંધો ભાંગી પડે છે અને કતલખાના તથા માંસાહાર તો પહેલાનાં જગાનામાં હતા. તો તમે માંસાહારીઓ ઉપર માંસાહાર ન કરવા બળજબરી કેમ કરી શકો ?'

ભારત વર્ષમાં અસંખ્ય વર્ષોથી જે સાત વંસનોને અત્યંત નિંદ્ય ગણવામાં આવતાં તેમાં ચોરી, જુગાર, પરસ્ત્રી ગમન, વેશ્યાગમન, દારૂ અને શિકારની જોડે માંસાહારનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવતો. જેમ ચોરી કરનાર, દારૂ ગાળનાર કે વેશ્યાગીરી કરનારને તેનો ધંધો ભાંગી ન જાય તે માટે આવી નિંદ્ય પ્રવૃત્તિઓ કરવાની છૂટ આપવામાં આવતી નથી તે જ રીતે, કતલ જેવી નિંદ્ય પ્રવૃત્તિને પણ ધંધા અને વ્યવસાયનું રૂપાંતરણ આપી તેને પ્રતિષ્ઠા આપતી એ હકીકતમાં શબ્દનો વ્યભિચાર છે.

છતાંયે ઘડીભર માની લઈએ કે સરકાર કરાઈઓ કે માછીમારોને તેમને પરંપરાગત કામ કરતા રોકી શકે નહીં તો

પણ તે વાત તો હજીયે સમજાયા તેવી છે. પણ ખૂદ અંદાજ જ પોતે કરાઈ અને મચ્છીમાર બની આવી અત્યંત હલકી પ્રવૃત્તિઓમાંથી હુંડીયાગણ કમાવવાની લાલચમાં કસાય ત્યારે તો પાણીમાંથી આગ પેદા થવા જેવી પરિસ્થિતિ સર્જાય છે. હિન્દુસ્તાનના સમગ્ર ઇતિહાસને તપાસવામાં આવશે તો જણાશે કે સમગ્ર ઇતિહાસકાળમાં ક્યારેય પણ (મુસ્લીમ-મોગલ શાસકોના કાળમાં પણ નહિ) રાજા ખુદ ઉઠીને કરાઈ કે માછીમાર બન્યો નથી. વ્યક્તિગત ધોરણે પ્રજાનો અમુક વર્ગ કતલ તંગેરેની પ્રવૃત્તિ કરતો હોય અને અહિંસા પ્રેમી બીજા વર્ગને તે પસંદ ન હોય તો તે બંને વર્ગોએ અરસપરસ સમજી લેવાની વાત છે અને તેથી જ જૂના કાળમાં જ્યારે આવા તહેવારોના દિવસોમાં અહિંસા પ્રેમી વર્ગ કરાઈ-માચ્છીમાર આદિને જીવહિંસા બંધ રાખવા અનુરોધ કરતો ત્યારે તેઓ તેટલા દિવસ પૂરતી તે પ્રવૃત્તિ બંધ રાખતા. કારણ કે પરંપરાગત રીતે કતલ કે મચ્છીમારીનું કામ કરતા તે ભાઈઓ પણ કોઈ પણ જીવતા જીવને મારવાની પ્રવૃત્તિને દુષ્કૃત તરીકે લેખતા અને દુઃખ સાથે એન કહેતાં કે આ પાંપી પેટને ખાતર માં હિંસાનું કામ કરવું પડે છે. આવી માન્યતા હોવાને કારણે જ્યારે પર્વના દિવસો પૂરતી જીવ હિંસાનાં કાર્ય બંધ રાખતા ત્યારે તહેવારનાં દિવસે આ પાપમાંથી બચી જવાશે તેનો રાજાનો અનુભવતાં આમ જ્યારે હિંસા ખાનગી કુતરે ચાલતી ત્યારે તેને હિંસક પ્રવૃત્તિમાં જોડાયેલ વર્ગ અને અહિંસા પ્રેમી વર્ગ આપસ-આપસમાં સમજી લેતો.

અને એમ છતાં પણ આવી વ્યક્તિગત સ્તરે ચાલતી કતલમાં અહિંસા પ્રેમી વર્ગ જ્યારે કતલાદિ અટકાવી શકતો નથી ત્યારે તેમાં તેનું સીધું કે આડકતરું કોઈપણ જાતનું અનુમોદન ન હોવાથી તે બીજા દ્વારા થતી હિંસામાં ભાગીદાર બનતો નહીં આજે જ્યારે કેન્દ્ર સરકાર, રાજ્ય સરકાર, મ્યુનિ-કોર્પો અને સરકારી નિગમોના રૂપમાં સરકારી કે અર્ધ-સરકારી સંસ્થાઓ દ્વારા જ કતલખાનાં વગેરે ચલાવાતાં હોય ત્યારે તે સરકારી અર્ધ-સરકારી સંસ્થાઓમાં કર ભરતા નાગરિકોની ભાગીદારી તે હિંસામાં આવી જાય છે. અને તેથી ખાનગી કે ગેરકાયદેસર કતલ કરતાં પણ વધારે દોષયાત્ર તો કહેવાતી, કાયદેસરની રાજ્ય દ્વારા તથા રાજ્યની રીધી આડકતરી સહાય દ્વારા ચાલતી કતલ છે. કતલ કે હિંસાને કાયદેસરનું નામ આપવું તે વાસ્તવમાં શબ્દ શાસ્ત્રનો દુરુપયોગ કરવા જેવું કામ છે. હિંસા અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર અને પરિગ્રહને જે દેશની

અકાર્ય વરણ પાપ માતી તે પ્રાચેય પાપોના કાયદેસર-
ગેરકાયદેસર જેવા વિભાગો કરીને તેમનાં અમુક અંશને
કાયદેસર તરીકે પ્રતિષ્ઠા આપવી તે તો ખોટા કામમાં રહેલા
ખોટાપણાનાં ખચકાટને પણ દૂર કરવા જેતું છે. આ જોતાં
હકીકતમાં તો સમગ્ર અહિંસા-પ્રેમી સમાજે પોતાનાં હિંસા
વિરોધી આંદોલનની તોપનું નાળયું હિંસાને મોટાપાયા પર
ઉત્તેજન આપતી સરકારી નીતિરીતિઓ સામે ગોઠવવું જોઈએ.
હિંસાને મળેલો સરકારી આશ્રય જેમ હિંસાનાં ફેલાવામાં
મહત્વનું કારણ છે તેમ હિંસાના આટલા બધા વ્યવ પાછળ
નું બીજું અગત્યનું કારણ યંત્રવાદનો ફેલાવો છે. જુનાકાળમાં
સંસ્કાર તમાની સાધુઓ જિવાંપની સમગ્ર પ્રજાનું જીવન પશુ
આધારિત હતું. ખેતર ખેડવા હળમાં બળદ જોડવામાં આવતો,
તેમ બદલે આજનાં જમાનામાં ટ્રેક્ટરો દાખલ કરવામાં આવ્યા,
સિંચાઈ માટે કૂવામાંથી કીશ દ્વારા પાણી ખેંચવામાં આવતું તેના
બદલે ડીઝલ-ઓઈલ ઇલે. એન્જનો અને ટયુબવેલો આવ્યા,
માણસ અને માલની હેરફેર બળદગાડાં ઉટગાડા, ઘોડાગાડી
વગેરે દ્વારા થતી તેની જગ્યાએ બસ, મોટર, ટ્રક વગેરે ઘસાડયાં,
તેલ પીલવાની બળદ ઘાણીઓનું સ્થાન ઓઈલ મિલોએ, ચૂનો
પીસવાની બળદ દ્વારા ચાલતી ચકકીઓનું, સ્થાન સિમેન્ટ
કેકડરીઓએ તથા માડા ઉપર મશક નાખી પેર પેર પાણી
પાવોગાડવા (બીરલી) નું સ્થાન નળે લીમ્, આગ નાંખે બાજુ
ફેલાયેલાં કારખાનાં અને યંત્રવાદને કારણે જેમ મનુષ્યો ભેકાર
બન્યાં તેમ પશુઓ કતલખાને પડેલાયાં. પણ આ મૂળભૂત
કારણની જાણકારીના અભાવે પશુઓની કતલખાની પ્રસાદ એતો
પણ પ્રજાને ઘણો નળે બળવા અને કારખાનાઓનાં ભિકારમાં
દેશની પ્રગતિ માનતો હોય છે. જ્યાં સુધી આ યંત્રવાદને
જીવનમાંથી દૂર કરવાનું વલણ નહિ અપનાવાય ત્યાં સુધી
હિંસાને અટકાવવી એ અશક્ય છે.
ટ્રેક્ટર કે કાર લઈને હરવા-ફરવા નીકળી જતા લોકોને એ
ખ્યાલ હશે ખરો કે, તેમનું વાહન હકીકતમાં પેટ્રોલ કે ડીઝલથી

નહિ પણ પશુઓનાં લોહીથી ચાલી રહેલ છે. દર વર્ષે આરબ
દેશોમાંથી હજારો કરોડો રૂપિયાની જે પેટ્રોલીયમ ઓડકદસ
આયાત થાય છે તેના બદલામાં હિન્દુસ્તાનની ભીખારી સરકાર
વહાણો ભરી-ભરીને જીવતા પશુઓનું મોંસ આરબ દેશોમાં
મોકલી આપે છે.

અંગ્રેજોની વિદાય પછી સત્તાનાં સિંહાસનો પચાવી પાડનાર
આ દેશના સવાઈ અંગ્રેજોને પણ 'મારો કાપો' નું એક નાગલપન
લાગુ પડ્યું છે. તેમની આર્થિક-સામાજિક રાજકીય નીતિઓના
પાપે અંગ્રેજ આ દેશમાં ચરેબાજુ 'મારો કાપો' ના જાણે કે નાક,
સંભળાઈ રહ્યા છે. ગાયામાં જૂ માંસો, પચારીમાં મીઠક માંસો,
રસોડામાં વાંદા માંસો, પોલ્ટ્રીફાર્મમાં મરઘા માંસો,
કતલખાનાઓમાં પશુઓ કાપો કોલેજોમાં દેડકા ચીરો અને
એટલેથી સંતોષ ન થતા પેટમાં રહેલા બળકને પણ 'કાયદેસર'
સલામત અને ખાનગી ગર્ભપાતનાં સુવાસ્થ્ય નામ નીચે મારવા
સુધી વાત પહોંચી છે. જે દેશનો ખેડૂત જગતના તંત્રને નામે
ઓળખાતો તથા 'રોડ માંચ, મોર ખાચ અને બાકી બધું તે
ઢોર ખાચ' કહી તે હિંસાથી દેગળો રહેવા પોતાને થતાં નુકશાનને
પણ હળવેકથી હર્ષ કાઢતો તે ખેડૂતને પણ જંતુનાશક ઝેરના
રવાંડે ચઢાવી દઈ, ગાજે હિન્દુસ્તાનના ગામડે ગામડે આવેલ
મર્ત્ય બોલાર સાદાને પણ જીવાત મારવાનાં કતલખાનામાં ફેરવી,
નાખેલમાં આપતું છે. મુલ જીવ જંતુઓને મારી નાખવા રૂપે
શરૂ થયેલું હિંસાનું આ કાળગદ પંજાબ અને આસામમાં જીવતા
મનુષ્યોને પણ ભૂંછ નાખવા રૂપે પડકારો પહોંચ્યું છે.
જિવત ગામોની હિંસાને રોકવી તોય તો રીધી પડેલાં તો
પ્રત્યેક બાંકાને પોતાના ઘરમાં પોતાની રોજીદા જીવનમાં થઈ
હિંસાને રોકવી પડશે. 'આમલેટ'ના રૂપમાં આજે ઈડાને ભૂંછ
નાખનાર માણસના મનોજગતની ધર્મની પર અવતરિત થયેલ
હિંસક ભાવ અવતરીકાલે જીવતા-જાગતા માણસને પણ ભૂંછ
નાખવા સુધી પહોંચે તો તેમાં કોઈ આશ્ચર્ય નથી.

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા દ્વારા વિકાસ કે સર્વનાશ ?

- અતુલ શાહ

તા. ૨૦-૪-૮૧ના સમકાલીનમાં પ્રગટ થયેલ એક ટૂંકા સમાચાર 'માન એક મહાસત્તાના પ્રભુત્વવાળા વિશ્વની કલ્પના જ ચીનને ભયાનક લાગે છે.' - આ ખૂબજ વિચાર માંગી લે એવા સમાચાર છે. આવા ટૂંકા સમાચાર અવારનવાર વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થતા હોય છે પણ તેવા સમાચારની પાછળનો હેતુ સંદર્ભિતતા તેના આધારે ભાવિની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ હોય છે.

યાંત્રિકવાદ અને વિકાસના રૂપાળા નામ હેઠળ આ દેશની પ્રજાને એવી અર્થવ્યવસ્થામાં ફસાવી દેવામાં આવી છે કે મોટા ભાગનો વિચારક વર્ગ લગભગ નાપશોય થઈ ગયો છે. છતાં સમકાલીન તંત્રીની છેલ્લા લગભગ એકાદ મહિના દરમિયાન ઈરાક-કુવૈતયુદ્ધ, સલામતિ સંજોગો, ગિર્જા, યુનોની સત્તા, અમેરિકાની ભેદી ચાલ ભગતોની દૈષ્ટિ ભરેભર વિચાર માંગી લે એવી છે. ઈરાક અને કુવૈતના યુદ્ધને હાથો બનાવીને અમેરિકા યુનોના માધ્યમ દ્વારા પોતાની લશ્કરી સર્વોપરિતા સાક્ષિત કરવાની કોશિષ કરી રહ્યું છે અને લશ્કરી બાબતમાં દબાવ કરવા દ્વારા અને ઈરાકમાં નાકાબંધી કરવા દ્વારા યુનો (અમેરિકા કહો) ધીરે ધીરે પોતાની સત્તાની સ્થાપના કરી રહ્યું છે, લશ્કરી ક્ષેત્રમાં એક જ પ્રસંગે અપાયેલ સત્તા કદાચ ભવિષ્યમાં બીજા અનેક ક્ષેત્ર, બીજા અનેક દેશ, બીજા અનેક બાબતો સુધી વિસ્તાર પામે તો નવાઈ નહીં. વિશ્વ સંચાલક સંસ્થા (World Government) તંત્રીકે પોતાની સ્થાપના કરવાની દિશામાં યુનોનું આ એક પ્રથમ મગલું કંઠી શકાય. સમકાલીન તંત્રીની દૈષ્ટિ આ વિષયમાં સંપોટ, ગંભીર અને પ્રશંસનીય છે.

શરૂઆતમાં ઉલ્લેખ કરેલ 'નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા'ના સમાચાર પણ વિચાર માંગી લે છે. આ અગાઉ તા. ૪ એપ્રિલના રોજ મુંબઈ સમાચારમાં પણ આ બાબતે એક ટૂંકા સમાચાર પ્રગટ થયેલ જેમાં 'નવી વિશ્વ વ્યવસ્થાને આકાર આપવાની ભારતને સોનેરી તક' એમ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું. 'સમકાલીન' સમાચારમાં પણ જણાવવાનું છે કે આખાંતી યુદ્ધમાં પૂર્વ બ્લોકની હાર અને અમેરિકાની આગેવાની હેઠળના સાથી દળોની જીત બાદ બુશે અમેરિકાની વિદેશ નીતિમાં 'નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા' પર ખૂબ ભાર મૂક્યો છે. બંને સમાચારમાં 'નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા'ની વાત કરવામાં આવી છે. પણ કયાંય નવી વિશ્વ વ્યવસ્થાની વ્યાખ્યા કરવામાં નથી આવી. હજારો વરસથી પૂર્વના દેશોમાં ખાસ કરીને હિન્દુસ્તાનમાં ઋષિ મુનિઓએ સ્થાપેલ ચાર પુરુષાર્થની અહિંસક સંસ્કૃતિની વ્યવસ્થા એટલી

ઉત્તમ છે કે નવી વ્યવસ્થાની કશી જ જરૂર નથી એ સહેજે સમજી શકાય તેમ છે, પરંતુ પશ્ચિમના દેશો પોતાના અંગત સ્વાર્થને લક્ષ્યાંક રાખી નવી વિશ્વ વ્યવસ્થાની રચના કરવા તરફ ભાર મૂકે છે. સ્વતંત્રતા બાદ કહેવાતા વિકસિત દેશોના આંધળા અનુકરણરૂપે આપણા શાસકોએ વિકાસનું જે મોડેલ અપનાવ્યું છે તેના ગંભીર પરિણામો નજર સમક્ષ છે. માટે નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા પર ભાર આપવા જયોર્જ બુશ ભારતની પ્રજા પર શું ઠોકો ભેરાડવા માંગે છે ? તે જાણી લેવું અત્યંત આવશ્યક છે અને સાથે મનમાં અનેક સવાલોનો ધોધ છૂટે છે જેમાં મુખ્યત્વે આ પ્રમાણે છે.

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક અને રાજકીય, ન્યાયના પાયાનાર ઊભી હશે કે પછી આજની પરિસ્થિતિની માફક અદ્યતન ગુલામી તથા અન્યાયના પ્રાયા પર ઊભી હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા આજની માફક પરાવર્તી વિકાસના પાયા પર ઊભી હશે કે પ્રાચીન ગામલક્ષી સ્વતંત્રતાના પાયા પર ઊભી હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા ટેકનોલોજીકલ વિકાસવાદના પૂરાવા પર આધારિત હશે કે પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવતી પરમાત્મા પરની અડગ શ્રદ્ધા પર આધારિત હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા સત્તા અને સંપત્તિના વિકેન્દ્રીકરણ અને તે દ્વારા અમુક વર્ગના પ્રભુત્વ પર આધારિત હશે કે પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવતી વિકેન્દ્રીકરણ દ્વારા નિમ્નસ્તર સુધી સત્તાની વહેંચણી પર આધારિત હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા ઉદ્યોગલક્ષી હશે કે ખેતીલક્ષી હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા યંત્રવાદ દ્વારા જલ, પૃથ્વી, વાયુ અને પશુની હિસાબે પોષણથી હશે કે પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવતી ભૂરક્ષા, જલરક્ષા, વનરક્ષા અને પશુરક્ષાને માધ્યમ આપનાર હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા વિકાસના નામ હેઠળ કુદરતી સંપત્તિના નાશકર્તા હશે કે કુદરતી સંપત્તિની રક્ષા કરનાર હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થા સર્વજનોને જાગૃત કરવાનો હક્ક આપનાર હશે કે આજની માફક મોદા અને નહાળા પશુઓને કાપદેસરીતે કતલખાને મોકલી આપનારી હશે ?

નવી વિશ્વ વ્યવસ્થામાં કઈ પ્રજા, કયો ધર્મ, કયો દેશ કેન્દ્ર રાખવામાં આવશે તે જાણવું અને સમજવું ખૂબ જ જરૂરી છે એવું ન બને કે બહુમતવાદના પ્રચાર દ્વારા વિશ્વમાં જે પ્રજા

જે ધર્મ કે જે દેશ બહુમતિ ધરાવતો હોય તેને પ્રધાનપદે સંબોધી આપણી રાજશાહી તોડીને બહુમતિરૂપી લોકશાહીની સ્થાપના કરવા દ્વારા અંગ્રેજોએ બહુમતિની વાત બરાબર આપણા બળ ઉતારી દીધી છે. બહુમતિના આધાર ઉપર સત્ય કંદી નક્કી ન થઈ શકે. જો ૧૦૦ માંથી ૮૦ જણ ઘોડાને ગંધડી કહેશે તો બાકીના ૨૦ જણએ પણ તે સ્વીકારી લઈને ઘોડાને ગંધડી જ સમજવો ?

આજનો કહેવાતો વિકાસ કેટલો પુરાવલંબી છે તેનો એક દાખલો આપું. પહેલાંના જમાનામાં જ્યારે વણઝારા કે વટેમાર્ગીઓ એક ગામથી બીજે ગામ જતા ત્યારે રસ્તામાં પાણી માટે કપારે પણ કુંભ, જો વિગેરે લઈ જવાની જરૂર ન પડતી. તેઓ માત્ર એક લોટા જેવું પાણી પીવાનું ફાળન ખોતાની સાથે સંભાળી અને તે જાનનામાં ફૂલા, વાન વિગેરેમાં પાણીની સપાટી એટલી બધી રહેતી કે જ્યારે પાણી પીવું હોય ત્યારે માત્ર ઘોડા તાંબા વાળીને ફૂલામાંની પાણી લાસી ચાકતા. પરંતુ જેમ વિજ્ઞાન અને વિકાસના નામ હેઠળ આપણાં દેશમાં પાતાળ ફૂલ (Tubewell) દ્વારા ધરતીના પેટાળમાં રહેલા જળના સંગ્રહને વીજળી આધારિત પંપ દ્વારા ખાલી કરી નાંખવામાં આવ્યો, તેના

પરિણામ સ્વરૂપ આજના સમયમાં ફૂલાની એટલી ઊંચી સપાટી તો માત્ર દિવાર વંખ સમાન બની ગયેલ છે. પરિસ્થિતિની ગંભીરતા એટલી છે કે માત્ર મહેશાણા જીલ્લામાં જો કદાચ એકાદ અઠવાડિયું વીજળી કાપ (Power Failure) થઈ જાય તો આખા જિલ્લાના તમામ લોકો પાણી વગર તરસે મરી જાય. કારણ પાણીની સપાટી એટલી નીચી ગઈ છે કે વીજળી આધારિત પંપ વગર તેને ખેંચવું સંભવ જ નથી. આ રીતે વિકાસ અને યંત્રવાદના નામ હેઠળ આપણે કેટલા પરાવલંબી છીએ તેનો ખ્યાલ આવશે.

હજારો વર્ષથી આપણા પૂર્વજોએ અપનાવેલ અખંડિત અને સંપૂર્ણપણે સ્વાવલંબી એવી ગ્રામ્યાલયી ચાર પુરુષાર્થની અહિંસક વ્યવસ્થાની સામે છેલ્લી સદીમાં ટેકનોલોજીકલ વિકાસવાદ દ્વારા પોણાભાગની પ્રજા પર પશ્ચિમના દેશોએ ઠીકી ઘેસાડેલ નવી વ્યવસ્થાના ગંભીર પરિણામો નજર સમક્ષ છે. તેથી જ તો નવી ટિંકલ, હાવરુપાને આકાર આપવાની તકનો શોનેરી તકના સમજવા ભારતે ચીન, જાપાન, ગેપાળ, શ્રીલંકા અને આરબ દેશોનું સંગઠન કરીને અંગતરીતે ગંભીરપણે આ મુને વિચારી લેવાનો સમય પાકી ગયો છે.

જીવહિંસાનું મૂળ ક્યાં ?

ભૂચિંટા : જીવદયાના પ્રશ્ને વિક્રમ સંવત ૨૦૫૬ને ફાગણ વદ ૫, ૬ (તા. ૨૫-૨૬, માર્ચ-૨૦૦૦) ના રોજ 'રતનાકર વાટિકા' કોબા મુકામે વિનિયોગ પરિવાર આયોજિત મહારાંચેલન પ્રસંગે આયોજકોને પ્રવચન પ્રભાવક પૂજ્ય મુનિપ્રવરશ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજશ્રીએ પાઠવેલ મૂળ ગામી નકકર સંદેશ...

જીવદયાના પ્રશ્ને દેશભરમાંથી અનેક વિચારપ્રવાહવાળા ચિંતક-વિચારકોને ભેગા કરે છે ત્યારે એક વાત ખ્યાલમાં રાખવી જોઈએ કે જીવહિંસાના સમગ્ર પ્રશ્નના મૂળમાં આત્માના અસ્તિત્વનો સંદેહ ઉત્કાર કરી ઈન્દ્રિય સુખને કેન્દ્રમાં રાખી ઊભી થયેલી પશ્ચિમી સભ્યતા અને એ સભ્યતાની જ નીપજ એવી આધુનિક કેળવણી, વિજ્ઞાન અને યંત્રવાદની ત્રિપુટી છે. જનમોજનમથી જીવ પ્રાણને શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ અને સ્પર્શની દુનિયાનું આકર્ષણ છે. મેકોલે શિક્ષણ અને આધુનિક સુખ-સગવડોએ વાંદરાને દોરૂ પાડવાનું કામ કર્યું છે. જ્યાં સુધી શરીરસુખ અને ઈન્દ્રિય સુખની ઉપર ઊઠીને અધ્યાત્મના સુખની સંકલ્પનાને પુનઃપ્રસ્થાપિત નહીં કરાય ત્યાં સુધી મુદ્દગલના સુખ પ્રાપ્તિ વર અને કન્યાને મારીને પોતાનું તરભાણું ભરતી માણસજાતને કેવી રીતે અટકાવશો ? યોડીક પાંજરાપોળો, યોડીક કાપદા, યોડીક સળસિડી કે યોડીક સંગેલનથી આ પ્રશ્ન નહીં ઉકેલાય. પશ્ચિમની આશ્રિતાની સભ્યતા 'લોહી તરસી જશણી' છે. યંત્રવાદે સમગ્ર જીવસૃષ્ટિનું સત્યાનારા કાઠી નાંખ્યું છે. યંત્રયુગ આવ્યા પહેલાં ટોર ભાગ્યે જ કપાતું, યંત્રવાદે જ કતલખાનાની હારમાળા ઊભી કરી છે. પશુઓને કામ-પંખા તગરના કરીને ભૂખે મરતા ક્યાં છે, વિકાસના નામે ઓચરોની જમીન પડાવી લીધી છે.

દુઃખની વાત તો એ છે કે જીવદયાપ્રેમીઓમાં પણ તણો મોટોભાગ આ યંત્રવાદ પાછળ ગાંડો બન્યો છે. રોજિંદા જીવનવ્યવહારમાં તેઓ પણ ડગલેને પગલે એના પનારે પડ્યા છે. યંત્રવાદના પાપે તો આ આર્થદેશમાં આજે નાના-મોટાં જીવોની ધોર હિંસાનો દાવાનળ પ્રજ્વળી ઉઠ્યો છે. કમકમાટી ઉપજાવે તેવી રીતે રોજના હજારોને લાખો પંચેન્દ્રિય જીવોની કંતલ પણ આ યંત્રવાદના પાપે જ થઈ રહી છે. એ કાલેલી હિંસાએ માણસના માનસને પણ હિંસક બનાવી દીધું છે. યંત્રવાદના પાપે આરંભ-સમારંભ, આરંભ-સમારંભ મટી મહારંભ અને મહારંભારંભમાં ફેરવાઈ ગયા છે, એ યંત્રવાદ ઠેઠ તમારા ઘર અને રસોડા સુધી પહોંચી ગયો છે. પરિણામે એક કાળે તમારા ઘરોમાં અને રસોડામાં જે જીવદયાનું પાલન થતું હતું તેનો સંપૂર્ણપણે નાશ થઈ ગયો છે.

ઈન્દ્રિય સુખના ગુલામ રાજકારણીઓ, અધિકારીઓ કે કાયદાપીશોની કોર્ટમાં પશુને બચાવવા આપદર્માં તરીકે 'પરંતુ ઠોર પણ છાણ આપતું હોવાથી બિનઆર્થિક નથી' એવી દલીલ કરવી પડે તે તમારી નબળાઈ છે, પરંતુ કાયમ માટે આવું **defensive stand** લેવાને બદલે આર્થિક કે બિનઆર્થિક કોઈપણ જીવને મારવાનો કોઈને અધિકાર નથી એ વાતને જોરશોરથી પ્રચારમાં મૂકવી જોઈએ. નધરોળ સ્વાર્થવૃત્તિવાળા આધુનિક માનવના ધર્મડી માનસને કો'કે તો પડકારવું જ પડશે. ભૌતિક સુખને કેન્દ્રમાં રાખી ઊભી થયેલી પશ્ચિમની જીવનશૈલીના એક એક પાસાને વીણી વીણીને પોતાના જીવનમાંથી દેશવટો આપી પોતાની તમામ શક્તિઓ ઘાગડ-છીંગડ કામને બદલે એ જીવનશૈલીને ખતમ કરવા કાગે લગાડશો તો આત્મવાદના આધાર ઉપરના સાચુકલ: સુખની દિશામાં આગળ વધવાની ભૂમિકા થશે.

હોને 'સુખ જડમાં નહિ, આત્મામાં - આત્માના ગુણોમાં છે' એવી સાચી સમજ મળે, પરમાત્મા સૌને આવી સન્મતિ આપે એવી શુભકામના રાહ.....

સુરેશ્ચંદ્રજી શુભિક્ષિતશુભિજયના દર્શિલાભા.
વિક્રમ સંવત ૨૦૫૬ને ફાગણ સુદ-૭, ગોમતીપુર.

ચૂંટણીની ચૂંડેલ ભારતવર્ષને ભરખી જશે

સવાલ : ભારતની ચૂંટણી પદ્ધતિ વિશે આપ શું ખ્યાલ ધરાવો છો ?

જવાબ : રાજકારણીઓની ભ્રષ્ટતાની જેટલી ઝાટકણી આપણે ત્યાં થાય છે તેટલી ચર્ચા 'સિસ્ટમ' (તંત્ર)ની નથી થતી. પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિની લોકશાહીનું મોડલ પોતે જ એક એવું જબરદસ્ત અનિષ્ટ છે કે બહુમાત આધારિત આ વ્યવસ્થામાં સામાન્યતઃ તો સજ્જન વ્યક્તિ નખશીખ પવિત્રતા જાળવીને આગળ ચાલી શકતી જ નથી અને આવે તો પણ એણે લોકપ્રિયતાના રાજકારણના લોખંડી ચોકકામાં રહીને જ કામ કરવાનું હોવાથી લોકોના ટુંકાગાળાના લાભોને નજર રામસ રાખીને જ કામ કરવું પડે છે. પોતાની બડાઈ ગાવી અને પારકા પર કાંદવા ઉછાળવો એ જગતના બે સાથી દુર્ગુણ છે. ચૂંટણી એ એક એવી વ્યવસ્થા છે કે જેમાં આ બે કળામાં પાવરંધો માણસ જીતી જતો હોય છે. એટલે દરેક ચૂંટણી ટાંકણે ઉમેદવારોની ચોખ્ખાઈ, ચૂંટણી ખર્ચની મર્યાદા જેવા ઉપલક્ષિયા સુધારાઓની સાર્વભૌમિક સંભાવના કરતા ચૂંટણી, બહુમાતવાદ તમામ કળિતા નીકળાવી નાખે તેની માગની સંકલ્પનાઓને જ પડકારવી જોઈએ. પરીવારને લગતા નાના મોટા નિર્ણયો ચૂંટણીથી લેવાના હોય તો તે પરિવારનું શું થાય ? અગણિત દર્શોથી હિન્દુસ્તાનમાં ઘર, પોળ, ગામ, જાતિ, કે વેધારી મહાજાના સ્તરે પાંચ શાખા, તટસ્થ, શક્તિશાળી, હિતસ્વી આગેવાનો ઉચિત નિર્ણયો લેતા અને આમ ઝાઝા ખંભાળાટ વગરના નાના-મોટા તંત્રો અસ્ખલિતપણે ચાલતા જીવનના તમામ ક્ષેત્રોમાં સર્વે ગુણાઃ પશ્ચિમ આશ્રયન્તેની વેલણમાંથી મુક્ત થઈ પાછા ફરવામાં આવશે તો જ બચવાનો આરો છે. નહિતર શાંત સરોવર જેવાં છ લાખ ગામડાઓમાં રંગડાઝઘડાઓની હોળી પેટાવનાર ચૂંટણીની આ ચૂંડેલ ભારતવર્ષને ભરખી જશે.

સવાલ : ટી.વી. ચેનલોના આક્રમણથી પુત્રાનોને થતી આડ અસર.

- મુનિ શ્રી હત્તચિવિજયજી મહારાજ

જાતભાતની પરદેશી ચેનલોના નિકુષ્ટ કાર્યક્રમો કરોડોની પ્રજા સુધી 'ચીલે' કરવાની છૂટ આપનારા રાજકારણી અધિકારીઓ શું કરાઈ કરતાં પણ ભૂંડા નથી ? કરાઈ તો એક જ નામ બગાડે, આ લોકો પુવાપેટીના સંસ્કારનું નિકંદન કાઢી એમના ચેતાતંત્રને ખતમ કરવાનું કામ કર્યું છે. ટી.વી. ચેનલો પર વિરસાતી હિસા અને તેટલી જ ખરસાઈ ઇલેક્ટ્રોનિક મીડિયા દ્વારા વિરસાતી ઉપભોક્તાવાદી સંસ્કૃતિ છે. પરદેશનું લડકની આક્રમણ જેટલું નુકશાન નથી કરતું એના કરતાં કંઈ ગણું વધારે નુકશાન ઇલેક્ટ્રોનિક મીડિયાના તૈયારિક આક્રમણે કર્યું છે. આ ઇલેક્ટ્રોનિક મીડિયાથી અણુભોગ કરતાં વધારે ડરવાની અને દૂર રહેવાની જરૂર છે.

સવાલ : બાલચર્ચ અંગે આપ શું માનો છો ?

જવાબ : ચીજવસ્તુઓના ખડકલામાં સુખ શોધવા જવામાં માણસને તેના માંદલામાં ઉછળતો સુખનો અમૃતઝરો લાધે તેનું નામ બાલચર્ચ. અપાર આનંદને મારિક ચેતના જવારે સુખની ગોધમાં અપ્રિયતા નાકે, રૂપા, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને ગતિની દુનિયામાં ઝડકે ત્યારે એ બાલચારી મટી જાય છે. બાલચર્ચને પરંપરાગત સમજપૂર્વકના નિયમનો બહાની ચર્ચા તરફની યાત્રામાં ટેકાલોકીની ગરજ સ્પરતા હોય તો તેલા નિયમોની કઠા નિશ્કરીઓ કરનાર દુનિયાનો મોટો સેક્રોલોજિસ્ટ ગણાતા તોય તો પણ તેઓ માનવમનની ઝિંદગીના અચલ સાગરની અજણા કૂર્મડુકો છે. ચરક જેવા શુદ્ધ શરીર નિષ્ણાનીએએ બતાવેલ બાલચર્ચના શારીરિક પરિમાણનો અજણ જેને અભ્યાસ ન હોય એની દયા માધા સૈવાય બીજું શું થઈ શકે ? ઉકરડાની વિષ્ટાગ, જીવન પૂરું કરનાર ભૂંડને માનસરોવરના રાજહરના મોતીના ચારાના કલ્પના ન આવે તે સમજી કાંચ, પણ શરીર સુખની અતીત આનંદની ગાંધી ન કરી શકનાર એ શુકર બાલચર્ચની મરકરી કરે એ એના બૌદ્ધિક સ્તરની મર્યાદા સૂચ્યો છે.

સવાલ : આજના માનવીથી સંસારનો મોહ કેમ છૂટશે નથી ?

જવાબ : રાજસ્થાનના રેક્રમ તરફ છીપાવવા મૂગજળની પાછળ દોડી, દોડતા બુલમાં વધુ ઘાક-તરસ અને મોત મેળવના મૂર્ખ હરિષ્ઠિ પાંચોને તમે જોયા છે ? કોક જગ્યાએ ખોવાયેલા પાવલીને બીજે કયાંક રહેતા હોય તેની વાત તમે સાંભળી છે. મિત્રીકતા એ સુખનું સાચું સમન્નમું ઉપભોગની નગરીમાં એ સુખને શોધવા નીકળેલા માણસનો ભ્રમ ભાંગે નહિ ત્યાં સુધી એ નગરીને અલવિદા આપવી બહુ અઘરી છે. એટલે સૌથી પહેલાં તો સુખ નામના પદાર્થને ચીરી ફાડીને એનું વાસ્તવદર્શી વિશ્લેષણ પૃથક્કરણ કરવું જોઈએ.

સવાલ : ભગવાન મહાપ્રીત અને આપની પાસે કરોડોની સંપત્તિ હતી. છતાંય તેનો ત્યાગ કર્યો, જેમની પાસે કંઈ નથી છતાંય તેઓ સંસાર કેમ ત્યાગી શક્યા નથી ?

જવાબ : સામાન્ય માનવીની સુખની રાજ જ વાત છે. ઈચ્છાઓની ચળ ઉભી કરી એને સમાવવા માટે એ ફીજ, એરકન્ડીશનર, મારુતિ, બંગલો જેવા તજખલા વડે એ ખૂજલીને બાજલામાં જ દાવન પૂરું કરે છે. એ તજખલા પૈસા વગર મળતા નથી. માટે એ ભૂત યઈને પૈસાની પાછળ ભટકે છે. એક દિવસ એવો આવે છે કે ત્રિકળના પ્રયોગ દ્વારા એની ખૂજલી મટાડવામાં વૈદ્યની ઓફરને પણ એ નકારી કાઢે છે. ખૂજલીની ચળ અને એને સમાવવા ઘસવામાં આવતાં તજખલાની દુનિયા એને એટલી મીઠી લાગે છે કે એનું આ અપૂર્વ (I) સુખ છીનવાઈ જવાના ભયે એ ત્રિકળને અડવાય તૈયાર નથી થતો. સંન્યાસ કે સાધુતા એ ત્રિકળનો પ્રયોગ છે. જ્યાં સ્વાધ્યાય અને ચારિત્રની શોક ચોક્કસ પ્રક્રિયા દ્વારા તજખલાવાર ઈચ્છાઓની ગુલામીમાંથી છૂટતાં જઈ અનિહાનું પોતીકું રાજ પાછું મળે છે. પૈસાની ઈચ્છા યાવ ત્યાંથી દુઃખની રાગગાત ધાય, એ મેળ વવા કરવી પડતી ગદ્યામજૂરીમાં દુઃખ મળ્યા પછી એને સાચવવાના રાતદિવસના ટેન્શનનું દુઃખ, સાચવ્યા પછી ભોગવતી વખતે પણ અતૃપ્તિ અને ઈર્ષ્યાના સંતાપ અને રક્ષણની ગમે તેટલી મહેનત પછી પણ પૈસો ચાલ્યો જાય તો હાથનોયનો સંતાપ. આમ, આદિથી અંત સુધી જ્યાં દુઃખ સિવાય કશું નથી તે દોઢિયાની દુનિયા પાછળ દોડતાં કરોડપતિ

ભિખારીઓ વર્તમાન વિશ્વની એક દ્રેષ્ટક-કોમેડી છે.

સવાલ : નાચુ ગાન અને નશાખોરીથી મુવાનોને કેમ બચાવી લેવા ? મા બાપે શું કરવું ?

જવાબ : સ્કૂલ-કોલેજનું શિક્ષણ, ટી.વી. વિડીયોની ચેનલ્સ, છાપા ચોપાનિયાઓનું બજારીકરણ જેવાં અઢળક પરિબળો આની પાછળ કામ કરે છે. પ્રાચીન શાસ્ત્રિય જંને 'શ્રેષ્ઠ' તરીકે ઓળખે છે એવો પ્રજાના તમામ સ્તરનો વિચારક વર્ગ, સ્વેચ્છા નહીં જાગે તો આ વિનાશક આંધીમાંથી બચવું અઘરું છે. વિક્રમની અઢારમી સદીના દંતિકાસને અજવાળનાર કાન્તદર્શી મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે જૂની રજુઆતોમાં લખ્યું છે. "હીણા તજાં જે સંગ ન તજે, તેહનો ગુણ નવિ રહે. જ્યુ જલધિજલમાં ભાગ્યું ગંગા નીર લૂણ ભજી લાલે."

ગંગાનું મીઠું મધ જેવું પાણી પણ દુષ્ટ દરિયાની રોષાતે ખાંડું ઉંસ જેવું મઈ જાય છે. એવું જ માણસ મનનું પણ છે. ગલોબલાઈઝેશનની ઘેલછાના પાપે અદનો ભારતીય દુનિયા આપીના ઉતાર લોકો ઉતાર જીવનશૈલી અને વિચારધારાના સંપર્કમાં આવે છે. પછી નાચગાન ને નશાખોરીનો ચેપ એને ન લાગે તો જ નવાઈ !

સવાલ : કેમ નહેરો યોજનાઓ અંગે આપ શું માનો છો ?

જવાબ : કંવળ બંધો નહિ, તમામ પ્રકારના મેળા પ્રોજેક્ટ્સ એ મેળા નિઝાસ્ટર છે. વાર્યા નહિ વળે એમણે છેવટે કાર્યા વળવાનું જ છે. પણ એ દિવસે કદાચ ઘણું થોડું થઈ ગયું હશે હિંસા અને શોષણના પાપા ઉપર ઉભી રહેલી આખી અર્થવ્યવસ્થાને દરિયામાં પધરાતી પ્રકૃતિના સૂક્ષ્મતમ અંશોમાં રહેલા શૈતન્યનો આદર કરનારી અર્થરચનાનું પ્રતિષ્ઠાન કરનારું શાસ્ત્ર જ અર્થશાસ્ત્ર છે. બાકીના તો અનર્થશાસ્ત્ર છે.

પ્રાચીન ભારતનાં રોજિંદા જીવનમાં આવી અર્થવ્યવસ્થા વજાપેલી હતી. ગાંડપણના એ બજાના તરફ ગંભીરતાપૂર્વક નજર નાખવાની સમય ક્યારનોય પાકી ગયો છે. વધતી જતી પાણીની ભૂખને સંતોષવા સપ્લાય વધારવા આકાશપાતક એક કરવામાં આવશે તોય

નિષ્કળતા છે. વધુ સારો વિકલ્પ પાણીમાં રહેલા ચૈતન્યનો પણ આદર કરીને ખેતી, ઉદ્યોગ અને ઘર વપરાશમાં પાણીનો વપરાશ કેમ ઘટે એ દિશામાં ચિંતાર્થ કરવાનો છે.

સવાલ : જેનું ધર્મ અન્ય ધર્મ કરતાં કંઈ રીતે અલગ પડે છે ?

જવાબ : આચારની બાબતમાં આભને આંબે એવી ઉચાઈ અને તત્ત્વજ્ઞાનની બાબતમાં પાતાળ સુધી પહોંચે એટલી ઉચાઈ એ જન્મદર્શનની સૌથી મોટી વિશેષતા છે. જેનું ધર્મ હો કે બીજા કોઈપણ ધર્મ હો, એ એકબીજાની સામે મોરચો માંડીને ઉભેલા સૈન્યો નથી. ખૂબ આધ્યાત્મિક વિકાસની સખ્ત મંજિલે પહોંચવાનાં એ જુદાં જુદાં પગથિયાં માન્ય છે, કોઈ નીચલી ભૂમિકાએ છે. કોઈ ઉચી. આટલો જ એમાં ફરક છે. નીચલી ભૂમિકાવાળા ઉંચી ભૂમિકાવાળાનો આદર કરે અને ઉપલા પગથિયાવાળો હળવેથી ટેકો આપી નીચેવાળાને એક એક ડગલું આગળ વધારે તો બધા જ આંતર-નિરોધી શાંતિ જાય. જીવજગતને પણ 'સંસાધન' ગણીને ઉપભોગનું રૂબરૂ ગણતી પશ્ચિમની અનાત્મવાદી રાસ્ટ્રકૃતિ સામે સહિયારી લડત આપતી એ આત્મારની પણ તેમાર આત્મવાદી ધર્મોનું જીવનકલ્પ છે.

સવાલ : પાલીતાણમાં સમુદ્ર દ્વારા ધવેલી તોડફોડ બાબતે આમ શું કહી છે ?

જવાબ : આવી ઘટનાઓ પ્રજાજીવનના તમામ લેનોમાં આવી રહેલી સર્વતોમુખી અધઃપતનની સૂચક છે. એની માત્ર ઉપરછલ્લી (Symptomatic) ટ્રીટમેન્ટ કરવાને બદલે મૂળગામી ચિકિત્સા કરવી જોઈએ. આ કેવળ જૈનોનો પ્રશ્ન નથી. મૂર્તિ અને તીર્થોની પવિત્રતામાં આર્યા સજનનાર સૌ ધર્મની સહિયારી ચિંતાનો આ વિષય છે. જૈનો, વૈદિકો, બૌદ્ધો કે શિખોની તત્ત્વજ્ઞાનીય માન્યતાઓમાં ભલે ભેદ હો, પણ પ્રજા તરીકે સૌ હિન્દુ છે એ ભૂલ્યાં દગર આવ્યા છૂટાછવાયા ક્રિસ્તીઓના કારણ શોધી તેના મૂળ ગામી ઉપાયો શોધવા એ હિન્દુ મહાપ્રજાની ફરજ તરીકે સૌએ સહિયારું ચિંતન કરવું જોઈએ. સાથે સાથે એ પણ ન ભૂલવું જોઈએ કે મૂર્તિ તોડનાર મૂર્તિભાજનો જેમ આપણી છે એમ દુરિચારને નાનો

રોપવેધી લઈને હોટલ સુધીના દુષ્કર્મોની તીર્થસ્થાનોની પવિત્રતાને અભંગવવામાં જાણે આજણો નિમિત્ત બનેલા વિકાસવાદીઓ પણ એટલા જ અપરાધી છે.

સવાલ : જેનું યુવાવેદી માટે આપનો શો સંદેશ છે ?

જવાબ : આધુનિક વિજ્ઞાન, મેકોલેની કેળવણી અને યંત્રવાદનો ઉન્નાદ આ ત્રિપુટીએ અનુક્રમે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ સ્તંભની નો ખાતમો બોલાવ્યો છે, એટલે આ ત્રિપુટીનો પડછાંયો લેવાથી પણ શક્યાંશે દૂર રહેવું એ સૌથી મોટો સંદેશ, તદ્દન ટૂંકમાં જેને 'આધુનિકતા સામેનો બળવો' કહી શકાય. વિજ્ઞાન, કેળવણી અને યંત્રવાદની મૂળભૂત સંકલ્પનાઓ જ હિંસા અને શોષના પાયા ઉપર ઊભી ધઈ છે. સર્વ વ્યાપી ચૈતન્યનો અનાદર કરતી આ ત્રિપુટી સાથે જિનોદિત તત્ત્વજ્ઞાનનો અંતર્નિહિત વિરોધ હોવાથી એની આભડછેટ એ જ અત્યારના સંપ્રોગોમાં સૌની પાયાનો ધર્મ, સુખમાં અલીનતા અને દુઃખમાં અભંગાવનો ધાર્મિકાદ એ પાયા ઉપર જ ચણી શકાય એવો હોવાથી...

સવાલ : 'શતરંજ' સોપાનના અમારા સાહસ અંગે આપના નિશાનો અને નિર્મોહિય ?

જવાબ : જળ-જાલીન કે તાપ-પ્રદૂષણકરતા કંઈ ગણું વધારે ખતરનાક પ્રદૂષણ એ વિચારનું પ્રદૂષણ છે. છાંપખાનાંની ક્રોધ થયા પછી મોટાભાગનાં છાંપ ચોપાનિયાએ નાવિરતપણે આ પ્રદૂષણ ફેલાવવાનું કામ કર્યું છે. અને એટલે જ દેશની દુર્દશામાં સૌથી મોટો ફાળો એમનો છે. ગલગલિયા કરાવનારું મિર્ચ-મસાલા સાહિત્ય ખૂંટી રોકડી કરી લેવાનો ધંધો વેશમાવૃત્તિ કરતાં જરાયે સાચો નથી. આવી દુનિયામાં એક નવાં ચોપાનિયાનો ઉમેરો થાય એમાં શુભાશિષ તો શું અંપાય ? આશિષ જોઈતા જ હોય તો એટલા આપી શકાય કે ચંદ્ર ચાંદીનાં ટુકડા ખાતર કરોડોના વાયકવર્ગના ભાવજગતને 'રોજ' નવી નીચલી સપાટીએ લઈ જનાર છાંપ-ચોપાનિયાની દુનિયાને વહેલું તાળું લાગજો. એ સોનેરી પણ હિન્દુસ્તાનનાં વળતાં પાણી ધરો. ત્યાં સુધી એ ખારા દરિયામાં મીઠી તીરની બની ડી-એઇ-નવોશિંગનું કામ કરતા રહો એ જ શુભાશિષ.

મેદરવી બનેલી સરકારને ડાયેટિંગ દ્વારા દબવી ફરવી જોઈએ

- મુનિશ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ

શ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ (દીક્ષા અગાઉના શ્રી અતુલશાહ)ની આજની સંખ્યા સમયમાં પર તાજેતરમાં લીધેલી મુલાકાત દરમિયાન તેમણે આપેલા કેટલાક મહત્વનાં પ્રશ્નોના ઉત્તરો અને આપેલ છે.

પ્રશ્ન : મન મારતે તન્ન મારતે એટલે કે આપણા મહાનગ્રંથ 'મહાભારત'માં આવું કશું પણ બાકાત નથી જે વિશ્વમાં કશે પણ હોય, આપણી પાસે વેદ, ઉપનિષદ, શ્રીમદ્ ભાગવત ગીતા, સમૃદ્ધ જૈન ધર્મગ્રંથો, રામાયણનો વારસો હોવા છતાં આપણે ભાષાચારી, લંપટ, સ્વાર્થી કેમ બની ગયા છીએ ?

જવાબ : 'દુર્લભ ભારતે જન્મ' જે દેશમાં જન્મ મળવો તે પણ સદ્ભાગ્ય ગણાતું, તે દેશના સમૃદ્ધ બ્રાહ્મણના વારસદારો આજે એટલા ભાષ્ટ બની ગયા છે તેના કારણો ખોજવા હોય તો નાની પાલખીવાળાનું એક વાક્ય કાંઈક અજવાળું પાથરી શકે તેવું છે. 'ધી પ્રાઈસલેસ હેરિટેજ ઓફ ઇન્ડિયા' માં તેમણે આવા મતલબનું લખ્યું છે. આપણે ભારતીયો ગમેડા જેવા છીએ. એવા ગમેડા કે જોનાની પીઠ પર કરસૂરીની ગુણ (કોમળો) લદાયેલી છે. પણ એ ગમેડાઓને ખબર નથી કે પોતાની પીઠ પર કરસૂરીની ગુણો લંદાયેલી છે.' સમૃદ્ધ બ્રાહ્મણના વારસદારોની ગરીબાઈની ગરીબાઈ તો જ દૂર થાય જો પોતાની પૂર્વકાલીન શ્રીમન્તાઈનું એક વર્તમાન રોક રિયલિટી તેમને ભાન થાય. 'આત્મ-ગ્લાનિ' એ આ દેશના ભાણેલાઓનો રાષ્ટ્રીય રોગ છે. પરદેશી કૂકડાઓ બાંગ પોકરે ત્યારે જ તેમનું સવાર પડતું હોવાથી સૌથી પહેલાં તો તેમને તેમની બાપીકી વિરાસતની પહેચાન કરાવવી જોઈએ.

ભોગા મળીને જીવવાની પૌર્વાત્મ્ય સંસ્કૃતિમાં જ પ્રજાનાં વાસ્તવિક સુખરોન સમાયેલાં હતાં. તે વાંતની પ્રતીતિ થાય તો જ ભોગું કરીને જીવવાની પાશ્ચાત્ય વિકૃતિને હાંકી કાઢવાનું મન થાય.

દોઢિયા અને દોઢિયાળી ડારીદી શકાતા શ્રીજવરતુઓના ખડકલાના મૃગજળ તડે સુખ પ્રાપ્તિની તરસા છીપાવવાનો જ ખ્યાલ 'પોસ્ટ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ રેવલુશન ઓફ' માં દુનિયાભરમાં ફેલાયો તેના છાંટા ગોકોલેની કેળવણી દ્વારા અહીં પણ ઉડયા અને તેણે જ આ દેશની સંતોષી જીવનની ગંગોત્રીને ભાષાચારની ગટરમાં ફેરવી દીધી છે. વર અને કન્યાને મારીને પણ પોતાનું તરંગાણું અને હવે વેક લોકર ભરવાની મનોવૃત્તિ જ્યાં વિકસે ત્યાં અર્થ શુચિતા ના ખ્યાલો માર્યા ફરતા હોય છે. અથવા તેને આદર્શવાદની અભરાઈ ઉપર ચડાવી દેવામાં આવે છે. આવું

બને ત્યારે અર્થશાસ્ત્ર 'અનર્થશાસ્ત્ર' બની જાય છે. જે જીવનશૈલીમાં પાંછી લાખખોની સંખ્યામાં નિઃસહાય પશુઓને કાપી નાખી તેને એકસપોર્ટ કરનારને પણ ઉદ્યોગપતિ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. અમેરીકાની જગવિખ્યાત હાલક યુનિવર્સિટીમાંથી આર્થશાસ્ત્રમાં ઉપાધિ મેળવ્યા પછી લખાયેલ 'વ્યથા અને ક્રિકલ્પ' માં નિહિની ઉમાશંકર જોષીએ ગોલર ભુખને માર્કેટ શબ્દોમાં વર્ણવતા લખ્યું છે કે 'તાજાંહેલ' ખરોડીશકાય તેમ નથી એટલા અહીં રહ્યો છે, નહીં તો ગોલર ભુખ્યા લોકો એને પણ વેચી નાખી હુડિયામણ કમાઈ લેત. ઉપભોગ લંપટ 'શિશ્નોદરી' ર સ્કૃતિ જ ભજતા, લંપટતા અને સ્વાર્થના મૂળમાં છે એ કોને ટચ પણ વરવી વાસ્તવિકતા છે.

પ્રશ્ન : પશ્ચિમી સંસ્કૃતિના આંધળા અનુકરણમાં આપણે આપણો આત્મા કે અવાજ પણ સાંભળી શકતા નથી. જેનું વરવું પરિણામ આજે પ્રમાજનો સરેરાશ માનવી ભોગવી રહ્યો છે. આ વાતાવરણમાં ક્યાં આપણે સત્યુગ કે દ્વાપર યુગ જેવી રાખા રચનાની કલ્પના પણ કરી શકીએ ખરા ?

જવાબ : પ્રગતિ અને વિકાસની ભાંજગડમાં પાછા ફરવાના બધા દરવાજાને તાળા મારતાં આભળ વધ્યા હોવાથી મોટાભાગના લોકોનાં મનમાં એ વાત ઘર કરી ગઈ છે કે ખોટી દશામાં 'આંધળા પાટે' દોડયા હોવા છતાંયે, હવે ધડિયાળના કાંટા પાછા ફરેલી શકાય એમ તો નથી જ. મોહનદાસ ગાંધી એ પણ મરતાં મરતાં એ મતલબનું કહેલું કે હવે ગોરા વાઘને કાઢી મૂકી તોય જાઓ અર્થ નથી, કારણ કે તેમણે તૈયાર કરી રાખેલા સાખો કાળા વાઘ પ્રજાને ફાંડી નાખશે. માહોલ ખરેખર આવો જ નિરાશાજનક દેખાતો હોવા છતાંયે હિંમત હારીને ગૃહપ્રવેશ કરવાની કોઈ જરૂર નથી.

પશ્ચિમનો વિકાસ એ પ્રકાશ નહિ પણ ભડકો છે એટલું પણ જો રાખજાય તો 'યુ-ટર્ન' હજી પણ શક્ય છે. પશ્ચિમ એ દુનિયા પર પ્રભુત્વ મેળવવા રાત દિ વેઠ કરે છે, પૂર્વનો સંદેશ જાત ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવાનો છે. સત્યુગ અને કલયુગના માથે કાંઈ શિંગડા નથી ઉગતાં, સત્યુગ એટલે કે જેમાં "સ્ટેન્ડ ઓફ લાઈફ" ને ઉચ્ચ લાવવા ઉપર લક્ષ અપાતું હોય છે ત્યાંથી હટીને નજર 'સ્ટેન્ડ ઓફ લિવિંગ' ને ઉચ્ચ લાવવા ઉપર જાય એનું જ નામ કલિયુગ. સત્યુગના માણસને વાઘથી બચાવવાનો હતો. હવે વાઘને માણસથી કેમ બચાવવો તે પ્રશ્ન છે. કલિયુગમાં કોલેજો લઈ પણ એકેડેમીકલ સરસ્વતીના દર્શન થાય છે ? કોર્ટોનો સુમાર નથી, પણ ન્યાય તો લાલ

રિગ્વિદ્યુતના પોટકાઓમાં વર્ષો સુધી ધૂળ ખાલી હોય છે. પોલીસ યાજ્ઞાની બાજુમાં જ માણસને શ્રીફળની જેમ વધેરી શકાતો હોય છે. નેતાઓનો સુમાર નથી. પણ નેતૃત્વ બિચારુ માર્યું ફરે છે. જેમ જેમ ડોક્ટરો અને હોસ્પિટલ વધતી જાય છે તેમ દે.મ આરોગ્ય ઘટતું જતું હોય એમ લાગે છે. કેટલાક કૃતનિર્ધારી યુવાનો જો બહાર પડે તો સત્યયુગના ટાપુઓ તો હજી પણ સર્જી શકાય. પશ્ચિમના સુખવાદી પવનોનું વાવાઝોડું ૨૫ દેશની મેઘપ્રજાને બરબાદ કરતું હોવાની અનુભૂતિ જેને યંત્રી હોય તેનામાં સત્ત્વ હોય તો તે પવનોને 'રુક જાવ' નો આદેશ આપે. વાવાઝોડા સામે બાય ભીડવાની યામ જ જેનામાં ન હોય તે કમસે કમ પોતાના ઘરના બારીબારણાં બંધ કરે તો તેમનું ઘર તો ધૂળધાણી યતું જરૂર અટકે. કાં પવન બંધ નહીં તો બારી બંધ. ખારા ઉસ દરિયામાં, શુંગી માછલાં મીઠા જળની વીરડી શોધી લઈ ચોકેર ખારાશની વચ્ચે પણ અંતૃતજળનો આસ્વાદ માણતા હોય છે. જે કોઈ શુંગીમત્સ્ય બંનશે તે બચશે. બાકી ખારા દરિયાને માત્ર ગાળો જ અપ્યા કરવાથી તો કોઈ શક્તિવાર વળવાનો નથી.

પ્રશ્ન : હવેના સમૃદ્ધ સમાજમાં ફરી રોકસાનો મહિમા વધતો જાય છે. આ અંગે જેન ધર્મ શું કહે છે ? ખારા કરીને આપનો અંગત અભિપ્રાય નાનંતા શું છે ?

જવાબ : બહાર્યની તાત્ત્વિક મીમાંસા ઘણો નિવાંદ અવકાશ માંગી લે તેવી છે. આજકાલ છાપાં ચોપાનિયાંની યોડીક કોલાગે કે શીલી સ્વામી(માઈન્ડ વેલ, સત્ત્વ નહિ, શીલી) લેખકોનાં યોડાક પુસ્તકો વાંચી કોઈપણ વિષય ઉપર અભિપ્રાયોની ફેકાફેકી કરવાની એક ફેશન-વાસ્તવમાં તો તદ્દન અનધિકૃત ચેષ્ટા ધઈ પડી છે. બહાર્ય જેવાં ગહન વિષયમો પણ કાંઈક આવું જ થયું છે. રીસર્ચ માત્ર લેબોરેટરીમાં જ થઈ શકે કે મનોવૈજ્ઞાનિક વિશ્લેષણો ફેઈડ ની આંગળી પકડીને જ કરી શકાય એ એક ભામ છે. આપણા ઋષિમુનિઓ અણઘડ, જંગલી, ધર્મના પૂછડા હતા એ જેમ મૂર્ખજનપ્રલાપ છે તેમ તેઓ માત્ર સારા, ત્યાગી, ગુણસંપન્ન, ભદ્રિક્ષ સજ્જન પુરુષ હતા તેમ માનવાની નાદારીગત પણ તેમની પ્રજાના પ્રદર્શક જ્ઞાન વારસાથી અનભિજ્ઞ વ્યક્તિજ કરી શકે. ભૌતિક જગતની શોધો કરનાર વૈજ્ઞાનિક કરતાં કંઈ ગણી પ્રજાની આવશ્યકતા ધઈ પડતી હોય છે. આધ્યાત્મ જગતના અતલ ઉડાણમાં ડોકિયું કરવા જરૂરી એ ઋષિ, મુનિઓનો 'લોકો લગ્ન ન કરે અને જીવનભર વાંઠા રહે' એમાં એ ઋષિ મુનિઓની કોઈ વેરરેડ ઇન્ટરેસ્ટ નહોતી. આયુર્વેદના મનીગિઓએ 'બહાર્યો વિહારાજામ' કહી સઘળા વિહારો (અપા) અને મનોવ્યાપાર ઉપરાંત આચર્યના નિજા ઉપદેશો માં બહાર્યને શ્રેષ્ઠ બિહાર

આપીને નિરામય જીવન માટે તેનું મહત્ત્વ દર્શાવ્યું છે તે છે. જ્ઞાનચર્મ પ્રતિષ્ઠાવાં દીર્ઘતામનું યોગસૂત્રકાર પતંજલિનું વિધાન એ કોઈ પારિશિ કોમેન્ટ નહોતી. ચિંતન સમુદનાં મંચન પછી પ્રાપ્ત થયેલાં એ અણમોલ સત્યનોત્તી છે.

હા, જેન કે જેનેતર ભારતીય દર્શનોમાં 'સપ્રેશન' (કામવૃત્તિઓના અનુચિત દમન) ને કોઈ સ્થાન નથી એ ચોક્કસ પરંતુ 'સપ્રેશન'ને નિંદ્રા ગણનાર એ બાષ્ટકારો 'સબમિશન' ને પણ આવકાર્ય નથી જ માનના. 'સબલિમિશન' (વૃત્તિઓનાં ઊર્ધ્વીકરણ)ના લક્ષ સાથેના ઉપયોગ માટે ભવસ્યાની એવી ફૂલ ગૂંચણી કરવામાં આવેલી કે પ્રાકૃતજન પણ એ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં સહજપણે જ બહારમાં ચર્ચા-વિચરણ કરતો ધઈ જાય. એક બાજુ સ્નાતંત્ર્યની મોટી મોટી વાતો કરેલી અને નીજ બાજુ સરકાર ટી.વી. વિડિયોથી અંતરની છાપાં મેગેઝિનોની વરવી જાહેરાતો દ્વારા સ્ત્રી-દેહને બિહાર 'કોમોડિટિ' બનાવી દેતો એ તો ઉઘાડો દભ છે.

જેન દર્શને તો બહાર્યની વ્યાખ્યાને બહારમાં - આત્મસ્વરૂપમાં રમિશત્ત સુધીનાં વ્યાપક સંદર્ભમાં મૂલવીને શબ્દ રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શના જગતથી પણ અતીત થવાની વાત કરી છે. પણ, કોફીરેબલ પર બેઠાં બેઠાં છાપાનું પાનું ઉપલાવતાં સમજાઈ જાય તેવો આ વિષય નથી. તત્ત્વદષ્ટા મનીચિઓના શંકેદના મરમને ઉકેલનાર મરમીનું એ કામ 'આપણાથી બીજું કાંઈ નૂ ધઈ શકે તોયે એ મનીચિઓની યુગોની જહેમતથી ઊભી થયેલી વૃત્તિઓના ઊર્ધ્વીકરણની એ ઉપારસને અજાણતાંય ઉતાવળમૂંઝ દારાશથી કરવાનું અપકૃત્ય તો ન જ કરીએ.

પ્રશ્ન : અન્ય ધર્મ ના સાધુઓની જેમ જેન સાધુ-સાધ્વીઓ પણ વારાનાથી બચી શક્યાં નથી, સાચો આધ્યાત્મિક પંથ કયો હોઈ શકે ? શું ઓશો રજનીશનો માર્ગ સાચો હતો ?

જવાબ : પ્લેગસ્ટ ગામની વચ્ચે રહી નીરોગી રહેવું એ આમેય વિરલ ઘટના છે. આજે જગત આખું જાણે એક વિરાટ કાંજળ કોટડી બની ગયું છે એમાં રહેવું અને એકાદ નાનકડો ડાઘ પણ ન લાગવા દેવો એમાં જ સાધુતાની સાચી કરોટી છે. કેટલાક સાધુઓ આ કરોટીમાં ઊણા ઉતાર્યા છે. જમાનાનો એરુ એમને પણ આભડી ગયો છે. પરંતુ કેરીના ટોપલામાં બે-ચાર કેરી બગડેલી હોય તો ભડધુ કાઢી લેવાય ટોપલો ફેંકી દેનાર તો મૂરખ ગણાય. પાડાના વાંકે પળાલીને ડામ ન આપ્યા. સાધુ સંસ્થામાં સડી ગયેલું સુકું બાળી નાખતી વખતે તેની જોડા-જોડ રહેલાં લીલાછમ સાધુઓને ઊંડી આંધ પણ ન આવે તેની તકેદારી રાખવી જોઈએ. ધર્મ એ તો મંડિલે પલ્લેચવાનો મારગ છે. મુબઈ જતા હાઈવે ઉપર બેઠરકાર પ્રાઈવીગ ને કારણે કોકની

મારુતિ ઉપલી પડે એ દુર્લભતાનો દોષ હાઈવેને આપી તે ફરતાને જ પડતો મુકીબીજે રસ્તે ચડી જઈએ તો આખી જિંદગી ચાલવા ઉપર મુબઈ હાથમાં ન આવે. વાક પરત્વની નહિ, સૂચના મુજબ રસ્તે ન ચાલનારાનો છે. કો'કની અકસ્માત આપણને સૂચના મુજબ વ્યવસ્થિત ચાલવા-ગાડી હકારવાં પ્રેરે, રસ્તો બદલવા નહિ. આધ્યાત્મિક પંથ તો આત્મવત્ત્વ સર્વભૂતેષુ નો જ, જાતે આકર્ષી કંઈ વેકીને પણ સૂક્ષ્મ માં સૂક્ષ્મ હિરણ અને શોષણથી અળગા રહેવાનો જ છે. નવા નવા રહ શોધવાનાં ફક્ત માર્ગ વગર સન્નિષ્ઠાપૂર્વક ધીમી પણ મક્કમ ગતિએ એ માર્ગ પા પા પગલી ભરવામાં જ જાત અને જગતનું શ્રેય છે.

પ્રશ્ન : દરેક શિષ્ય માટે ગુરુ સાચો પરાદર્શક હોય છે ? તમારા દીદા મહોત્સવના યોગક મહિના પછી તમારા મહાન ગુરુએ સંસારમાંથી વિદાય લીધી. તેમના નગર તમે કેવી એકલતા અનુભવો છો ?

જવાબ : પુદ્ગલો અને પરમાણુઓનું જગત પણ કેટલા અજાયબ રહસ્યોથી ઉભર્યો છે તેનો અંદાજ તો તે તે ફિલ્મના તજજ્ઞોને જ આવી શકે. પુદ્ગલાતીત આત્મના અગોચર પ્રદેશોને ફક્ત જાણવા માટે ગુરુ એટલે કે 'કેન્ડ', ફિલોસોફર અને ગ્રાંડ'ડ'નો રોલ ઘણો મહત્ત્વનો છે. પુદ્ગલ જગતના સુખનો રોગ સવળા અનિષ્ટોનું મૂળ હોવાનું મહારાત્મ ગુરુ રામને પૂર્વ મનીષિઓના ચિંતન દરિયામાંથી લાવેલું અને વાણી વર્તનમાં એકરૂપતાવાળું એવું જ જીવન એ જીવેલા માટે જ ૯૬ વર્ષની વૃદ્ધ વયે પણ તેમને માયાભરે સ્વીકારેલાં એમના વિરહનો શોક જેટલો નથી સાંભળતો એટલી કદાચ એમની ખોટ સાલે છે. ક્રીયવધતા શોકમાંથી વાળીકિ રામોયજ્ઞનું સર્જન થયેલું. પુણ્યશ્લોક વિભૂતિનો શોક એવા જે કોક શાશ્વત સર્જનનો ચમત્કાર સર્જે એવા અભિલાષના ઈડા રોવતો બેઠો છે. સમસંભામાં પ્રવેશ કર્યા પછી પસંલી ભરીને રસ પીધો ન પીધો ત્યાં જ ખાલી ઝૂંટવાઈ ગયો છે પણ રસના કપારેય ફૂડા નથી ભરાતા જે અમૂલ છાંટણનો આસ્વાદ લીધો છે તેનાથી ચકવાકને પણ ઈર્ષ્યા આવે એવી મગફળી જીવનમાં વેદા ધઈ છે 'દિવસો જુદાંઈ નાં જાય છે, જે જશે જરૂર મિલન સુધી' ગુરુ-વિરહ શત્રુ જેવો આકરે કો'ક ને લાગતો હશે પણ એ વિરહ જ હાથ ઝાલીને પોતીકા જન સુધી લઈ જશે એવી પ્રતા છે. એકલતાના વિચાર રગર મંજિલના મુરખફરે તો ચાલતા જ રહેવાનું છે. લોકોનો સ્વભાવ છે જોડાતા જવાનો અને 'અકેલાપન' કપારે કારવામાં પલટાઈ જાય છે તે બહાર પણ નથી પડતી. ગુરુ કૃપાજનની જેને પ્રાપ્ત થઈ છે તેણે તો જીવનમાં કોતરી રાખવા જેવું છે કે 'હું મારી નરજ બંજાવીશ અને પરિજ્ઞાને વિશે ઉદારા રલીશ.

પ્રશ્ન : તમારા સારાદર્શક જીવન વિષે એવું સાંભળવા મળ્યું

છે કે તમારું સગપણ કોઈ યુવતી સાથે થયું હતું. તે તૂટી ગયા પછી તમે સારાદર્શક ત્યાગવાનો નિર્ણય કર્યો ?

જવાબ : 'નહીનું મૂળ અને સાધુનું કુળ પૂછવાની બાબત નથી હોતી. અતીતનું કીડલું વાળીને તેને દરિયામાં પધરાવી તેમાંથી જરૂરી બોધ લઈ અનાગતના ઓરડામાં પ્રવેશ કરવું શાણપણ હોય છે. પોતાનું નામ પણ પોતે જ ઉચ્ચરવાની આત્મગોપનની આ દેશની પરંપરા છે, પણ તમે પૂછ્યું જ છે તો કહીશ કે સગપણ તૂટવાની વાત નહોતી પણ જ્યારે સંસાર ત્યાગવાનો નિર્ણય લીધો ત્યારે વિવાહના વાજાં વગાડવાની ઘડીઓ જરૂર ગણાતી હતી. ચાર ભાઈઓના સંયુક્ત પરિવારના સૌથી મોટા વારસા ભંડાર અને પધારીવશ માના જ્યેષ્ઠ પુત્ર તરીકે. ૨૨ વર્ષની ઉંમરે અતુલના લગ્ન લેવાઈ જાય એમ સૌ કોઈ ઈચ્છતું હતું. આવેલ માંગાઓમાંથી કોઈનો રૂપિયો સ્વીકારી ચાંદલાના ગોળ ધાણા વહેંચવાની ઝાઝીવાર નહોતી. પણ જીવન કો'ક અલગારી રાહે ફટાવાનું હશે. કો'ક સાધુ પુરુષના વ્યાખ્યાનોએ સૂતેલા આત્માને ઢંઢોળ્યો. બાર વર્ષની શિશુ વયે સંસાર ત્યાગના સાપના રોવેલાં. એ સાપના અંગારા ઉપર વચંગાળના વરસોમાં વળેલ રાખને કો-પ્રવચન ફૂંકે ઉડાડી અને ફરી એ સાપનું ઝળકી ઊઠ્યું. આ વખતે નિર્ણય ખૂબ પુખ્ત હતો. 'બધા જનો છે તેમ જ નમનું', બધા સ્કુલે જાય છે માટે સ્કુલે જતું, ધંધે લાગતું, પરણતું, ઘરડા થતું અને મરી જવાનું પશુજીવન મંજૂર નહોતું. ગુણ શુદ્ધિની પરાકાષ્ટા પ્રાપ્ત કરીને, શુધ્ધ-બુધ ગુમાલી અર્થકામની પાછળ ગાંડી બનેલી દુનિયાને પણ હલકારો કરી હંમસફર બનાવવીનાં અરમાન જાળી ઉઠેલ. જીવનની કો'ક પત્ની કે પરિવારના વર્તુળમાં બાંધી દેવાને બદલે સમગ્ર વસુધાને જ કુટુંબ બનાવવાનો નિર્ણય પત્ર લખીને પરિવારને જણાવ્યો ત્યારે શરૂમાં તો સૌની અંબમાં આંસુ હતો. પણ 'પૈરો અને પરિવાર જ સંઘનું નથી' ના ધાવણ આ પંદરવારે બંચપણથી જ પાવેલાં એટલે જ્યારે પધારીવશ મા એ હરખનાં આંસુ સાથે અનુજ્ઞા આપી ત્યારે છલ્લીસ જેણા કુટુંબે આ ઘટનાને એક ઉત્સવની જેમ ઉજવી, એ પછીનો ઇતિહાસ તો જગ જાહેર છે.

પ્રશ્ન : રાજકારણમાં ધર્મ રોટલે કે, સાધુ સંતોનો પ્રવેશ જ આજની અરાજકતાનું કારણ છે, રાજકારણમાં ધર્મનો હિસ્સો કેવો અને કેટલો હોવો જોઈએ ?

જવાબ : ધર્મ અને રાજકારણનો સંબંધ રોવ્ય-રોવકનો હોવો જોઈએ. આજે તો ઘણે ઠેકાણે સંતો રાજકારણીઓની પાછળ પાછળ આંટાફેરા મારતા જોવા મળે છે. જે દિવસે આ ગાડું રીવરમાં દોડશે એ દિવસે ભારતવર્ષની શાન કંઈક જુદી જ હશે. માનું રાજકારણ જ નહિ પરંતુ જીવનના તમામ અંગો

ધાર્મિકતાના નિયંત્રણ નીચે જ હોવા જોઈએ અને એ નિયંત્રણ ધર્મમહાસત્તાનાં વાહક સાધુપુરુષો પાસે જુદી માટીના બનેલા હોવા જોઈએ. આખા દેશનું રાજ એમને પૂછીને ચાલતું હોય પણ એમને પોતાને ગામમાં ઘર ન હોય, સીમમાં ખેતર ન હોય, જંગલમાં જમીન ન હોય, બજારમાં પેઢી ન હોય, સત્ય અહિંસા અને અપરિગ્રહનો અવતાર સામા સાધુ પુરુષોની ચાહબરી હેઠળ જ પારે રાજ ચાલતું હશે. તે દિ દેશમાં કદાચ રાજ કરવાની જરૂર નહિ રહે. રાજર્ષિ કુમારપાળ અને કલિકાળ સર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યની જુગલજોડીનાં મીઠા ફળ તો ગુર્જરપ્રજા આજે પણ ચાખે છે. એ સંતો અને એ રાજવીઓ પણ જુદી જ માટીના બનેલા હતા. ઉદેપુરના મહારાણા એમ કહેતા કે 'રાજ તો કેસરિયા નાથ (તેમની 'ટેરિટરી'માં આવેલ વિખ્યાત તીર્થધામ) નું છે. અમે તો એમના સેવકો છીએ, તેમના વતી વહીવટ કરીએ છીએ. પરંતુ આપણને તો વેસ્ટ મિનિસ્ટર મોડેલની માલતી-ટની પદ્ધતિની લોકશાહીનો અભ્યસનો હતો. ગાંધીજીએ જેને હિંદ સ્વરાજમાં 'વેશ્યા' અને 'વાંઝણી' કહીને ભરપેટ વખોડી કાઢી છે તેવી આ બહુમત આધારિત ચુંટણી પદ્ધતિવાળી રાજવ્યવસ્થા અંગે ફેરવિચારણા નહિ થાય ત્યાં સુધી રાજ જંગલો કરે કે ભંગલો અંતે તો મૃગજળનું મૃગજળ જ રહેવાનું. જે દેશની પાસે રાજ કરવાનો અગણિત વર્ષોનો અનુભવ છે તે દેશના બંધારણ ઘડવૈયા પણ જો યુરોપિયન

અમેરિકન થોધાઓને જ આદર્શ રાખીને બંધારણ ઘડે તો બીજી અપેક્ષા પણ શી રાખી શકાય ?

પ્રજાજીવનની તમામ અંગોમાં અનધિકૃત હસ્તક્ષેપ કરવા દોરા પણ કામ પડાવી દેવા દ્વારા સરકાર મેદસ્તી બંની ગઈ છે. રાષ્ટ્રીય પહેલા તો તેની ચરબી ને 'ડાયેટિંગ' દ્વારા હળવી કરતી જોઈએ. લોકનાં જોકરાંને ભણાવવાથી લઈને તીર્થરથાનોનો વહીવટ કરવા સુધીનાં બધા કામ તેને જ આવડે તેવો 'સરકારી ભગ' ભાંગવો જોઈએ. મજા તો એ વાતની છે કે આ લોકશાહીમાં એ જ લોક જીતી જાય છે જેના નામની સામે 'ચોકડી' મારવામાં આવે છે. ચૂંટણીઓ અંતે મતના રાજકારણના પાયે જ આજે 'હિંદુ મરો, મુસલમાન મરો પણ રાજકારણની મતપેટી ભરો' નો ખેલ ચાલે છે, પશ્ચિમ મોડેલની આ સરકારો એ કોઈ ઉકેલ નથી, એ તો પોતે જ સમસ્યા છે. 'સંત અવજ્ઞા કર ફળ ઔરો, દેશ જરે આજ અનાથ કે જૈરા.' સાચુકલા સંતોની અવજ્ઞાના ફળ આજે દેશ આખો ભોગવી રહ્યો છે. પણ સાચો સંત સામે ચાંલીને ક્યારેય રાજકારણી પાસે જવાની નથી, કારણ કે 'રાગ દરબારી' આવવાનું એના હાડમાં નથી.

તુલસીદાસે ગાયું છે 'ચાહીએ ધરમશીલ નરનાહુ' આવા ધરમશીલ નરનાથ અને તેના ચાહબર સંતનું કોઈપ્રતિનિધન જ આ દેશને જવાબદારીની ટોચ ઉપરથી હેઠે ઉતારી શકશે.

જ્ઞાનપંચમી : આસલી આરાધના દ્વારા અજ્ઞાનનાં અંધારા ઉલેચી કાઢીએ

- મુનિ શ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ

અંતરના અંધારામાં ઓરડામાં અજ્ઞાનનાં અંધારા ઉલેચી જ્ઞાનનો પ્રકાશ રેલવવાનું પર્વ - એનું જ નામ જ્ઞાનપંચમી. ચોમાસાના ચાર મહિના ભરેથી રક્ષા આપવા માટે બંધ રખાયેલા હસ્તલિખિત પ્રતોના ભંડારમાં પેરી ગયેલ ભેજને દૂર કરવા - ચોમાસુ ઊતર્યે કાર્તિક સુદિ પાંચમના આ પવિત્ર દિવસે-પ્રતોને બોલી, તમકો વગેરે આપી ભેજ દૂર કરાતો અને સાથે સાથે જીવજંતુઓથી પ્રતોની રક્ષા માટે ગુણાંધર મહેલી ઘોડાવજની પોટલીઓની અસર ઓછી થઈ ગઈ હોય તેવી તેમાંની ઘોડાવજની ભૂકી પણ બદલીને નવી પૂકાંતી.

આજે તો જ્ઞાનપંચમીની ઉજવણી મોટે ભાગે ઉપાશ્રયમાં ગોઠવવામાં આવેલા ઘોડા-ઘણા પુસ્તકો સંગ્રહ નોટ-નોંધો સાથે જેવી નકામી ચીજોનો ખડકલીં કરવામાં જ સીમિત થઈ ગઈ છે. આ સંજોગોનાં, આ મહાપર્વની ઉજવણીમાં માટે તેની વાર્તાવિક આરાધના કેવી રીતે થઈ શકે તેની વિશદ વિચારણા કરવાની આવશ્યકતા છે.

જ્ઞાનપંચમીની સૌથી શ્રેષ્ઠ આરાધના તો જ્ઞાનપુ અગાધ મહાસાગરના ઊંડાણમાં યોગ્યતા અનુસાર પૂજાની લગાવી સૌંદર્ય મોતીને ગોતી લાવવામાં છે. પૂર્વસૂરિ-મદત જ્ઞાનના આ વિશદ વારસાને ટકાવી રાખવા માટે શક્ય તેટલા જ્ઞાનને કંઠસ્થ કરવું એ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. કંઠસ્થીકરણની આ ઉજળી પરંપરા આજે ભલે 'ગોખાણપટ્ટી'ને નામે વગીવી કાઢવામાં આવી હોય, છતાંયે લોકપરંપરાની કહેવતો આજે પણ 'મુખપાઠ'ના મહિમાને વર્ણવતી જોવા મળે છે. વ્યક્તિ ભલે કરોડપતિ હોય પણ ખિસ્સામાં જો રાત્રી પાછું પણ ન હોય તો બજારમાં અણીના સંગ્રામે નાનકડી પણ ચીજ ખરીદવી હોય તો ઘરની તિજોરીમાં રહેલા કરોડો રૂપિયા કામ નથી લાગતાં, ત્યારે તો 'ગાંઠે બાંધેલ ગરબ' જ કામ લાગે તેમ વાતચીત-વિચારણા કે વાદવિવાદના અવસરે જ્ઞાન જો મોઢે ઉપરિચત ન હોય તો ચોપડીમાં રહેલું ગમે તેટલું જ્ઞાન ઘરની તિજોરીમાં રહેલું પૈસા જેવું નકામું નીવડે છે અને માટે જ 'ગરબ ગાંઠે અને વિદ્યા પાઠે'ની કહેવત લોકજીભે રમતી થયેલી. જૂના લોકો તો મુખપાઠનું મહત્વ દર્શાવતાં પ્યાં સુધી કહેતા કે 'પોયા એટલા ધોયાં અને ડાયા એટલે સાચાં' પુસ્તકો માટે 'પોયા' અને મુખને માટે 'ડાયા' શબ્દનો પ્રયોગ કરનાર લોકભાષક કેવળ પોયામાં રહેલ જ્ઞાનની યોયા સમગ્ર ગણાવી મોઢે એટલે કે 'ડાયા'માં રહેલ જ્ઞાનને જ સાચું ગણાવે

છે. જ્ઞાનપંચમીના પર્વદિવસે રોજનો માન એક શ્લોક-એક ગાથા કંઠસ્થ કરવાનો સંકલ્પ કરનાર વ્યક્તિ માન દસ જ વર્ષમાં ચાર હજાર શ્લોકનો સ્વર્ગની થઈ જાય એવી સંરસા મજાની આ કાંચળા-દોડ છે.

કંઠસ્થીકરણ કરવા ઉપરાંત હાથબનાવટના ટકાઉ કાગળ ઉપર રોજ ઓછામાં-ઓછા પાંચ શ્લોક, પણ જોતે લખવાનો સંકલ્પ જો તમામ જૈનો કરે તો એક વર્ષમાં કેટલી હસ્તલિખિત પ્રતો તૈયાર થઈ જાય તેની હિસાબ માંડી જોજો. દેશભરમાં પથરાયેલા ૪૦-૫૦ લાખ જૈનોમાંથી પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો સહિત માન દસ હજાર જૈનો પણ આટલો સંકલ્પ કરે તો દર વર્ષે નવાં દોઢથી બે કરોડ શ્લોક પ્રમાણ સાહિત્યનું હસ્તાલેખન થઈ જાય. જીવનભર - પાયેપળ અવિરત જ્ઞાન-સાધનામાં રત રહેનાર મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજ જેવાની કે ગુર્જરદેશના મંત્રીપદની અતિ વ્યસ્ત રાજનારી જવાબદારીનો કાર્યભાર વહન કરનાર મંત્રીસ્વર વસ્તુપાળ નેજાપાળ જેવાની સ્વહસ્તે લખેલી પ્રતો જો આજે મળતી હોય, તેમના જવાને પણ જો ગંધલેખનનો સમય મળતો હોય તો આપણા જેવાને માટે સમયાભાવની વાત મોટે ભાગે બંધાનું જ બની રહે તેમાં કંઈ નવાઈ નથી.

શક્ય તેટલા શાસ્ત્રો જોતે લખવા ઉપરાંત ધંધાદારી લહિયાઓ પાસે શાસ્ત્રગ્રંથો લખાવીને પૂર્વકાળના શ્રાવકો વ્યક્તિગત તથા સંઘગત જ્ઞાનભંડારો (હસ્તલિખિત પ્રતોના) તૈયાર કરાવતા. નાગોર જેવા અનેક ગામોના કાર્યસ્થ બ્રાહ્મણ જેવી જ્ઞાતિના હજારો લહિયા પોતાની આજીવિકા આ કામને આધારે જ મેળવતા. ચાતુર્માસના પ્રારંભમાં આજે તો વ્યાખ્યાનરામયે ગ્રંથ વહોરાવવાની ઉછાંમણી બોલીને ઉછામણી લેનાર વ્યક્તિ સાધુ મહારાજને ગ્રંથ વહોરાવવા માટે તેમની જ પાસેથી માંગી લે છે. જૂના કાળમાં જ્ઞાતિપિપાસુ ગૃહસ્થો પોતાના ઘરમાં જ દર્શન અને ચારિત્રના ઉપકરણોની સાથે સાથે જ્ઞાનના ઉપકરણ તરીકે અનેકવિધ ગ્રંથો લખાવીને દર્શન-પૂજન-ત્રાંચનાયે રાખતા. આવા અનેક ગૃહસ્થો જ્યારે કલ્પસૂત્ર જેવા ગ્રંથો-(પોતાના) વહોરાવીને સકળ સંઘને પોતાનો ગ્રંથ સંભળાવવાની વિનંતિ કરતા ત્યારે બોલી બોલવામાં આવતી અને બોલીનો લાભ લેનાર વ્યક્તિ 'પ્રેતા'ની હસ્તલિખિત પ્રત ગુરુ ભગવંતાને વહોરાવીને લાભ લેતી.

જ્ઞાનપંચમીના દિવસે આવી એક કે વધુ પ્રતો લખી-લખાવીને તે ઉપાશ્રમમાં પધરાવી હોય તો કેટલો મોટો ભાગ મળે ?

વાલકેશ્વર-ચંદનબાળાના શ્રી-સંઘમાં સંસારી અવસ્થામાં અમે કેટલાક ધર્મગિતોએ એક આલું આયોજન ગોઠવેલ કે જેમાં નોટ-પેન્સિલ જેવી નકામી ચીજોને બદલે નીચે મુજબના જ્ઞાનોપયોગી ઉપકરણો સંઘના જે પણ ભાઈઓએ ખરીદવા હોય તેને સંઘની પેઢીમાંથી જ્ઞાનપંચમીના દિવસે મળી રહે અને એ રીતે તે-તે વ્યક્તિ જ્ઞાનભક્તિનો વાસ્તવિક લાભ લઈ શકે.

(૧) કબાટ : જ્ઞાનભંડારમાં પ્રતો રાખવા આજકાલ ગોદરેજ જેવી કંપનીઓના (બેહિરોબ આરોન સમારંભથી) કારખાનામાં બનેલા લોખંડના કબાટ વાપરતા થઈ ગયા છે. તેના વિકલ્પે જૂના કાળમાં વપરાતા જાડા પાટિયાના સાગ-સીસંમના (જેથી ઉપરું વગેરે ન લાગે) ઊંચા પાંચાવાળા (અને પાંચામાં પિત્તળનું પતરું જોડેલું હોય તેવા - જેથી ઉદર વગેરેનો ભય પણ રહે) કબાટ મૂકવામાં આવેલ જે લોખંડના કબાટ કરતાં ભેજ વગેરે હવામાનના ફેરફારોને પણ વધુ સારી રીતે ઝીલી શકે. (પરિણામે પ્રતોની રક્ષા વધુ સારી રીતે થાય છે.)

(૨) દાબડા : પ્રતોને વધુ સુરક્ષિત રાખવા માટે સાગ-સીસંમ- ચંદનાદિ કાષ્ઠના બનેલા (ખાંચાયુક્ત ઢાંકણવાળા - જેથી સૂક્ષ્મજીવાત્, રજકણ વગેરે અંદર પ્રવેશી ન શકે) દાબડા-પોથી રાખવા માટે મૂકવામાં આવેલ.

(૩) હાથબનાવટના કાગળ : રોકડો વર્ષ સુધી રહે તેવા અરવિંદ આશ્રમ, પોંડિચેરી (સરનામું : Handmade Paper Depl., Aurobindo Ashram, Pondicherry-605002. Telo. : 860858) થી Whilo Bond Paper (૨xLBs) ૧૮" x ૨૩" ની રીમો મંગાવીને તેમાંના દરેક કાગળના પ્રતના માપના છ છ ટુકડા (૬" x ૧૧.૫" ના માપના) કરાવી, તેના પાના-મોટા સંપુટ બનાવી દરેકને જોઈતી રકમના આપવામાં આવેલ.

(૪) પાટી : પ્રતની બંને બાજુ પ્રતની સુરક્ષા માટે રાખવામાં આવતી પૂઠાની પાટી પણ ખાદ્ય ભંડારમાંથી મળતા હાથ બનાવટના પૂઠા ઉપર ખાદ્યનું જ (ઓછા આરંભ સમારંભથી તૈયાર થયેલ) અનુબલીચૂડ સફેદ જાડું કપડું, ઘરે બનાવેલી અમટાની 'લાહી' થી ચોટાડી પાટીને તૈયાર કરવામાં આવેલ. આમ રેકર્ડનું બાજુ ગુંદર વગેરેની ભિરખમાંથી બચાવેલ જૂના કાળમાં તો નકામા કાગળોના ઘર ઉપર ઘર ચોટાડીને તે ઘર પૂઠા જેવડો જાડો થાય, એટલે તેને યોગ્ય માપમાં કાપી તેમાંથી પાટી બનાવાતી. તેની ઉપર મોટી રેશમ, સાચી જરીનું કિનારું બનેલ વગેરે ચોટાડી તેને શોભાયુક્ત પણ બનાવી શકાય. આ પાટી

પણ પ્રતના કાગળના માપની જ (એટલે કે ૬ ઇંચ ૧૧.૫ ઇંચની) બનાવવામાં આવેલ.

(૫) પોથી-બંધન : જાડી, મજબૂત, અનુબલીચૂડ ખાદ્યના (જાડી-ચાતળી પ્રત માટે) એક ચોરસાવાર તથા પોણો ચોરસાવારના ટુકડા લઈ, કિનારે વગરની બે બાજુએથી ચોટી (સીવી) લઈ, તેના એક છેડા ઉપર મજબૂત તેને સૂતરની એકાદ આંગળ પહોળી તથા પૂરતી લાંબી દોરી; મજબૂત ટાંકાથી સીવી લઈ પ્રત બંધન તૈયાર કરવામાં આવેલ. સીવેલી પોથીનું બરાબર પૂરિલેહણ શક્ય ન હોવાથી તથા જાડી-ચાતળી પ્રત માટે એક સરખી સીવેલી પોથીઓ એકદમ બંધ બેસતી ન આવે તે જૂની પરંપરા મુજબ સીવ્યા વગરના છૂટા બંધન જ તૈયાર કરાવાયેલ.

(૬) કલમ : પેન વગેરેના અરંભ-સમારંભને ટાળવા માટે નેપાળ વગેરે પ્રદેશમાં થતા 'તજિયા બડું' નામના ઘાસની જાતની કલમો કલકત્તાના બજારમાંથી (શાન્તિલાલ ચુનીલાલ વઢવાણવાળા, વસન્ત સિલ્ક સ્ટોર્સ, યુનીટ-૧, 1 Mullick Street, 2nd Floor, Glimamandir Trust Building, Calcutta-700007. Ph. : 391296, 256193 હસ્તક) મેળવવામાં આવેલ. આ વિશિષ્ટ પ્રકારની કલમોની શાહી ચૂસવાની ધમત્તા વધુ હોવાથી એક જ વાર શાહીમાં બોળીને ઘણું લામી શકાતું હોય છે. તેવા તે જલદી ઘસાતી પણ ન હોવાથી વારંવાર છોલતી પણ પડતી નથી અને કાળજીવાળો લલિયો આ કલમ વડે આખી જિંદગી સુધી લેખન કરી શકતો હોય છે.

(૭) શાહી : હાંપકાગ માટેની બજારુ શાહીમાં તો જિલેટીન જેવા પ્રાણીજ પદાર્થો સુદાં વપરાતા હોય છે. તેના તથા કેમિકલ્સ વગેરેનાં દોષમાંથી બચવા 'જેટલું કાજળ તેટલા બોળ, તેથી બગાણો ગુંદર ઘોળ'ની પંક્તિ અનુસાર બળદમાફીના શુદ્ધ તલના તેલના સંખ્યાબંધ કોડિયા એક બંધ ગોરડામાં પેટાવી (વચ્ચે હવા જઈ શકે તેટલી જગ્યા ખુલ્લી રાખી) તેના ઉપર ઢાંકેલા, ઊંઘા કોડિયામાં લાગતું કાજળ (મેશ) એક અલગ વારાણમાં એકઠું કરી લેવામાં આવેલ. અંદાજે એક શેર જેટલું તલ-તેલ બળે ત્યારે એક તોલા જેટલી મેશ (કાજળ) તૈયાર થતી, કાજળ ના વજન જેટલો જ હીરાબોળ તથા કાજળ કરતાં બગાણા વજનની બાવળનો ગુંદ ગાંધીને ત્યાંથી લાવી તેનું વજન કંપા પછી તેમાં રહેલ કચરો વગેરે અશુદ્ધિ શાહીમાં ન ભળે તે માટે હીરાબોળ અને બાવળના ગુંદને પાણીમાં પલાળી બંને ઓગળી જાય એટલે પાણીને ગાળી દઈ (જેથી કચરો ગળણામાં ઉપર જ રહી જાય) તે હીરાબોળ અને ગુંદનું પાણી ત્રીભાના મોટા બેડાના નીચેના અર્ધગોળ અડધિયા જેવા ત્રીભાના વારાણ

(નાંબાનું બકડિયું કે ખાંચા વગરની નાંબાકુંડી વગેરેમાં) કાજળ શાદી મિશ્ર કરી, તે નજીકે ઘૂટવા માટે જરૂરી હોય તેટલું પાણી મિશ્ર કરી, લીમડાના લાકડાના ઢાયા વડે ખૂબ ઘૂટવામાં આવેલ, આશરે એક તીલા કાજળની શાદી બનાવવી હોય તો કુલ મળીને આઠેક કલાક જેટલું ઘૂટવું પડતું હોય છે. કાજળનું મેખણ જેટલું વધારે તેટલા ઘૂટવાના કલાકો પણ વધારે. આવી રીતે બનાવેલી, સેકડો વર્ષ સુધી ટકે તેવી, તૈયાર શાદી તથા તે શાદી બનાવવાની જરૂરી તમામ સામગ્રી જેવી કે કાજળ, શીયાળોળ, બાવળનો ગુંદ, નાંબાનું વારાણ, કીર્તીડાના લાકડાનો ઢાંચો વગેરે પણ મૂકવામાં આવેલ.

(૮) ઓળિયું : 'કાટિયા' તરીકે પણ ઓળખાતું આ સાધન શું ચીજ છે તેની ખબર દર ચૌદશે 'અતિચાર'માં 'ઓળિયા, ઊંઘી પ્રત્યે પગ લાગ્યો' બોલનારમાંથી પણ કેટલાને હશે ? હાથબનાવટના ટકાઉ કાગળ ઉપર તેની જ શાદી વડે લખવામાં આવે પણ તે કાગળ પર લીટીઓ જો પ્રેરેલાં પાડવામાં આવે તો તેમાં વપરાયેલી કેમિકલવાળી શાદીને કારણે તે કાગળ લીટી દોરેલા ભાગમાંથી ૫૦-૧૦૦ વર્ષે ખવાઈ જાય છે, આમ બધી મહેનત નકામી નીવડે. આના વિકલ્પે જૂના કાળમાં કાગળ ઉપર લીટીના રાળ (આંકા) પાડવા માટે 'ઓળિયાં' ('આવલી' પરથી બનેલ શબ્દ)ના નામથી ઓળખાતું પાટિયું વપરાતું. સાગ જેવા કાષ્ટનું શક્ય તેટલું પતળું તથા પ્રતના કાગળ જેટલું લાંબુ-પહોળું પાટિયું બનાવી તેની લંબાઈના બંને છેડા ઉપર (બે લીટી વચ્ચે જેટલું અંતર રાખવું હોય તેટલું અંતર રાખી) ઝીણા કાંણાં પાડી તેમાં સૂતરનો મજબૂત દોરો પસોવી, તે પાટિયા પર લીટીના આકારે જે દોરો ઉપરથી આવ્યાં હોય તેને દેશી ગુંદથી પાટિયા સાથે ચોટાડી, તેના પર રોગાન સારિત સફેદો લગાવી દેવાથી તે દોરો પાટિયા સાથે સજજડ ચોટી જાય છે. સૂકાયા પછી તે પાટિયાને જમીન પર મૂકી તેની ઉપર પ્રતનો કાગળ મૂકી ડાબા હાથથી પહેલી આંગળી અને અંગૂઠાથી તેનો છેડો પકડી સાખો બીજા હાથની આંગળીઓ વડે કાગળ ઉપર દબાવવામાં આવવાથી કાગળની નીચે રહેલા ઓળિયા ઉપર બાંધેલા દોરાના રાળ

કાગળ ઉપર પડી જતા હોય છે. આવા ઓળિયા બનાવવાની પદ્ધતિ ગાંધીજીને મળી શકે તેથી વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં આવેલ.

(૯) ઘોડાવજ : કપડા, પુસ્તકો વગેરેમાં જીવાત ન પડે તે માટે આજકાલ જે ડામરની ગોળી વપરાતી હોય છે તેમાં વપરાતા કેમિકલ્સથી અનેક પ્રકારની હિરા થતી હોય છે તેના વિકલ્પે પહેલાં ગાંધીને ત્યાં મળતી ઘોડાવજ લાવીને તેનું ચૂર્ણ પાતળા સુતરના કપડાની નાની-નાની પોટલીઓમાં બાંધીને પુસ્તકો, રેશમ-ઉંના કપડા વગેરેની વચ્ચે મૂકવામાં આવતી, જેથી તેમાં જીવાત પડતી નહિ. એકાદ વર્ષે ઘોડાવજની અસર ઓછી થાય એટલે જ્ઞાનપંચમી આસપાસ નવી ઘોડાવજ લાવીને તેનું ચૂર્ણ કરીને જૂનું ચૂર્ણ કાઢી નાંખી તેની જગ્યાએ પોટલીઓમાં નવું ચૂર્ણ મૂકવામાં આવતું. જ્ઞાનપંચમીને પિવરો જ્ઞાન સમજી ઘોડાવજનું ચૂર્ણ પણ મૂકી શકાય.

(૧૦) સુખડ-સાગ-સીરામના સાપડા : ખૂબ આરોગ્ય-સામ્રાજ્યથી બનાવેલા પ્લાસ્ટિકના સાપડાઓનું ચલણ ઘટાડવા માટે સુખડ, સાગ, સીરામ, રોવન આદિ કાષ્ટના સાપડા પણ જ્ઞાન સમજા પધરાવી શકાય.

તદુપરાંત વાંસની બનેલી કવળી, પિત્તળ માટી વગેરેના ખરિયા આદિ અનેક જ્ઞાનોપયોગી ઉપકરણો પધરાવી શકાય.

આ બધા ઉપકરણો પધરાવ્યા પછી કાગળ, શાદી, કલામ, ઓળિયા વગેરેનો પોતાને ત્યાં ઉપયોગ ન હોય તો તેનું શું કરવું તેવો પ્રશ્ન ઘણાંને થતો હોય છે. ચંદનબાળા શ્રી સંઘમાં મૂકાયેલ ઉપકરણોમાંથી જે ઉપકરણો ત્યાં ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેમ ન હોય તેવા ઉપકરણો લાહિયાઓ દ્વારા પ્રતી લખાવવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ કરી રહેલા હસ્તલેખનેના અંગુમોદનીય કાર્યમાં ઉપયોગમાં લેવા મોકલી આપવા.

જ્ઞાનપંચમીના પર્યંતી અસલી આરાધના દ્વારા પેદા થતી સૂક્ષ્મની તીકાત આધુનિક શિક્ષણના નામે યોગરદમ વ્યાપી ગયેલ નકલી 'જ્ઞાન'ના અંધારાને મારી ભટાને એ જ શુભાંશિલામાં રાલ.

પાપનગરી મુંબઈમાં મુનિશ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજ ધર્મલાભ આપવા આવ્યા છે : ગમે તો ભાઈ ફાયરબ્રિગેડવાળા

પૂર્વશ્રમના અતુલ શાહનું પૂરેપૂરું રૂપાંતર હવે મુનિ શ્રી હિતરુચિવિજયમાં થઈ ગયું છે. કરોડપતિ હીરાના નબીશાએ શ્રમકાલાકમાં ફોબો 'લીધા' લીધી ત્યાર પછી અનેક અટકળો વહેતી થઈ હતી. કોઈ કહે, અતુલ શાહ પાંછો સંસ્કારમાં ફરવાના છે, કોઈ કહે તેઓ લગ્ન કરવાના છે તો કોઈએ એવી અફવા પણ વહેતી મૂકી કે તેમને સાધુજીવન ખૂબ આકર્ષે લાગે છે, એટલે તેમનું શરીર હાડપિંજર જેવું બની ગયું છે. ગઈ ત્રીસમી તારીખે દીક્ષા લીધા પછી પહેલવહેલીવાર મુંબઈમાં ધર્મસમજી કરનાર મુનિ શ્રી હિતરુચિવિજયજી મહારાજની મુલાકાત આ લગ્નનારે બોરીવલીના ચંદ્રવરકર રોડ ખાતે આવેલા ઉપાશ્રમમાં લીધી ત્યારે આ બધી જ અફવાઓ માન અફવા જ છે એ વાત સુપેરે સમજાઈ ગઈ. છેક બનાસકાંઠાના ડીરામાં એક ચાતુર્માસ ગાળી ત્યાંથી પાલિતાણા, બીજું ચાતુર્માસ સુરત કરી હજારો માઈલનો પગપાળા વિહાર કરી કર્મભૂમિ મુંબઈમાં આવતા મુનિશ્રીના મંદિરન ચહેરા ઉપર વૈરાગ્યનો ઉદયિ ઊછળી રહ્યો છે અને તેમના રોમરોમાંથી સ્વાધ્યાય, તપ, જપ, ગુરુભક્તિ અને નિજાનંદની માંતી ટપકી રહી છે. ભગવાન મહાવીરે સ્થાપેલા જૈન શાસનના શ્રમણ બંન્ના પછી અતુલ શાહને લાગે છે કે તેઓ જે ધન વૈભવમાં અભીરૂપ હતા તે કીચડ જેવો હતો. સાધુજીવન પુણ્યસંસિલામાં રાખી જેવું છે. જૈન શાસનના શંખગાર એવા આજગાર બંન્ના પછી મુનિશ્રી હિતરુચિવિજયજીએ ત્યાગી, તપસ્વી, યુવાનો, બુદ્ધિશાળી, બહુશ્રુત, ચકોર અને ઉદારમતવાદી સાંપુર્ણ વચ્ચે એક કડી પ્રસ્થાપિત કરી છે. જોડો જૈન યુવાનોનાં ચારિત્ર્યનિર્માણનું કાર્ય પદતિસર રીતે ઉપાડી લીધું છે. મુનિ શ્રી હિતરુચિવિજયજી અન્ય જૈન સાધુઓની જેમ પ્રજા, ગરબ, સંપ્રદાય કે જૂથના તાડામાંથી પોતાના વાકિતાત્વને મુક્ત રાખવામાં સફળ બંન્ના છે. એકબાજુ સ્વદેશી આંદોલનવાળા સંજીવ દીક્ષિત સાથે તેઓ લાંબી મિટિઓ કરે છે અને પછી ઊનના આરામ ઉપર પ્રતિક્રિયા કરવા બેસી જાય છે. જૈન સાધુ એટલે હરતીફરતી મુનિવર્ણિટી એ ત્યાગ્યા મુજબ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ન્યાયશાસ્ત્રનો વગેરેનાં ઊંડાં અધ્યાપન અને અધ્યાપનમાં રત આ મુનિવર આંક મહિના રોકાઈને મુંબઈ નગરીને ધર્મલાભ આપવાનો છે.

મુંબઈ એ પાપનગરી છે તેમ તમારા જ જૈન સાધુઓ કહે છે. અધ્યાત્મ સાધના અને આરાધના કરવાની ભાવના રીવતા આત્માર્થીઓએ આ વિહારા રીભવથી ભરેલા નગરીમાં ગગનપ્રજ્ઞ ન મૂકવી જોઈએ તેમ જ્ઞાની મહાત્માઓ કહે છે. દીક્ષા પછી ત્રણ વર્ષ ગામડાંઓમાં વિહાર કર્યા પછી તમને પણ મુંબઈનો મોહ કેમ પેદા થયો? અહીં તમે આત્મસાધના કરી શકો તેવી શક્યતા ખૂબ ઓછી છે. કાયરિબ્રિગેડવાળાનું તો કામ જ એ કે જ્યાં મોટી આગ લાગી હોય ત્યાં એ સૌથી પહેલાં દોડી જાય. લાય લાગી હોય ત્યાં દોડી નહિ તો તે લાયબંબો શાનો? ન્યુયોર્ક, લંડન અને પેરીસને પગલે પગલે અતૃપ્તિની આગ મુંબઈ જેમાં મહાનગરોને પણ ઘેરી વળી છે. યુષ્મી મુંબઈગરો અર્થ અને કામના પેટ્રોલનો મારો ચલાવી આ આગને ઓલવવામાં નિષ્ફળ ફાંફા મારી રહ્યો છે ત્યારે સંતોષ નદીનાં જળ તરફ આંખોની વીધણું કરવાનું સંતકત્ય બજાવવાની ભાવુકોની માગણી મુંબઈ ભણી ખેચી લાવી છે. વધુ વરસાદવાળા આનૂપ પ્રદેશમાં કુમાળા ઘાસનું ચગદી નાખ્યા સિવાય કે ચારેકોર ઊભરાતી જીવાજુરાઈને સ્મલતાં પ્રહોચાડ્યા સિવાય ડગલું પણ માંડવું મુરકેલ હોવાથી જૈન શાસ્ત્રી સાધુને ઉત્સર્ગમાં જંગલ પ્રદેશમાં વિચરવાનું ફરમાન કરે છે. જંગલ પ્રદેશ એટલે ઓછા વરસાદવાળા મરુસ્થલી જેવાં રીતો. બાપજી મહારાજના હુલામણા નાને ઓળખાતા સૂરિવર-પેશિયાળાં આજે પણ મુંબઈ નગી આવતો નથી પણ 'તાપી ઓળંગે તે પાપી' ની કહેવત લોકજીભરે ચડી ગયેલ 'કહેતી'ઓ ની પાછળ આ પણ એક કારણ છે.

૭૦ વર્ષ પહેલાં ગ્રાહ્યવાડ ગામડાંની મૂળમાં રાખ્યા છોકરા બાળરાત્રનાં ધારાધોરણોને નેરે મૂકીને ફૂડકપટલ આશરો લે તો બાંકીનાં છોકરા એને કહેતાં કે 'જો અંચાઈ કરીશ તો તને મુંબઈનું પાપ' ૭૦ વર્ષમાં તો મુંબઈનો રોડ કદાચ એટલો વકર્યો છે કે આજે મુંબઈ ઇમરજન્સી ટ્રીટને માંગતો દઈ બની ગયું છે. મા પણ પોતાનાં સશક્ત બુદ્ધિમાન દીકરાની અપેક્ષાને ઘેલાં રોગિષ્ઠ દીકરાની વધુ કાળજી રાખી લોય છે તે અપેક્ષાએ હજી તંદુરસ્ત એવાં

ગામડાં કરતાં રોગિષ્ઠ મુંબઈની સાધુઓ વધુ ફિકર કરે તેમાં નવાઈ નથી. થોડું ભણે તેને કામગીરી વધુ ભણે તેને ગામ છોડવા મજબૂર કરતા સરિસાર અર્થશાસ્ત્રીઓના અભ્યાસાસનના પાથે જાજવાના ભણાઈ ગામડાંની શ્રીમંત પુરોહોને મુંબઈ આવવા ફરજ પડી છે. એમને એક એવી અજબ નાગર્યુડમાં ફરાતવામાં આવ્યા છે કે જ્યાં તે તેમને તેમના ગોરા અંગેજી હાકોનોની કાર્બન કોપી જેટલું જ જીવંત પડે પડે તેઓ ધારે તો એક વિરાટ વૈચારિક કાન્તિના વાહક બની શકે તેમ છે. ફરાતના ધનધોર સાગર વચ્ચે અશ્વત્થામ આ એક નવું સ્વર એમને મુંબઈ લઈ આવ્યું છે. સંતત્ત્વ તો હજી અમારે માટે ઓછું છે પણ એક મહાપ્રજા ઉપર જીવનનાં તમામ સેવોમાં લાવલરકર સારો તૂટી પડેલી આકલોનો ઢોલ પીટી ના શ્રીમંત પુરોહોની ઉભા ઉઠાવવા 'દોરિયા'નું કામ કરવા અને અહીં આવ્યા છીએ. છાંયેનિયાના દુકાળમાંથી આંધ્રા અકસંતિયાની આ ભોળાભામ અમને દરજીની જગ્યા માટે વિરક્તિનું કામગીરી જેકેટ પહેરીને આવ્યા છીએ અને છતાં જો લાગ્યું કે ઈશ્વરજી, અપેક્ષાઓ અને કામગીરીની નહીં તો પોતાપૂરે આવી ગામજનક સપાટીને પણ વટાવી જાય છે તો પોતાજરત આ પુરુષ નિનાની નગરીને અલભિદા આવી 'બાંધ મકરિયા' નીકળી જતાં અમને કાર્યો પળની પણ વાર નહિ લાગે. 'બામદાદાની બાંધેલી રેલી, હોય ફળીબંધ એક હરેલી, ગામની ચિંતા ગોદરે મેલી, એ...ઈ...નિરાંતે લીમડા હેઠે ઢોલિયો ઢાળી સૌ કોઈ ચૂંતા, એમ કાં લાગે ? આમણામાંથી કો'ક તો જાગે !'ની કસિયેદનાનો મહાધો ચોર અને ચોટે, પરાંઓ બને ઉપનગરોમાં પાડીશું. 'ટકનું હોય તો બહુ થયું... બા... હવે અટકનું પડશે' નો સંદેશ સંગળાવીશું. વિકાસ અને પ્રગતિના નામે મુંબઈ, દિલ્હી અને ગાંધીનગરે જીવંતરનો જે વેપાર ચલાવે છે તેના કારમા અંજામો હાથ ઊંચા કરીને પોકાર પાડી પાડીને કહીશું અને છતાંય ભોગશક્તિનું અકીકા પાઈને પાંડી બનાવેલી પ્રજાને આંખો મીચેલી જ રાખવી હશે તો ફરજ બજાવ્યાનો સંતોષ માની પરિણામો ત્રિષે ઉલ્લાસ રહીશું. હવે તો પ્રજા મુંબઈ કે ગામડાંનો પંજા નથી રહ્યો. ભોગ-ભીખાની આ શેતાની સમતાના રોગિષ્ઠ જીવાણુઓ છાંયે મેંગેજિન અને ટી.વી. -વીડિયોના ખભા ઉપર બેસીને અંતરિયાળ ગામડાંઓ સુધી પહોંચી રહ્યા છે.

સુરંતથી મુંબઈ પાદવિહારમાં ખતલવાડ નામના ખોબા જેવા ગામડાંમાં દસ વર્ષનો એક બાળક મળેલ. રોજ સવારે ચાર વાગ્યે ઊઠીને એની માતેને માટે રોટલી, દાળ, ભાત, શાક બનાવી શાકા ચારે તેને ઊઠાડી, થા પાઈ, પાંચ વાગ્યાની બરામાં સંજાણ મોકલે. છ વાગ્યે સંજાણથી દહાણુની ટ્રેન પંકડી સાડાસાત વાગ્યે આ 'લીર ભાતના-વાળો' કોન્વેન્ટરફૂલમાં ઇંગ્લિશ મિડિયામાં 'જાનોપાઈન' કરે. બાર વાગ્યે છૂટે ત્યારે ઘર ભોગા ધઈ માનો ખોળો ખૂદવાનું એનાં નરસીભાઈ નથી. ઇંગ્લિશ મિડિયમમાં અને એમાં કોન્વેન્ટરફૂલમાં હોય અને એકલું સ્કૂલનું ભણતર કેમ પૂરતું થાય. સવારે ચાર વાગ્યે ઊઠીને એની સંનિષ્ઠ માએ રબ્બામાં ભરી આપેલા રોટલી, દાળ, ભાત, શાક ખાઈને બે વાગ્યે ટયુનાન એટેન્ડ કરીને ચાર વાગ્યે એ જ રીતે વાપા સંજાણ ધઈ સાડા પાંચે ખતલવાડ પાછો આવે. શીલાબારો જો જાગતાં હોય તો આ નવતર બાળમજૂરો અને વેઠિયારોને શિક્ષણને નામે ચાલતી આ વેકમાંથી અને એમનાં માબાપોને અંગેજી-ગુલામીની માનસિક રુગણતામાંથી મુક્ત કરાવવા સાંદોલન છેવડું જોઈએ. ગામડે ગામડે પરકોલટ થતા આ ભેરનું ઉદ્દગમસ્થાન મુંબઈ જેવાં મહાનગરો હોવાથી પ્રતિદ્વિતો (એન્ટી રેવલ્યુશન)નો આરંભ પણ ત્યાંથી થઈ શકે. એ પણ એક અભળખા ખરી. પ્ર. પણ વર્ષ અંગાઉ તમે ધામધૂમથી દીલા લીધી ત્યારે સાધુ બનવા દારા તમે જે કંઈ ચીજો હંસલ કરવા માગતાં હતાં એ તમારો આશ્ચર્ય સિદ્ધ થયે. હોય તેવું જણાય છે ખરું ? પણ વર્ષ દરમિયાન દીલા લેવા બદલ ક્યારેય પસ્તાવો તો નથી થયો ને ?

ઉ. દીલાની ફલશ્રુતિ આટલી પંથાનીની હોસ્પિટલ બનાવી, આટલા નેત્રયજો કર્યા કે આટલા અનાથાશ્રમો ઊભાં કર્યાના આંકડામાં માપવાની ચીજ નથી. દીલા લેવી એટલે સાધુ બનવું, સાધુ શબ્દનો સંસ્કૃત ભાષાની દૃષ્ટિએ અર્થ થાય 'સરસ', 'ખૂબ સરસ'. મુશામરામાં મમળાવવા જેવી પંકતિઓ સંભળીને રસિકજનો 'બહોત ખૂબ', 'બહોત અછા' પોકારી ઊઠતા હોય છે એ જ વાતને સંસ્કૃતમાં રજુ કરવી હોય તો 'સાધુ ઉક્ત.... સાધુ ઉક્ત' એમ કહી શકામ. ટૂંકમાં, સાધુ બનવું એટલે સારા બનવું, માનવતાની અને માણસાઈની ડાહીડમરી વાતો કરવી એ જુદી વાત છે અને સાસા મંજારા બનવું એ જુદી વાત છે. ધાંસ લોકોને

માટે સાધુ કે સંન્યાસી એ 'કેવરિટ વ્હીપિંગ નાવ' હોય છે. એમને બાવાઓની આ જગત્ દેશને માથે બોજારૂપ લાગતી હોય છે. સીધેરીધું તો કોઈ કહી ન શકાય એટલે સંપ્રદાય ક્રિયાકાંડ, રૂઢિ, દીલાં-ટપૂજ જેવા બેચાર-શબ્દોની ફેફાફેફી કરીને તેઓશ્રી એમ ફરમાવતા હોય છે કે અમાને તો શારી માણસ બનવામાં રસ છે, સાધુઓધુમાં અમે માનતા નથી. જાણે કે શારી બનવું અને સાધુ બનવું તે કોઈ જુદી જ ચીજ ન હોય. વાસ્તવમાં શારી બનવું અને સાધુ બનવું તે એક જ પદાર્થની અલગ અલગ શબ્દોમાં અભિવ્યક્તિ છે. સારાપણાની પરાકાષ્ઠા એટલે જ સી ટચના સાધુ. સારો માણસ તે જ છે કે જે પોતાના માની લીધેલાં શુભ માટે નાનામાં નાના જીવને પણ ત્રાસ નથી આપતો, પ્રેરી જાય તો પણ સારાનું પડખું છોડતો નથી. પારકી માલિકીનું તણખલું પણ માલિકની રજા દિના લેતો નથી. શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શની દુનિયામાં યથેચ્છ પ્રવિશ્યારણ કરતા નથી અને અર્થુરછાઓ, ગૃહિ, કાંક્ષા અને લોભની દારુણ પકડમાંથી છૂટી ગયો હોય છે. જો સારા માણસની આ જ વ્યાખ્યા હોય તો, જેના સાધુ દીક્ષા અંગીકાર કરતી વખતે આ જ પાંચ પ્રતિજ્ઞાઓના પૂર્ણ પાલનનો કોલ આપતો હોય છે. આવું નિષ્કામ જીવન જીવવું અને જીવનના તહેજમાં જે મળે તેને પણ આ નિરંમય જીવન ભણી પ્રેરવો એ જ એક આશય હતો. સાધુજીવનના સાધુપર્યાયમાં મંજ વરસમાં આ સાહજિક જીવનનું જે સુખ અનુભવ્યું છે તેની અનુભૂતિ તો દૂર રહી, અંદાજ પણ મેળવવા એ જીવનનો અસ્તવ્ય લેતો એ જ એક ઉપાય છે.

સમચરિતમાનસના શબ્દો છે 'પરહિત સરિસ ધરમ નહિ ભાઈ, પરપીડા સમ નહિ અધમાઈ' એ અધમાઈને ટાળી પરહિતધરમની યથોચિત આચરણા એનું જ નામ જેન સાધુજીવન પરપીડામાં રસતે આગતાં પ્રસાદરે ભરે હુલાવી દેવો કે ગાય-ભેડોને કતલખાનમાં કાપી દેવા એટલા માત્રનો જ સમાવેશ નથી પતી. દહાણની ધર્મલ પાવરસ્થાનમાં રોજની બે ટ્રે-ભરીને કોલરો બાળીને કે સંબરમતી ધર્મલપાવરસ્થાનમાં રોજનું એક કરોડ ગેલન પાણી ઉકાળીને વીજળી ઉત્પન્ન કરતી વખતે અમજ જીવસૂચેને પહોંચતી પીડામાં ભાણીદાર બનવાનું પાપ એ જ વીજળીથી ચાલતા એસ્કન્ડિશનર, ટી.વી., લીડિયોની લઈને ગિઝર, એલિવેટર સુધીનાં હલેક્ટ્રિક ફોર્કલેટર

વાપરનાર સી કોઈને લાગે છે. સાધુ ધવાથી ચૂકમતમ પરપીડાર ૧ ટાળીને જીવી શકાય તેવી પ્રેક્ટિકલ જીવનશૈલી પ્રમાણ થઈ છે એનો આનંદ છે. સંસારમાં તમારી કેરિયરનું લેખુજોખુ તમે દુનિયા ઉપર ફેટલું પ્રભુત્વ મેળવ્યું તેના આધારે કરવામાં આવે છે. સાધુપણમાં તમે જાત ઉપર ફેટલું સ્થાપિત મેળવ્યું એ તમારી સાધુતાનું બેરોમીટર બને છે. સંસારમાં કે સાધુપર્યાયમાં હું, તું અને તેના પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય પુરુષના પારસ્પરિક સંબંધોનું જાણું સમજ જીવનનું નિર્ણાયક પરિબળ બની રહે છે. ચેતનાના નીચલા સ્તરે આ જાણું 'હું' નો નર્સિસિસ્ટ રાગ, તું નો પ્રકટ-અપ્રકટ દેશ અને 'તે'ની સરિયામ ઉપેક્ષાનું બનેલું હોય છે. સાધુત્વમાં સ્વીકાર સાથે નિકારાનું જે મહાભિયાન આરંભાય છે એમાં હું, તું અને તે શ્રેય, પ્રેય, અને ધ્યેય બની જાય છે. હું (જાત)નું કલ્યાણ (શ્રેય) તું (જગત)ની મૈત્રી (પ્રેય) અને બે (જીવતપતિ)ની ભક્તિ (ધ્યેય) એ જ સાધુપણની ગતિ અને મતિ. જ્વારા અને પ્રાણ, આશરો અને આલંબન છે.

૫૧ પ્રત્યેક આત્માર્થીના જીવનમાં ગુરુનું સ્થાન અદ્વિતીય હોય છે. તમે દિક્ષા લીધી ત્યારે તમારા ગુરુ ગચ્છાધિપતિ શ્રી સમચંદસૂરીજીની ઉમર ૮૬ વર્ષની હતી. દીક્ષાના મહત્ત્વ બે જ મહિનામાં તોમનો કાજબર્ન થયો. તમને નથી લાગતું કે ગુરુના આ તિરહને કારણે તમારી સાધના કાળી રહી ગઈ હોય ?

૬ ગુરુકુળવાસનો અર્થ ગુરુ અને શિષ્યાના દેહની સંનિધિ નહીં. સાત સમુંદર દૂર રહ્યા સાત રાજલોકની પેલે પાર પહોંચી ગયેલા ગુરુ સાથે પણ શિષ્ય વૈચારિક તાદાત્મ્ય અનુભવતો હોય તો તે ગુરુના સાંનિધ્યમાં જ છે. અમૃતનાં ફૂડાં જે ન હોય વીજળીનો એકાદો લેજલીસોટો જ કાઢી બની જાયો હોય છે. જ્યારે મને તો ૬૮ અહોરાત્રોનો સહવાસ મળ્યો છે. એક ભવની સાધના માટે તો આટલું ભાધું પાયા છે. 'ભાવ અપૂરવ કહે, તે પંડિત, બહુ બોલે તે બાંકો' ની પંડિતજીની વ્યાખ્યામાં એ 'ફિટ' બેસતા હતા. એ પંડિતજીના સત્યપૂત્ર શબ્દો અને પૂજ્યશ્લોક જીવનમાંની વહેતી શ્રી અને સમૃદ્ધિમાંની એટલું તો જરૂર મળ્યું છે. જીવનમાં વસ્તુ કરતાં વ્યક્તિનું જાણ કરતાં જીવનું અને પાંચર કરતાં પ્રથમ હૃદયનું અંદકેરું મૂલ્ય છે. ઓફસરિજની ડીગીઓ માણસને 'બહાર' ઘેરતો કહે છે.

જ્યારે આટલું અનુભવજ્ઞાન એને, 'અંદર' પલાંઠી લગાવવા પ્રેરે છે. પરિણામે ઓજાકટુરતા રસ છે, પૂર્વને સબજેક્ટસમાં, જડ-લી આકામજાળ પાંચકાચીપ' યંત્રને ચેતન્યનો અજારાર પણ ગુમાવે બેઠેલ. આપણે સત્ક્રિયા અને આનંદના દુનિયાની આલેશી ઝલક પણ મેળવી શકીએ તો ગુરુ ન હોય તો પણ છે જ અને નહિતર એ હોય તો પણ નથી જ. 'લેન પ' રિસાઈપલ ઈજ રેડી, પ' માસ્ટર એપિયર' તારક જસની પાણીમાં કહીએ તો 'મારે તો ગુરુ ચરણપરાયે અનુભવ હિલમાં મેઠો, સદિ, વૃદ્ધિ પ્રગટી ઘરમાં, આતમ રતિ પુલ હેલો.

૫. જે દર્શન અનેકાન્તવાદમાં માને છે. તમે એકાન્તે એમ માની જો કે જૂનું એટલું સોનું મને નવું એટલું બધું કધીરું. શું કોઈ રૂઢિમાં દૂપણો નથી હોતાં રાને કોઈ નવી ચીજમાં સત્ય નથી હોતું? તમારો આ દુરાગ્રહ વધુ પરતો ઝનૂની નથી લાગતો શું?

૬. જેન દર્શનની કાળગણનામાં કાળના સુક્ષ્મત્વ અવિભાજ્ય અંશને પણ સમય' અને 'સાગર'ની ઉપમા પણ ટૂંકી પડે તેવા પ્રાચીનતાત તર્કોની એકાગ્રે 'સાગરોપમા' કહેવામાં આવે છે. વાંદરાને માનવ બનાવતાં ઝવિંનના નિત્યનિવાસને કે તકધારદિહાસી-કેવળ અનુભાનો પર આધારિત વિભાજનની ચિયરીઓને મહી રવીકારવામાં આવતી નથી. જેન માન્યતાનું જગત અનપદિ અનંત છે. આદિ પણ નહિ અને અંત પણ નહિ. 'મરણી પહેલી કે ઈંડું પહેલું'ના પ્રશ્નનુલ્લેજિકલ કન્કલુઝન પણ આજ તારણ ઉપર પડે સારું છે. અનપદિ-અનંત આ જગતમાં વીસ કોડાકોડિ સાગરોપમાનું એક એવા અનંત કાળચક્રોની અરથક પદી યંત્ર ન્યાયે હારમાળા ચાલ્યા કરે છે, ફુલ બાર આરામાં વહે ચાલેલા આ કાળચક્રના છ આરાને ઉત્સર્જિણીકાળ અને બાકીના છને અવસર્જિણીકાળની સંજ્ઞા આપવામાં આવેલી છે. ઉત્સર્જિણીકાળમાં આયુષ્ય, બળ, બુદ્ધિ, જાલીની કળદુપતા, માંત્રવદનના શુભ ભાવો વગેરેની શુક્લપક્ષના ચંદની જેમ વૃદ્ધિ પાતી હોય છે, અવસર્જિણી કાળમાં લાગ્નિ, અત્યારે વિશ્વ અવસર્જિણી કાળના ચંચળ આરામાંથી પ્રસાર થઈ રહ્યું હોવાથી હિન-અ-હિન સત્તુણી વિનિષ્પાત સ્પર્શિક જોવા મળે છે. 'પડે ત્યારે સઘળું પડે છે' ના રા.વિ. ના શબ્દો પ્રાદ કરાવે તેવી સ્થિતિમાં પ્રાચીન જીવનશૈલીનો આદર એ

આધુનિકતા પ્રત્યેના દેવમાંથી જ જનોલો હોય એમ માનવું એ પુરુષોત્તરિકલી કહીએ તો ભ્રેળપણ છે. ભોગા મળીને જીવવાની રીતરૂતિ ભોગુ કરીને જીવાની વિકૃતિમાં પલટાસી જતી હોઈ તો તેની સામે આંગળી ઊંચી કરવી એ અપરાધ છે? એક એ પણ જમાનો હતો કે જ્યારે અકાળનાં વર્ષોમાં જગલુશાએ ભોગરાત્ત અન્નાભાગરો મુલ્યા મૂકી દેતા અને એક એ પણ જમાનો છે કે વૈશ્વિક બજારોમાં ખોતાના અનાજના ભાવ ગંજડે નહિ તે માટે લોખંડી ટન અનાજ દરિયામાં ફાંસવી દેવાય છે. ખરેખર તો રાજાબાઈ ટાવરની ટોચે ચીરો, દાંડી પીટલી જોઈએ કે આ તમારી તંયાકથિત આધુનિક જીવનશૈલી તો દુર્યોધુન જેવાં ચો નહિ, રોકડો પાપોની જન્મદાત્રી ગાંધારી છે. આજ સુધીની વિજ્ઞાનની તવારિખો તાજા ઉધાર ખાંતે ભો છે.

હિસા ઝૂંને શોપણની યંત્રજ્ઞાના મૂળમાં રહેલી ઈલેક્ટ્રિસિટીની એક જ શોધ વીર મી સદીનો તસમો શાપ નીવડી પૈરુરના નિષ્પાત ઈજનેર વિશ્વરસેયા અને એમના સાથીદાર મુદ્દીવરે ૧૯મી સદીના આખરામાં ઉતાકામંડનાં જંગલોમાં સૌ પ્રથમ વીજળીનું ઉત્પાદન ચાલુ કરી કૃતાર્થતા અનુભવેલી. દામકામાં તો આખાં વિસ્તાર વીજળીરૂપી અજગરના ભરડામાં ઝડપાઈ ગયેલ. પહેલાં તો જંગલનું એક ઝાડ કરવાથી કાપતાં દિવસો નીકળી જતાં, તેને બદલે વિદ્યુત કરવાથી, જેને ભિંગતાં રોકડો વર્ષ થાય એવાં વિશાળકાય વૃક્ષો આખના પલકારામાં ભોંયભોગાં યત્ન લાગ્યાબોજેશ્વરરૈયા અને મુદાલિયરનાં કાળજાં આ જોઈને કરવાથી કપાઈ ગયેલાં. પણ કોઈ પાક્યપુસ્તકમાં 'આ તર્કો ભણાવનામાં નથી આવતી. ત્યાં તો હજી પણ એરિશન અને એના બલ્બની ગુણગાયા જ ગવાતી હોય છે. નિજ્ઞાન, કેળવણી અને યંત્રવાદની ત્રિપુટીએ પૃથ્વીને જીવવા લામક નથી રહેવા દીધી. નાગરિકશાસ્ત્રમાં 'લોકો માટે, લોકો દાસ ચાલતી, લોકોની સરકાર એટલે લોકશાહી' ની ધસાઈ આવેલી રેકર્ડ લગાડતાં શિક્ષકોએ કલ્યાણશાજીની વિભાવનાનો પરિચય બાળકોને આપવા માટે સમ્પત્ત કવિની ચાર લીટીની કડી ભણાવતી જોઈએ. 'હું થાઉં મારુંક, તું મંચ થા. હું ખાઉં રિનર, તું લંચ ખા, કલ્યાણ કરીએ આપણે બે ગામનું ભોગા મળી. હું થાઉં તલાટી તું સરપંચ થા.' વધુ કારખાનાં એટલે વધુ વિકાસનું સાતીકરણ બનાવી બેઠેલા બર્થશાસ્ત્રીઓએ એનું અર્થાત્ત

ઉભું કયું છે કે, જે તંત્રમાં જેલમાં ખાવાપીવા મળે, બહાર નીકળે, એક દ્રુકમાં એકઠાની વધુ બળદોને બારણા ઉપર પ્રતિબંધ લાદતો 'પિલે-ચાન' એક ફૂગફૂટી દુર્ગંધિત 'એનિમલ્સ એફ્ટ' ધરાવતા દેશમાં માણસો જાનવર કરતાં બહુતર હાલતમાં દે-તોમાં ખડકાઈને મુસાંધણી કરે છે, કારણ બળદગાડુ અને ઘોડાગાડી તો જૂનવાણી મજારનાં પ્રતીકો છે તેથી રેલ્વે અને દ્રુકોને અભારાઈ ઉપર ફૂંકી બળદગાડાને પાછા લાવવાની વાત કરવામાં આવે તો નોંધવું પડેલારની ઈકોતેર પેઢીની લાજ લૂંટાઈ જાય. કબીજેયાત પાતી હોય તો ભલે વધુ પછાત કમોડ તો વાપરવું જ એ નીચી સડીની આધુનિકતા છે. આવી ખોળલી આધુનિકતાનાં તો તમામ સ્પેરપાર્ટસ જુદા હરીને એને અભારાઈએ ગડાવી દેવા જોઈએ. જે 'ન્યાય ગુજરાત' અને 'નવી રોશની' નો અખંડ જાપ જાપવામાં આવતો હોય છે તે નુપી રોશનીના ચળકાટમાં ન્યાય સુદાં અંધાળો બની જઈ કાયદાનો ગુલામ બની ગયો છે. કાયદાનો સાચો અર્થ બેલકા કરેલા માટે 'કાયદો' શબ્દ મરાઠીમાં વાંચ્યો પડે છે - કાયદો એટલે કાયદા (કાઈ ધરો), મુંબઈની આધુનિક મહીનગરપાલિકા પાસે નગરનું કે નગરના માગરિકોનું પાલનું કરવા માટે પૈસા નથી પણ નગરમાં રહેલા રોક બિચારા ઉદરકષ્ટોને મારી નાખવા માટે નાઈ. રેટ કિલર્સ (એન.ક્રામર.કે) ની ફોજ નિભાવવા લાખખોનું બજેટ છે.

જૂનું તેટલું બધું જ સાડું અને નવું હોટલું બંધું જ ખોટું એવી એકાંત આગળ કોઈનો હોઈ શકે નહિ, પરંતુ જે તપાસે પણ ન હોય એ જ પાસાં નિષ્પા સ્પૂરેના કરી લેને આધારે ટીકા કરવી એ પણ બીજી કોઈ રીતે જીતી ન શકાય ત્યારે કામનાં લેવાનું - છેલ્લું હથેયાર હોઈ છે. 'આવે તે લાગે' એમ કહેતી વખતે કહેનારનો ભાવ-વાલનારા બધા જ એકાંતે લાગે જ એવી નથી હોતી. બહુલંબાએ જે બનતું હોય તેને આધારે ઘણેલા વિધાનમાં અપવાદો શોધી કાઢીને તેનું નિરસન કરવાનાં કાંકાં મારનારે એ વિધાનનો ભાવ જ સમજાયો નથી હોતો. નવી અગ્રે જૂની જીવનશૈલીમાં સર્વગ્રાહી સરખામણી કરવામાં આવે તો એમ કહેવું પડે કે, જૂની જીવનશૈલીમાં વ્યક્તિગત જીવનમાં હોયો હોય તો પણ સમજિત જીવનમાં હોયોની અતિશય તો ક્યારેય નહોતી. અત્યારે તો જિંસા અને કાંતવાને પણ પોલ્ટ્રી કાઠિંગવી લઈને ખેડેરાક ફૂલ ઈન્ડસ્ટ્રીએ નામે કૃષિ અને

ઉદ્યોગનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે, જૂઠા અને ચોરીને પણ કાયદેસરની બનાવી દેવામાં આવી છે. ગળિયા બાળકના રાઈટ દુ ભાઈકને કચડી નાખી તેના રાઈ-ચાઈ જેટલા ટુકડા કરનાર માતા નામે સાપાકને રાજ્યસભા ઈન્કુબેથી નવાજેશ કરે છે અને આવા રીતાની કૃત્યો કરનાર સંસારને સપાક 'બીકટર સાહેબ'ના નામે ઓળખે છે. સાંદૈજિક બલચર્ચની છુનિયામાં વિચરવાને અકુદરતી દમન કરી વગોવનારા રિસીપ્સો ગણાય છે અને પૈસા માટે કાળા ચોરને પણ શરમાવે તેવાં કામોના કરનારા ઉલોગંપતિઓની કવરસોરીઓ મેગેઝિનોની શોભા બને છે. એ આધુનિકતા એટલે વાતીનું ઝેર ઓકતું આકાશ જેતાપુરના ફૂંસાનું રંગીન પાણી નાખતું પ્રવાહી. મહાલક્ષ્મીના કોળ કિલિંગ ચેન્દરના કૂતરાનો તરફરાટ, એમ. ટી.વી. અને ટી. ટી. વી. ઉપર ચાલતો ચલના પવિત્ર દેહનો વેપાર અને મહીનેશનલોની ત્યાં દેશ અને દેશની સંસ્કૃતિને ગીરવે મૂકતી આશુરી અર્થવાવસા જ હોય તો એ આધુનિકતાને નવ ગજના નહિ નવ જોજનનાં નાસ્કાર.

પ્ર. આજના મુલાનોને કોઈ સારું માર્ગદર્શન આપનાર નથી તેને કારણે તેમની પ્રચંડ શક્તિઓ અલગે માર્ગે વેડકાઈ જાય છે. એવી સર્વસમાન્ય માન્યતા છે. મુલાનો સાચે માર્ગે આવે તે માટે શું કરવું જોઈએ ?

ઉ. કાલિદાસના 'રમંચ' માં માર્ગદર્શક પુરુષોત્તમ શ્રીરામના પૂર્વજ રઘુના વંશનું વર્ણન કરતાં એક મનભર શ્લોક વાંચેલો 'શૈશવેભ્યસ્ત વિદ્યાતાં, ધૌવને ગૃહ્યોપિનામ્ વાર્ધક્યે મુને વૃત્તિનામ પોગેનાન્તે તનુત્યજામ્' કેવો છે રઘુનો વંશ ? જેણે શૈશવમાં અભ્યસત કરી છે વિદ્યા, ધૌવમાં બજાવ્યા છે માર્દસ્થનાં પરંપરાગત કર્તવ્યો, વાર્ધક્યમાં કેળવી છે સાધુવૃત્તિ અને યોગસાધનાં તરે અંતિમ અવસ્થામાં જ ત્યજ્યો છે દેહ. કોઈક દીગળીએ આ શ્લોકનાં મોઝા અકાસોની હેરાફેરી કરીને 'મેસા ભારત મહાન'ના એકવીસમી સદી બણી શત્રાંગભર દોટ મૂકતાં ભારતવાસીનું તાદેશ ચિન્હકાં કંયું છે. 'શૈશવે ભ્રષ્ટવિદ્યાન મ્, ધૌવને વિષકાઠિશ્ચામ્, વાર્ધક્યે જ્ઞાનવૃત્તિનામ્, સોગેનાન્તે તનુત્યજામ્, 'પોષ્ટ કોલંબસ એસ'ની સંસ્કૃતિને આ સંદેશવાહક શૈશવમાં ભ્રષ્ટવિદ્યા, ધૌવમાં ચરહ, એલ. એસ. ડી., પાનપેરાંગ કે ઉપાનોકતલબદી કલ્યાણનાં ઝેરનો આશિક બની ન

સંતોષાયેલા - ન સંતોષાતી વૃદ્ધાનાઓની હતાશામાં
હવાતિમાં પાણી બચકા ભરતા કૂતરા જેવો થઈ ગોળની
સામનાને બદલે રોગની સાધનામાં ઓકિરાજનના બાટલે
કે નાકનોની નળીઓના ગૂંચળા વચ્ચે જીવન પડુંકે છે.

એકબીજાને કોણી માચીને, હડસેલી દઈને આગળ તપી
જવા મથતી 'અંદાજો' સોશયટીની વચ્ચે શાણા સંભાળનું
અર્જન કરવા મથતો એક કંગાડે પુલાવગ સાંપત સામાજનું
સૌથી મોટું સૌભાગ્ય છે. 'મેં અંદાજા હી ચલા યા જાનિએ
મંજિલ, માર લોગ આને ગયે કારવાં બનાવ ગયા'ના
અંદાજની આગળ તપતો આ વર્ગ પારે તો નિઃશ્વરનાની
સિકલ પતલી રાકે તેવો છે. દેશની ગૌરવવંતી સંસ્કૃતિના
વારસાનું રક્ષણ-સંવર્ધન કરવાની બંધારણદત્ત મૂળભૂત
કરજમાં આવરોપ ઊભો કરતા ડેન્સિંગ હોલને નાખી
મચવાતા દિલ્હીના યુવાન 'મેટ્રોપોલિટન' જજમાં યમુનાના
કાળા પાણીના સેજનું દસ હજાર લિટર લોહી રેડી તેને વધુ
કાળું બનાવતા ઈદગાહના કેસલખ નાને ખોરની દેતા કમંઈ
કામકસોમાં, મેગા પ્રોજેક્ટ્સની નગડી ઉપર પોતાની
સત્તાની બી રી પકવતા રાજકર્તાનીઓની નિદ હરામ
કરનાર એક્ટિવિસ્ટ ગ્રુપમાં, મીકાસ અને પ્રગલ્ભિના દોલનું
ગામડું ચીસી નાખી તેની પોલ ખુલ્લી કરતા ગોવાના
પગકારમાં, ભારતભદ્ર સંસ્કૃતમાં રોકડો સ્લોકોનું રજા કરતા
આઠ વર્ષના સુરતી બાળકમાં, સંસ્કારના તપાસ વૈભવોને
સિલોજલી આવી સંચાલની શ્વેત આદર ઓઢી લેનાર
પોડપસાપ્તીમાં, ફર્નિચરઝર કે જંતુનાશક ઝેરનું એક ટીપું
મજા વાળાં વગર જે મળે તેમાં સંતોષપણી જીવતા દેહરીના
મહારાષ્ટ્રીયન ખેડૂતમાં, આ બધામાં હુપાયેલો વિસદ જે
દિવસે 'અગચો' તે દિવસે 'શિશુનોદરી' સંસ્કૃતિના
ઉદરડાઓને ઊભી પૂંછડીએ ભાગ્યું પડશે.

પરંતુ એ માટે એ પુઠીભર યુવો વર્ગ નકરી કરવું પડશે
કે કુદરત ઉપર સ્વામિત્વ મેળાવવા તેની આજ્ઞામાં રહેવું
છે. જીવાન પ્રત્યે કોમળ બનીને જાત પ્રત્યે કઠોર બનવું
પડે છે સુકકી, ગુળગી, લુગળી બની ગયેલ હૈયાની પરતીને
કડુજાન જળની ખરિયાવિત કરવી છે. કચન અને કડુજાને
પરરપર શોકના તો સંબંધ છે. બંનેને બાપે માતાં વેર હોવાની
કચન (પિસો)ને ગૌણ કર્યા સિવાય કડુજા અંતી નહિ માય.
એકવાર કડુજા વ્હાલી પાય પછી શેરબજારમાં નોટોની
પ્રખી નહિ, ઈન્ડસ્ટ્રીઝની કર્ગસમાં શોકતાં હૈયાઓની વેદના

દેખાશે. મેંડુડીનાલના હેમ્ડોગર કે પેપ્સીની બોટલો
મોંઢામાં નહિ, આંખોમાં પાણી લાવશે.

યાપદર્શન અભાવ નાના એક સ્વતંત્ર પ્રદાર્થને માન
છે. કોઈને પણ પૂછો કે ભારતમાં શું શું છે ? તો જવાબ
મળશે કે ભારતમાં દિલ્હી છે, ગુજરાત છે, ગોદાવરી છે,
વિધ્વાયલ છે, પંજાબીઓ છે, પણ નૈયાંધિકો આ પ્રશ્નના
જવાબમાં એક ડગલું આગળ વધીને કહેશે કે ભારતમાં
ન્યૂયોર્કનો અભાવ, આલ્પ્સની પર્વતમાળાનો અભાવ,
સ્પેનિશ લોકોની અભાવ, ઓસ્ટ્રેલિયન કાંગારૂઓનો
અભાવ, અમ પાણ બપા અભાવો પણ છે. નૈયાધિકોનાં
આ અભાવ સાપકાલીન માણસાજાતનો આશંકાદેવ બની
ગયો છે. નાના બાળકને સાઈકલનો અભાવ, ઘાઈસ્કૂલના
સ્ટુડન્ટને સ્કૂટરનો અભાવ ભવનભરના વેપારીને મારુતિનો
અભાવ, વાલકેશ્વરના શોકિયાને મર્સિડીઝનો અભાવ,
ધારાનોના જૂપકાંવાળાને કલર ટી.વી.નો અભાવ,
રાજકર્મીને મંત્રીપદની ખુરશીનો અભાવ તો કોઈક
ફક્તનાબાજને હારતોરાનો અભાવ કોરી ખાંચ છે. જે છે
તેના જળની સામંત જોતાં, જ નથી તેના મૃગજળની પાછળ
રાક્ષસ રોગની જેમ ભટકી ભટકીને જીવનનો પડદો પડી
જાય છે. યુવા પેઢીએ પોતાના હૃદયસિંહાસન પર અડિંગો
દઈને સૌથી પહેલું આ અભાવદેવતાને કાનપટ્ટી પકડીને
ઊભારી દેવો પડશે. 'રેન્ડર્ડ ઓફ લિવિંગ' ને ઊંચે લાવવા
જીવનની તમામ ઉત્તમતાઓને નેવે મૂકી દેવાની તલભાર
પણ જરૂર નથી. 'રેન્ડર્ડ ઓફ લિવિંગ' ને ઊંચું લાવવા
'રેન્ડર્ડ ઓફ ગિતિંગ'ને ઊંચું લાવવાની જરૂર છે. દાતાર
બનાવની વાત તો બાજુ પર રાખી આજે તો અભાવનો ખાલો
પૂરવા રીતસર લૂંટ ચલાવવામાં આવી રહી છે. આખો દેશ
આ પ્રચન્ન લૂંટના ભાગીદાર બની રહ્યો છે.

માને કોઈ પૂછે કે અત્યાર સૌથી વધુ શોષિત વર્ગ
કોણો ? તો હું સ્ત્રીઓ, લઘુમતીઓ, બાળકો, અસ્પૃશ્યો કે
મેંડૂસોનું નામ નહિ આપું. આ બધા તો તેમનું શોષણ પાય
તો કમરો કમ પોકાર તો પાડે શકે છે. સૌથી વધુ શોષણ
તો અત્યારે એ પેઢીનું થઈ રહ્યું છે કે જે પેઢી હજી જન્મી
જ નથી. ય અનબોર્ન જનરેશન ચિંતકો કહે છે, આ પૃથ્વી
માણસાજાતને તેમના બાપદાદા પારોળી વારસામાં મળેલી
મિલકત નથી કે જેને ગમે તેમ વેડકી શકાય. આ તો એમના
વારસાદારોએ સાચવવા સોંપેલી માપણ છે. આ માપણનો

જળ, જમીન અને જંગલનો, વાયુ અને વનસ્પતિનો, પૃથ્વી અને પ્રાણીઓનો જે રીતે ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે તે કિમિનલ ઓફેન્સ ગણવા લાયક છે. બનીરા હાંસ સાફ કરવા તોશબેશિનામાં તેનીરા લિટર પાણી ફોળી-નાખવું એ સુધારો છે કે લોટો. પાણીની ચલાવી લેવું તે ? બાજીમાં પાણી લઈને ન્યાય તે પછાત અને શાંતર નીચે ટાંકું ખાલી કરે તે સુધરેલો ? એક માણસાને રોજ પીવા માટે ૭૫ લિટર પાણી જોઈતું હોય તો દસ કરોડ લોકોને પીવા માટે ચાલે તેટલું પાણી તો એકદ, સારારમતીનું ધર્મલ પાવર સ્ટેશન

રોજ બાળીને તેની વરાળ કે શ્રીમંતોના લાઈટોના ડેકોરેશન અને રેફ્રિજરેટરો અહીં અગ્રતાકર્મ છે. ગરીબોને પીવાનું પાણી નહીં માનવ જ્યારે વંઢે ત્યારે કુદરત પણ રૂઢે છે. કુદરતને રૂઢતી મટકાવવી હોય તો યુવા પેઢીએ કચિની શીખાડી યાદ રાખવા જેવી છે. જીવનના રાખ હલકી કોટીનું જગનો પવન છે આ ચડાવે છે ઊંચું અને ફરી નીચે પ્રછાડે છે. હલકી કોટીનું જીવન એટલે સાવ નાદાં શબ્દોમાં કહીએ તો એવું જીવન કે જેમાં જીવતાનું થોડું અને જરૂરિયાતનો પાર નહિ.

